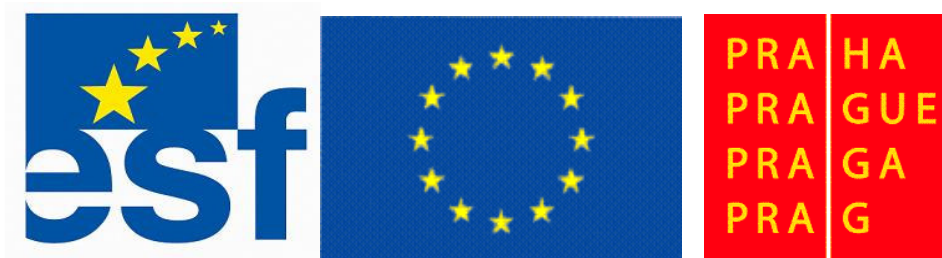

TATO PUBLIKACE BYLA PŘIPRAVENA A VYTIŠTĚNA V RÁMCI PROJEKTU
VZDĚLÁVÁNÍ POSKYTOVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V OBLASTI PREVENCE
KRIMINALITY A SOCIÁLNÍHO ZAČLENĚNÍ MLÁDEŽE.

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN
EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM,
STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY A
ROZPOČTEM HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY.

TVORBA A REALIZACE PROJEKTŮ PREVENCE KRIMINALITY MLÁDEŽE

**STUDIJNÍ MATERIÁL PRO PROJEKT
VZDĚLÁVÁNÍ POSKYTOVATELŮ
SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V OBLASTI
PREVENCE KRIMINALITY A SOCIÁLNÍHO
ZAČLENĚNÍ MLÁDEŽE**

EDITOR

Egle Havrdová

AUTOŘI

Martin Cejp

Marek Havrda

Timothy Hope

Miroslav Scheinost

Kazimír Večerka

ODBORNÁ KOREKTURA

Radim Bureš

Stanislav Jabůrek

JAZYKOVÁ KOREKTURA

Kamil Tomášek

PŘEKLADEM PODKLADOVÝCH TEXTŮ A PŘIPOMÍNKAMI K PRACOVNÍ VERZI DÁLE PŘISPĚLI

Zdeňka Endrštová

Jana Lhotová

Marcel Tomášek

Obsah

Úvodem	8
I. Kriminalita – sociální patologie – prevence	10
1.1 Zjevná a latentní kriminalita.....	13
1.2 Pachatel trestného činu.....	14
1.3 Oběť trestného činu.....	18
1.4 Ohrožení kriminalitou, strach z kriminality	22
1.5 Kriminogenní faktory.....	27
2. Bio-psycho-sociální zakotvenost člověka.....	32
3. Prevence kriminality a sociologický koncept společenské kontroly.....	34
3.1 Posilování sebekontroly	36
3.2 Neformální společenská kontrola jako preventivní intervence	40
3.3. Rizikové a ochranné faktory.....	41
4. Psychopatologie zločinu	44
6. Perspektivy sociální prevence kriminality mladistvých v Anglii a Walesu	53
7. Systém preventivní práce v České republice	62
7.1 Historie preventivní práce v ČR	62
7.2 Organizace systému prevence	65
7.3 Aktéři prevence.....	67
7.4 Preventivní programy na státní úrovni.....	71
8. Institucionální systém sociální prevence kriminality mladistvých v Anglii a Walesu...74	74
9. Doporučení a dokumenty mezinárodních organizací k prevenci.....	79
II. Projekty prevence, řízení a hodnocení preventivních aktivit.....	84
1. Programy prevence.....	84
1.1. Preventivní činnosti zaměřené proti kriminalitě a s ní souvisejícími jevy.....	84
1.2 Tvorba a realizace projektů	87
1.3 Některé typy projektů ve vztahu k řešeným problémům	90
2. Metody preventivní práce používané v ČR – jejich význam a dopad.....	98
2.1. Metody sociální prevence	98
2.2. Metody situační prevence.....	102
3. Poznatky koordinátorů prevence	104
4. Perspektiva koordinátorů projektů na místní úrovni: výsledky kvalitativního výzkumu	110
5. Projektové řízení.....	119
5.1. Projekt a projektové řízení	119
5.2. Systémové metody plánování a řízení projektu.....	127
5.3. MS Project - možnosti využití SW prostředků pro přípravu a řízení projektu.....	129
5.4. Rizika projektu.....	132
6. Metodologie hodnocení preventivních projektů	142
Závěrem	146
Příloha I: Východiska kvalitativní studie mezi koordinátory projektů na místní úrovni	149
Příloha II: Podpora od začátku.....	150
Příloha III: Typy ASBO a výsledky výzkumu jejich efektivity	166
Příloha IV: Hodnocení realizace projektu.....	170
Použitá literatura a prameny	173

Úvodem

Dostává se Vám do rukou studijní materiál, který vznikl v rámci projektu “Vzdělávání poskytovatelů sociálních služeb v oblasti prevence kriminality a sociálního začlenění mládeže“. Na přípravě této publikace se podíleli odborníci z oblasti teorie sociální deviace, prevence kriminality, hodnocení sociálních intervencí a projektového řízení. Primárním cílem publikace je seznámit všechny, kteří se zajímají o oblast prevence kriminality mládeže, s hlavními teoretickými koncepty a empirickými fakty, které autoři považují za užitečné pro plánování a realizaci preventivních aktivit.

Jedním z hlavních úskalí studia prevence kriminality mladistvých je definovat preventivní činnost jako jediný předmět. Prevence je zde chápána jako intervence společnosti směrem k těm, kteří ji potřebují nebo jsou “ohroženi”. Prevence pak obsahuje proces identifikace “ohrožených” a dále vymezení a eliminaci podmínek přímo působících na jejich delikvenci. Pojem prevence kriminality však není možné uspokojivě vysvětlit pouze vymezením několika jeho základních rozměrů; ale ukazuje se, že je třeba využít řadu různých teoretických přístupů.

Složitost studia prevence je spojena zejména se snahou navrhnout preventivní aktivity na základě kauzálního vztahu mezi faktory prostředí a delikvencí dětí a mládeže. Současná společnost je charakteristická komplikovanými společenskými strukturami a procesy, které vyplývají z interakce různých sociálních statusů, osobností a sociálních zázemí. Protože se kauzální vztahy mezi faktory prostředí a kriminálním chováním stávají stále složitějšími, je čím dál obtížnější tyto vztahy rozpoznat, předvídat, nebo dokonce předcházet jejich dopadům. Kromě toho je stále problematičtější vyhodnocovat riziko delikvence a jasně určit ty, kteří jsou ohroženi a potřebují sociální intervenci. Dokonce i koncept rizika je v dnešním světě nejednoznačný, neboť se vztahuje ke souboru faktorů měnících se v závislosti na kulturním, sociálním, politickém a ekonomickém kontextu.

Z těchto důvodů odborníci, kteří zkoumají plánování prevence kriminality, zdůrazňují myšlenku, že sociální intervence by se v současnosti měla spíše soustředit na proces vývoje než na delikventního chování jako takové. Dále je vzhledem k preventivní činnosti považováno za stále důležitější vzájemné ovlivňování individuálních vlastností a okolních podmínek. Například individuální zranitelnost může být zvýšena nebo snížena okolními podmínkami. Politika sociální prevence využívající různé intervenčních metody však má i důležitý etický rozměr. Preventivní aktivity s sebou často nesou určité narušení osobní svobody mladých lidí. Odpůrci sociální prevence dokonce namítají, že prevence slouží jako ospravedlnění sociálních zásahů do života jedince.

Tato publikace se snaží poukázat na komplexnost preventivní práce a nabídnout odpovědi na některé z mnoha otázek, se kterými jsou pracovníci podílející se na realizaci sociální prevence konfrontováni. Publikace alespoň ve stručnosti přibližuje vybrané nejdůležitější ideje a zkušenosti, které byly formulovány s rozvíjející se realizací programů prevence kriminality na celostátní i na místní úrovni. První část publikace zkoumá hlavní charakteristiky kriminality, definuje klíčové aspekty zločinu a zabývá se změnami ve statistikách zločinu. Dále je analyzována různorodost sociologických a psychologických teorií a možnost jejich uplatnění pro tvorbu preventivních aktivit. S cílem postihnout prostředí prevence je také zahrnut vývoj a organizace prevence kriminality v České republice. Pro srovnání je dále popsáno institucionální

prostředí sociální prevence dětí a mládeže ve Velké Británii. Tato kapitola přináší nejen přehled institucí a programů zaměřených na prevenci delikvence mládeže, ale také stručně informuje o právním systému pro mladistvé v Anglii a Walesu. První část publikace uzavírá přehled vybraných dokumentů a doporučení mezinárodních organizací v oblasti prevence kriminality.

Druhá část publikace se zabývá tvorbou a realizací preventivních programů na místní úrovni. Pozornost je také věnována metodám preventivní práce používaných v ČR. Dále jsou prezentovány výsledky kvalitativního výzkumu, který byl realizován autory této publikace a soustředil se na praktické zkušenosti a názory hlavních aktérů prevence kriminality na místní úrovni (městských manažerů a koordinátorů programů). Doufáme, že doplnění předkládaných poznatků autentickými názory praktiků z dané oblasti bude pro čtenáře zajímavé a přínosné. Cílem kapitoly zabývající se projektovým řízením je seznámit poskytovatele sociálních služeb se základními současnými přístupy k projektovému plánování a řízení s důrazem na některé důležité aspekty vyplývající z charakteru preventivních aktivit, jako je například definice cílové skupiny. Zvláštní podkapitola je věnována plánování a řízení rizik, protože úspěšné zvládnutí rizik je nezbytným předpokladem pro úspěšnou realizaci jakékoliv preventivní aktivity. Závěrečná kapitola druhé části publikace se zabývá kontroverzním tématem hodnocení preventivních aktivit. Hodnocení aktivit sociální prevence je obtížné už jen proto, že tato práce zahrnuje komplex měnících se a spolu souvisejících faktorů. Navíc dopad preventivních aktivit na kriminální statistiky mládeže lze pozorovat jen dlouhodobě. Jako alternativní řešení se pak nabízí sledování a hodnocení průběhu realizace preventivních aktivit místo hodnocení jejich dopadů na chování dětí a mladistvých.

Publikace obsahuje seznam odborné literatury, která je pro přehlednost rozdělena na českou a zahraniční. V příloze publikace dále čtenář nalezne podrobnější informace o příkladech konkrétních preventivních aktivit ve Velké Británii. Autoři doufají, že publikace napomůže k lepšímu porozumění současným přístupům k preventivní práci s dětmi a mladistvými, přinese v praxi využitelné informace a v neposlední řadě také podpoří motivaci poskytovatelů sociálních služeb aktivně se zapojit do přípravy a realizace preventivních aktivit.

I. Kriminalita – sociální patologie – prevence

1. Charakter, struktura, druhy kriminality

Z právního hlediska je:

kriminalita souhrn trestných činů spáchaných na určitém území za určité období.

Sociologické hledisko zahrnuje kromě trestných činů i činy, které nejsou trestné, ale jsou společensky škodlivé. (*Například: prostituce, konzumace drog, sympatizování s extrémistickými hnutími, rasistické a xenofobní postoje.*)

Předmětem zkoumání je souhrn všech trestných činů: odhalených i neodhalených. Je-li tedy cílem výzkum všech trestných činů, které se na určitém území v určitém období staly, nejen činů registrovaných, ale i latentních, je prvním problémem to, že latentní kriminalitu je možné pouze odhadovat. Dalším problémem je nejednotnost výkladu, co je a co není v konkrétním období na určitém území trestným činem. (*Z hlediska času například byl v ČSR v roce 1951 podle § 241 trestního zákona trestným činem pohlavní styk s osobou téhož pohlaví, v ČSSR bylo v roce 1961 podle § 109 trestního zákona trestným činem opuštění republiky, naopak – od roku 1991 platí trestný čin týrání zvířat podle § 203 trestního zákona.*) Z hlediska prostoru v určitém období v některých zemích něco trestným činem je, něco trestným činem není. (*Například obchodování s lidmi za účelem nucených prací není ve všech zemích definováno jako trestný čin.*) Porovnání v čase komplikuje i ta skutečnost, že kromě trestných činů jsou evidovány i přestupky a do roku 1990 byly i přečiny. (*Jestliže například do roku 2002 byla u majetkové trestné činnosti hranice mezi přestupkem a trestným činem 2000 Kč způsobené škody a od roku 2002 se tato hranice posunula na 5000 Kč, stala se část majetkové trestné činnosti pouze přestupkem. V souvislosti s tím se řeší otázka, že opakované přestupky by se sčítaly - pokud by se pachatel opakovaně dopouštěl například krádeží do 5 000 Kč, mohlo by jít již o trestný čin.*)

= Všechny tyto okolnosti komplikují srovnání v čase i mezi jednotlivými zeměmi.

Rozsah kriminality je absolutní počet jednotek, tj. trestných činů nebo osob na určitém území za určité období.

Úroveň kriminality je poměr počtu trestných činů k počtu trestně odpovědných osob.

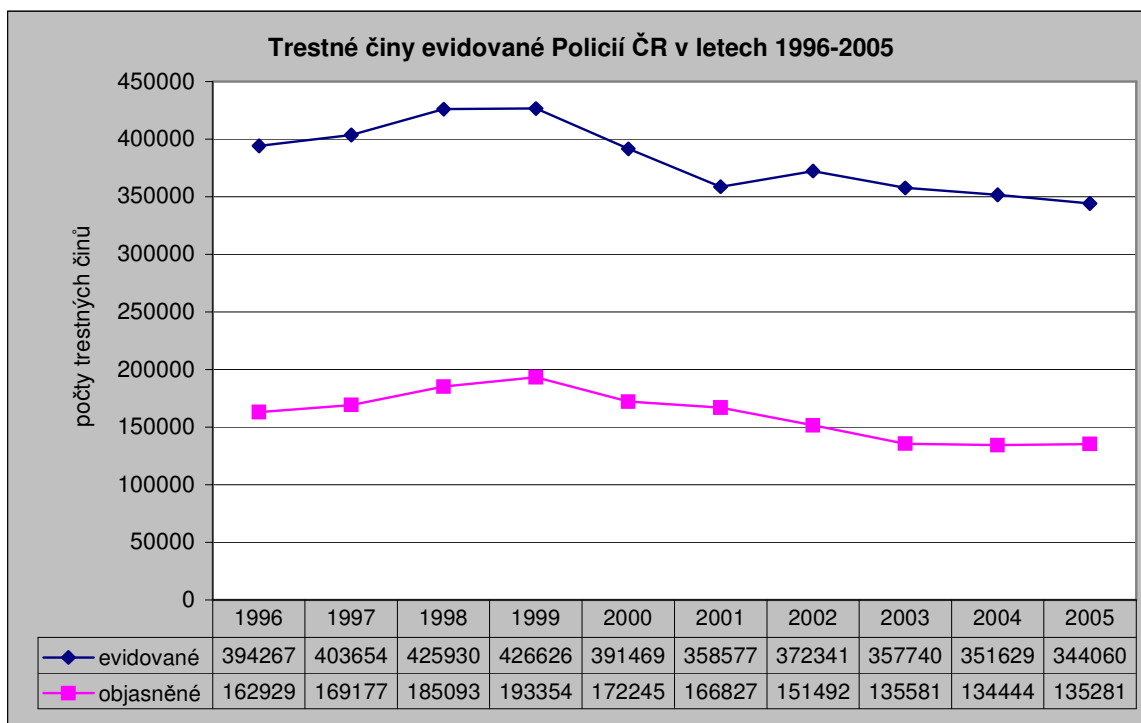
Kriminalita zjištěná je ta část kriminality, která je stíhána Policií ČR. Je evidována ve statistice Policie ČR.

Kriminalita stíhaná je ta část (zjištěné) kriminality, kde byla podána žaloba a obžalovaný byl souzen. Je evidována ve statistice Ministerstva spravedlnosti.

Kriminalita skutečná je veškerá kriminalita, to jest zjištěná i nezjištěná (latentní).

Celkový stav kriminality zahrnuje počty registrovaných trestných činů a pachatelů.

Graf 1: Evidované trestné činy

Jde o kriminalitu zjištěnou (evidovanou Policií ČR), to znamená, že tento údaj nevypovídá o kriminalitě skutečné. Jestliže se v některých případech argumentuje tím, že došlo v určitém období – proti jinému období – k mírnému poklesu, je řeč pouze o registrované kriminalitě (nikoliv o skutečné). Záleží tedy na tom, jak důkladně a důsledně je ve sledovaném období kriminalita registrována. Kromě toho zde působí i řada výše zmíněných argumentů souvisejících se změnami trestního zákona.

Navzdory těmto výhradám si orientačně uvedeme **vývoj stavu kriminality na území bývalého Československa, a od roku 1992 České republiky:**

- 20. a 30. léta cca 20 tisíc evidovaných trestných činů,
- 50. léta cca 70 tisíc evidovaných trestných činů,
- 60., 70. a 80. léta cca 100-120 tisíc evidovaných trestných činů,
- po roce 1990 cca 300-400 tisíc evidovaných trestných činů.

Pramen: vlastní odhady autora podle dílčích zdrojů.

Totéž, co platí pro období, platí též pro **srovnání mezi jednotlivými evropskými státy**. (Opět ovšem musíme vzít v úvahu řadu okolností: i přes sjednocení v rámci EU není legislativa ve všech srovnávaných zemích úplně stejná, záleží na tom, kolik trestných činů se ohlašuje, na důkladnosti práce policie a na důkladnosti evidence.)

Podle statistik, zahrnujících převážně léta 2001 - 2002, bylo - podle indexu úhrnu registrovaných trestných činů na 100 000 obyvatel (*do indexu se počítá počet registrovaných trestných činů na 100 000 trestně odpovědných obyvatel*) – v registrované kriminalitě stanoveno následující pořadí evropských zemí:

Tabulka 1: Index úhrnu registrovaných trestných činů na 100 000 obyvatel

Finsko (14526)	Estonsko (4314)	Rumunsko (2207)
Švédsko (13 350)	Řecko (4145)	Lotyšsko (2159)
Anglie (9928)	Maďarsko (4145)	Bulharsko (1853)
Dánsko (9147)	Portugalsko (3782)	Chorvatsko (1756)
Belgie (8598)	Itálie (3748)	Ruská federace (1755)
Skotsko (8526)	Polsko (3635)	Slovensko (1692)
Německo (7894)	Česká republika (3633)	Litva (1629)
Holandsko (7808)	Slovinsko (3439)	
Rakousko (7275)	Irsko (2389)	
Francie (6932)	Severní Irsko (2389)	
Lucembursko (5866)	Španělsko (2365)	

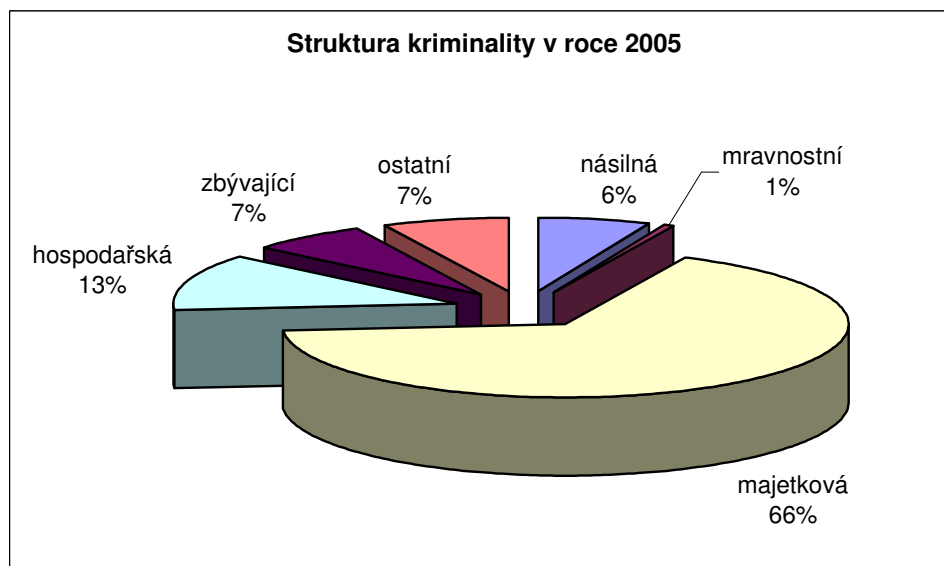
Pramen: Statistika Interpolu
(Novotný, a kol., 2004 ;70,71)

⇒ Stav a vývoj kriminality podle území nebo v časové posloupnosti lze tedy srovnávat pouze s výhradami.

Kriminalita objasněná tvoří pouze část kriminality registrované (ta je zas pouze částí kriminality skutečné). Jestliže se v rámci veškeré kriminality podaří registrovat pouze část, pak z registrované kriminality se opět pouze část podaří objasnit, to znamená určit pachatele. Zvýšený nárůst registrované kriminality na počátku 90. let byl doprovázen jevem, který byl ještě závažnější než samotný absolutní růst. Problém spočíval v tom, že značná část registrovaných trestných činů zůstala neobjasněna. Zatímco v roce 1989 byly objasněny cca $\frac{3}{4}$ trestných činů, v první polovině 90.let to byla pouhá $\frac{1}{3}$, ve druhé polovině 90.let necelá polovina. Po roce 1995 došlo sice k určitému zlepšení, ale od roku 2001 do současnosti se již situace příliš nemění. U poloviny registrovaných trestných činů nebyl zjištěn pachatel a nebyl nikdo stíhán.

Struktura kriminality vypovídá o tom, že proporce mezi různými formami registrované kriminality jsou značné. Od roku 1990 je celková kriminalita z více než 2/3 tvořena kriminalitou majetkovou (až kolem 70%). Hospodářská kriminalita tvoří kolem 10%, násilná 6%, ostatní a zbývající dohromady 13%, mravnostní kolem 1%.

Graf 2: Struktura kriminality

Výkyvy ve stavu celkové kriminality jsou především ovlivněny stavem kriminality majetkové, která v celkové kriminalitě zcela převažuje. Růst celkové kriminality po roce 1990 na trojnásobek až čtyřnásobek stavu v 70. a 80. letech byl způsoben hlavně růstem kriminality majetkové. Kriminalita násilná nevzrostla ani dvojnásobně a kriminalita mravnostní je z hlediska celku téměř zanedbatelná.

1.1 Zjevná a latentní kriminalita

Určitá část kriminality nebyla nikdy zjištěna, tím méně objasněna, stíhána a potrestána. Jde o kriminalitu latentní. Ta tvoří značnou, u některých druhů trestné činnosti převažující, část skutečné trestné činnosti. (Například u korupce se odhaduje, že skryto zůstává téměř 100% všech transakcí.)

Latentní kriminalita se podle odhadů odborníků většinou **vyskytuje v případech:**

- korupce,
- neplacení výživného,
- neoprávněných zásahů k domu či bytu,
- podvodů s nemovitostmi,
- podvodů při zaměstnávání jiných osob,
- pašování zboží,
- nedovoleného ozbrojování,
- týrání zvířat,

- pomluv se závažnými následky,
- nákupu kradeného nebo jinak nepoctivě získaného zboží,
- neoprávněného podnikání,
- obcházení daňových povinností,
- pojišťovacích podvodů,
- celních podvodů,
- ekonomické kriminality.

Na latentní kriminalitě **se podílí především:**

- nízká sociální kontrola (*do ničeho se neplést*),
- tolerance (*myslí si, že nejde o nic závažného*),
- rezignace (*stejně se nic nevyšetří a neobjasní*),
- obavy poškozených z odplaty pachatelů nebo i ze zbytečných komplikací,
- nízká úroveň právního vědomí (*lidé vůbec nevědí, že jde o trestný čin*).

1.2 Pachatel trestného činu

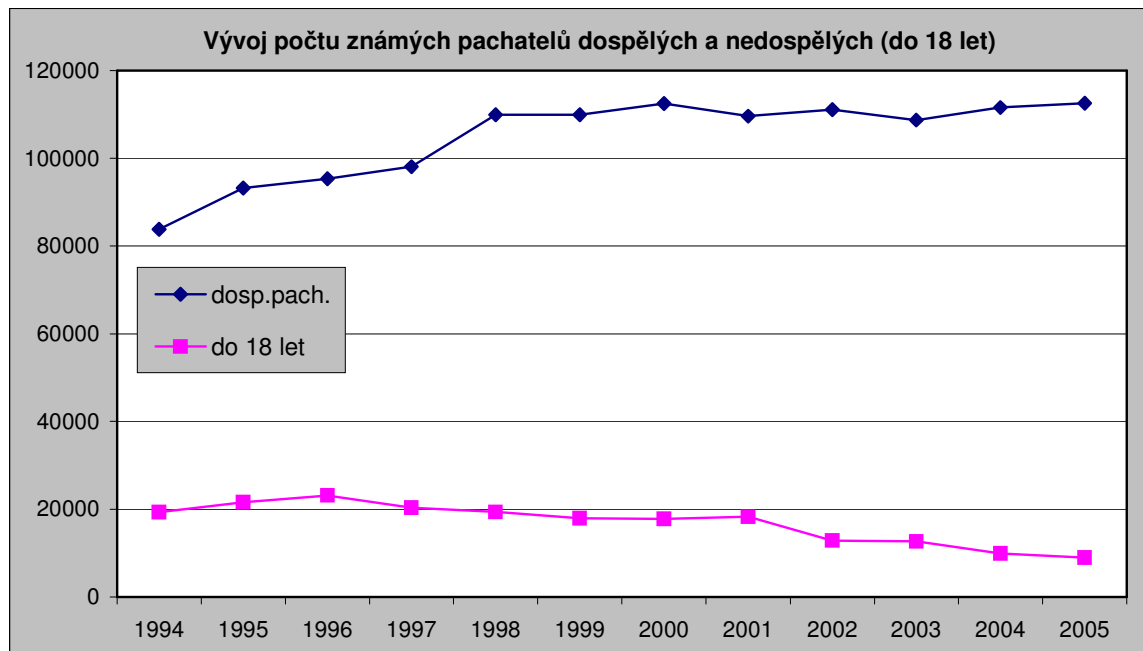
Pachatelem je ten, kdo se podle platného trestního zákona dopustil trestného činu.

U pachatelů rozlišujeme:

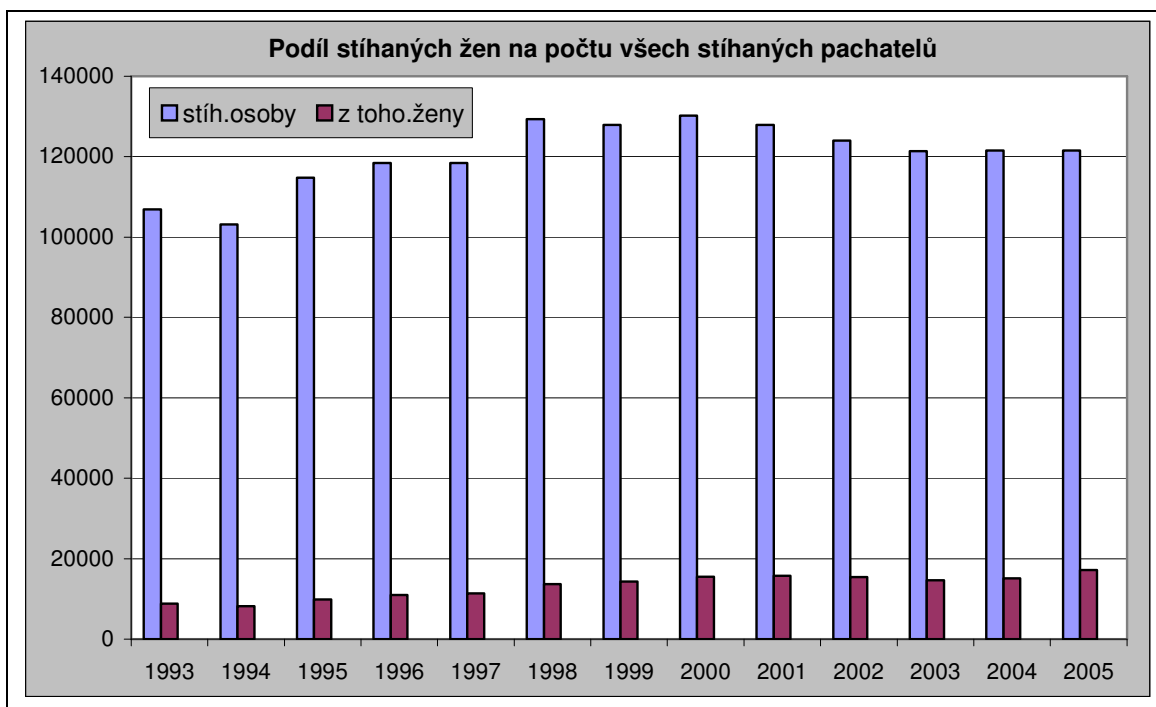
- **formální charakteristiky:**
 - ◆ sociálně demografické (věk, pohlaví, typ bydliště),
 - ◆ trestně právní (druh trestné činnosti, úmysl/nedbalost),
 - ◆ společenské a sociální začlenění (zaměstnání, škola, rodina),
 - ◆ anamnézu – osobní, rodinnou, kriminální,
 - ◆ národnostní, etnickou, rasovou příslušnost (není-li to omezeno).
- **analýzu podmínek života:**
 - ◆ vnější podmínky psychického formování osobnosti pachatele
 - ◆ vnitřní sociálně psychické vlastnosti,
 - ◆ potřeby, zájmy, charakter, názory,
 - ◆ motivaci,
 - ◆ biologické charakteristiky,
 - ◆ předcházející trestnou činnost.
- **vztah pachatele ke konkrétnímu trestnému činu:**
 - ◆ do jaké míry je důsledkem individuální zvláštnosti a do jaké míry sociálního působení,
 - ◆ do jaké míry je v souladu s dosavadním stylem života a do jaké míry je vybočením,
 - ◆ do jaké míry lze ovlivnit pachatele, aby trestný čin neopakoval,
 - ◆ zda ovlivnila pachatele psychická porucha nebo návyková látka. (Novotný, a kol., 2004)

Počty stíhaných pachatelů se po roce 1990 pohybují v České republice kolem 100 tisíc osob. (Je to přibližně třikrát méně než počty registrovaných trestných činů. Jednak je pouze asi polovina registrovaných trestných činů objasněna (a tudíž stíhána), jednak u řady pachatelů může docházet k tzv. souběhu několika trestných činů.)

Graf 3: Vývoj počtu známých pachatelů dospělých a nedospělých (do 18 let)

Graf 4: Složení pachatelů podle demografických znaků: ženy jsou mezi pachateli zastoupeny kolem 10%.

Nejčastěji se ženy dopouštějí:

- ◆ krádeží – asi 1/3 stíhaných žen jsou zlodějky, často kapsářky,
- ◆ trestné činy hospodářského charakteru, zejména zpronevěry, podvody – 1/3 stíhaných žen se dopouští podvodů,
- ◆ vloupání – nejčastěji se ženy podílejí na vloupání do bytů,
- ◆ násilné trestné činy – přibližně 10% vražd páchají ženy.

Ženy se podílejí i na **organizovaném zločinu**. Podle odhadů expertů tvoří asi 15% pachatelů zapojených ve zločineckých skupinách. Podílejí se zejména na:

- organizování prostituce, kuplířství a obchodování se ženami (především logistické zabezpečení - nábor, kontakty, vyhledávání žen v zemích původu, zajišťování jejich dopravy do cílových zemí, provozování nočních klubů),
- obchodování s omamnými a psychotropními látkami (krytí dovozu při využití všech členů rodiny, kurýrky nebo doprovody kurýrů při transportu drog do zahraničí, výroba, prodej),
- daňových a finančních podvodech (daňové podvody, legalizace výnosů z trestné činnosti, korupce, bankovní podvody),
- obchodování s dětmi (obchod s novorozenci a dětmi, nelegální adopce),
- nelegální migraci,
- loupežích (zejména jako tzv. uspávačky).

Pramen: Expertní šetření IKSP v oblasti organizovaného zločinu.

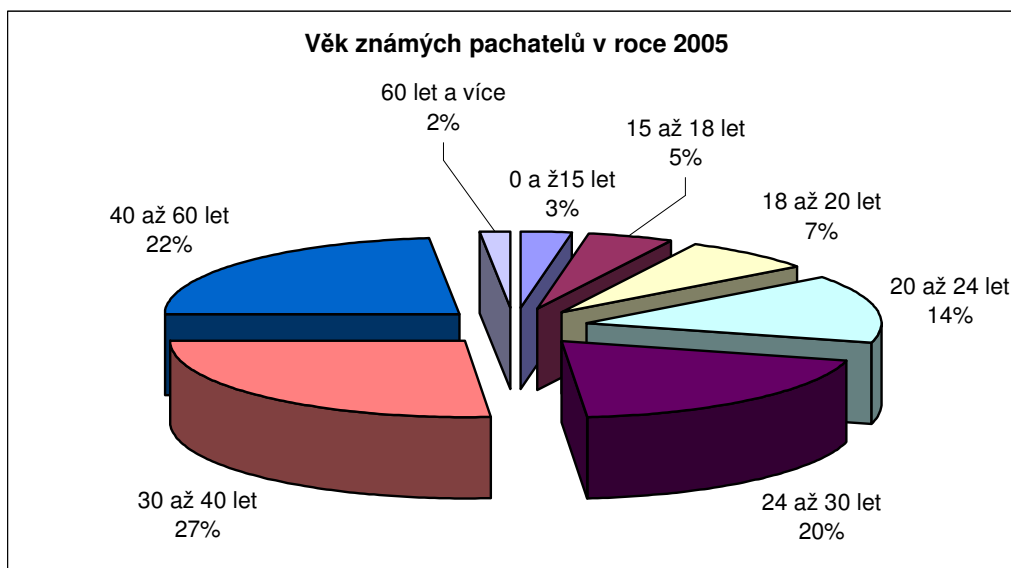
U žen lze ve větší míře předpokládat latentní kriminalitu, zvláště v hospodářské oblasti. Ženy dokáží rafinovaněji trestnou činnost zakrývat. Občas se projeví i větší shovívavost ze strany orgánů činných v trestním řízení.

⇒ **věkové skupiny**

– páchaní registrované kriminální činnosti je spíše charakteristické pro mladší lidi.

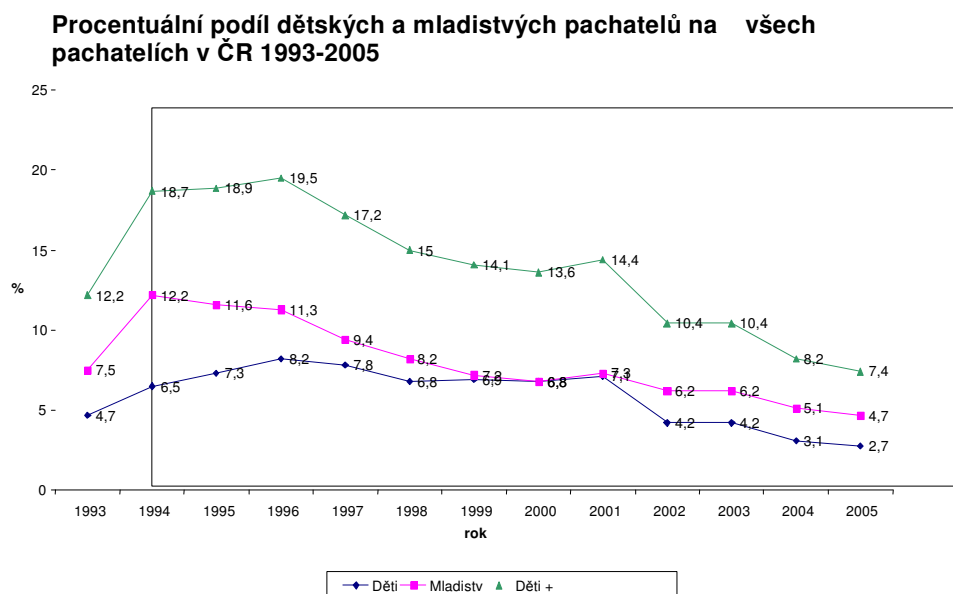
Ve věku do 15 let jsou	3% pachatelů,
celkem do 18 let je	8% pachatelů,
celkem do 20 let	15% pachatelů,
celkem do 24 let	29% pachatelů,
celkem do 30 let	49% pachatelů.

Graf 5: Věk známých pachatelů

Vývoj podílu dětí a mládeže na registrované kriminalitě ukazuje následující graf.

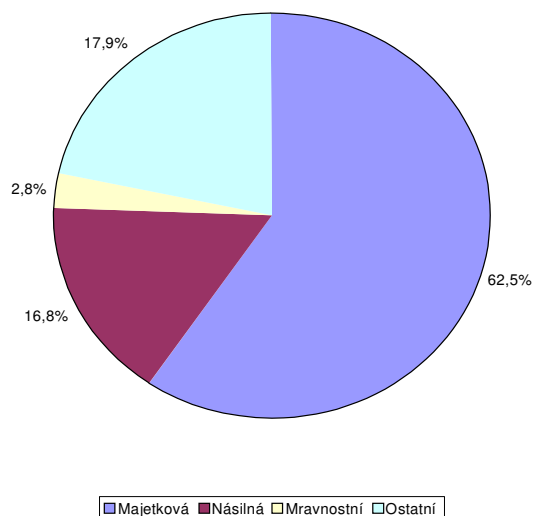
Graf 6: Procentuální podíl dětských a mladistvých pachatelů na všech pachatelích v ČR 1993-2005

Pramen: (Bližňák, 2006)

V dalším grafu je uvedena struktura objasněné kriminality spáchané dětmi a mladistvými v roce 2005.

Graf 7 - Struktura objasněné obecné kriminality spáchané dětmi a mladistvými v ČR (rok 2005)

Pramen: (Bližňák, 2006)

⇒ Cizinci

jsou mezi registrovanými pachateli trestné činnosti zastoupeni z 6%.

V rámci organizovaného zločinu je situace odlišná. Tam tvoří cizí státní příslušníci více než polovinu všech členů skupin. Nejvíce jsou zastoupeni Ukrajinci a Rusové, Číňané a Vietnamci. Významné místo zauímají také Albánci (většinou kosovští). Střední skupinu tvoří Bulhaři, Srbové, Černohorci, Čečenci, Makedonci, Rumuni, Dagestánci, Slováci, Poláci, Spíše sporadicky se vyskytují Poláci, Arméni, Ázerbájdžánci, Nigerijci, Senegalci, Alžíráné, Tunisané, Súdánci, Bělorusové, Turci, Lotyšci, Moldavané, Maročané, Litevci a Italové.

Pramen: Expertízy IKSP k organizovanému zločinu

1.3 Oběť trestného činu

Oběť je osoba bezprostředně dotčená trestným činem :

◆ na životě,	◆ na cti,
◆ na zdraví,	◆ na svobodě,
◆ na majetku,	◆ na jiných právech.

Kromě osoby trestným činem bezprostředně dotčené se kriminologie zabývá i mírou přímého i nepřímého poškození:

- ◆ osob blízkých (zejména rodiny),
- ◆ osob právnických (zejména soukromého sektoru),

- ◆ celé společnosti (zejména veřejného sektoru a jeho institucí).

Viktimologie se zabývá obětí jako aktivním účastníkem trestného činu.

Analyzuje:

- ◆ osobu oběti,
- ◆ vztah mezi obětí a pachatelem,
- ◆ roli oběti v trestném činu,
- ◆ roli oběti v procesu odhalování, vyšetřování a soudního projednávání trestného činu,
- ◆ pomoc oběti,
- ◆ ochranu občanů před trestnou činností.

Viktimmnost (viktimogenní potenciál) je dispozice, náchylnost, pravděpodobnost, míra rizika stát se – v důsledku vlastností či chování – obětí trestného činu.

Častěji jsou ohroženi:

- ◆ pracovníci určitých profesí – například: policisté, vězeňský personál, pracovníci bezpečnostních služeb, hlídači, průvodčí, taxikáři, listonoši, revizoři, záchranáři, obsluha benzinových čerpadel, prodavači,
- ◆ členové nejmladších a nejstarších věkových skupin a ženy – mladí lidé jsou častěji na zábavách v rizikovém prostředí, nejmladší (hlavně děti) jsou důvěřivější, na starší lidi a na ženy si pachatelé více troufnou,
- ◆ lidé s odlišnými sociálními charakteristikami – cizinci, přistěhovalci, příslušníci menšin, někdy bezdomovci,
- ◆ lidé s některými psychickými vlastnostmi – agresivní jedinci vyvolávající konflikty, lidé lehkomyšlní a důvěřiví, duševně nemocní, lidé s depresemi, lidé působící dojem „hlupáků“, lidé ziskuchtiví,
- ◆ lidé odlišní (nekonvenční), homosexuálové, osamělí, „prostopášníci“,
- ◆ alkoholici, narkomani,
- ◆ lidé s kontakty na podsvětí.

= **Nelze ale jednoznačně říci, že pouze právě tyto lidé patří k ohroženým.**

Viktimizace je proces, v němž se (potenciální) oběť stává (skutečnou) obětí.

V procesu viktimizace může působit:

- ◆ **chování oběti** - to může být:
 - **stimulační** – oběť může vyvolávat útok tím, že provokuje (verbálně i jinými podněty), stimulovat může i podcenění nebezpečí – nedostatečné zabezpečení majetku, vpuštění cizích osob do bytu, přijetí pozvání od cizích lidí, vychloubání a předvádění se, cestování autostopem v noci,
 - **tlumivé, brzdicí** – útěk, volání o pomoc, lest, aktivní obrana, (Nelze jednoznačně preferovat pasivitu.)
- ◆ **vztah mezi obětí a pachatelem** - většinou se dobře znají (sousedé, kolegové, obchodní partneři, manželé, rodina, milenci – zavraždění se většinou s vrahem znali, často byl mezi nimi

blízký vztah, nebo se alespoň krátkodobě setkali (u loupežných přepadení si pachatel tipuje „obranyschopnost“ potenciální oběti krátkým, letným seznámením).

Sleduje se míra „zavinění“ u oběti – od jednání zcela nevinného po provokující, dokonce se může jednat i o pachatele, který se vydává za oběť.

♦ **újma způsobená oběti:**

- podle předmětné povahy – na životě, zdraví, psychice, cti, majetku, sociálním postavení,
- podle trvání – krátkodobá/dlouhodobá, okamžitá/ s prodlevou,
- podle způsobené škody – napravitelné/nenapravitelné,
- z hlediska bezprostřednosti primární/sekundární/terciární.

⇒ **Primární viktimizace:** má přímou souvislost s trestným činem.

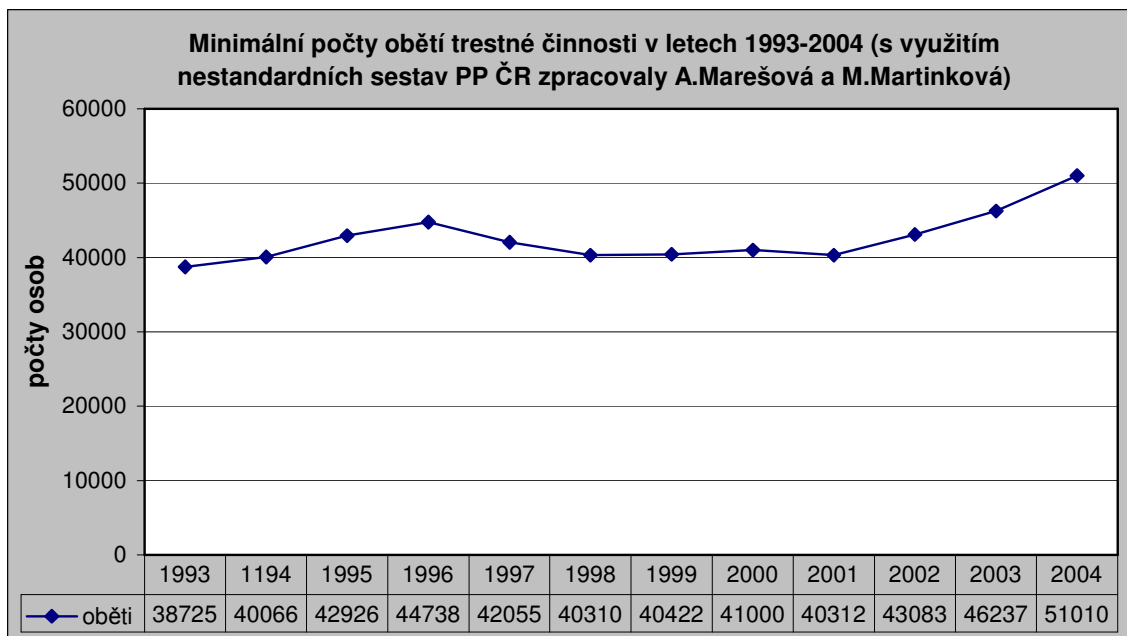
⇒ **Sekundární viktimizace:**

- oběť je zastrašována pachatelem,
- orgány činné v trestním řízení si počínají nešetrně,
- tisk nerespektuje právo oběti na ochranu osobnosti a zveřejňuje osobní data, případně i skutečnosti ze soukromí oběti, které s případem nesouvisí,
- spolupracovníci a sousedé si počínají netaktně.

⇒ **Terciární viktimizace:** oběť obviňuje sama sebe.

Statistika zachycuje oběti evidované kriminality.

Graf 8: Minimální počty obětí trestné činnosti

Viktimizační výzkumy

zaznamenávají výpovědi respondentů o tom, zda byli za určité období oběťmi konkrétních trestných činů. Výzkumy tak zachycují i trestné činy, které nebyly oznámeny a nebyly tedy

registrovány. Evidují tudíž značnou část latentní kriminality. Viktimizační výzkumy se začaly pravidelně realizovat v USA od konce 60. let, v Nizozemsku od roku 1974, Hong-Kongu 1978, v Izraeli 1979, ve Velké Británii od roku 1983. Od roku 1988 probíhají mezinárodní srovnávací výzkumy pod záštitou OSN (prostřednictvím UNICRI). V roce 1988 se takového výzkumu zúčastnilo 17 zemí (bez ČSSR), v roce 1992 35 zemí, 1996 58 zemí a 2000 62 zemí – tři posledně zmiňované proběhly za účasti České republiky. Ve výzkumech je vždy sledována roční viktimizace (za rok předcházející výzkumu) a tříletá meziroční viktimizace.

Roční viktimizace se v České republice pohybuje okolo 1/3 – to znamená, že za rok bylo některým z dvanácti vybraných trestných činů ohroženo 33% obyvatelstva.

Tříletá viktimizace se v České republice pohybuje okolo 2/3. Během tříletého období je tedy ohroženo 66% obyvatel.

Tabulka 2: V letech 1997- 2000 bylo poškozeno:

	ČR, 1996 %	Praha, 2000 %
Zcizením automobilu	7	4
Krádeží věcí z auta	28	56
Úmyslným poškozením automobilu	35	35
Krádeží motocyklu, skútru, mopedu	8	12
Krádeží jízdního kola	23	23
Vloupáním do obydlí, včetně sklepů	6	24
Násilným loupežným přepadením	6	5
Krádeží osobních věcí	25	32
Napadením, vyhrožováním	6	14
Sexuálním útokem (dotazovány jen ženy)	7	8
Poškozením spotřebitele v pohostinství	22	20

Pramen: podle: Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha IKSP 1997

Martinková, M.: Mezinárodní výzkum obětí trestného činu v Praze v roce 2000. Praha IKSP 2002

Tabulka 3: Světové srovnání míry tříleté viktimizace 1996

	Všechny země	Západní Evropa	Severní Amerika	Latinská Amerika	Střed. a vých. Evropa	Asie	Afrika
Trest. činy 1996-1999	63,4	61,2	65,3	74,5	62,2 /ČR 61/	51,4	74,0

Pramen: podle van Dijk, J.J.M.: Criminal Victimization and Victim Empowerment in an International Perspective. Amsterdam 1997

Pomoc obětem trestných činů

Oběti bylo brutálně ublíženo nebo přišla o poctivě nabytý majetek. Zatímco pachatel má – zejména proto, aby nebyl odsouzen nevinný člověk - obhájce (a ten má veškeré informace), oběť je ponechána sama sobě, je bez informací i bez právního zástupce.

Ve světě existují programy pomoci obětem od 60. let. Pomoc obětem spočívá v:

- ◆ zajištění přístupu k soudu – oběť má být informována o svých právech, o průběhu a výsledcích soudního řízení,
- ◆ oběť má nárok na náhradu (kompenzaci) škody:
 - má dostat peněžní kompenzaci za poškození,
 - má jí být navrácen odcizený majetek,
 - má dostat náhradu výdajů za právní úkony, ošetření, služby, za ušlou mzdu,

Náhrada obětem by měla být poskytnuta:

- pachatelem – buď přímo prostřednictvím mediátora, nebo nepřímo prostřednictvím fondů, do nichž by pachatelé museli přispívat,

- státem – ze státního rozpočtu, ze zdravotního pojištění, z fondů,

Vzhledem k omezeným prostředkům nemůže být náhrada poskytnuta všem obětem. Přednost mají oběti závažných trestných činů,

(Otázka poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti je řešena zákonem č.209/1997 Sb. Pomoc je poskytována těm obětem, jimž byla způsobena škoda na zdraví, nebo pozůstalým těch obětí, které přišly o život. Poskytnutí finanční pomoci je vázáno řadou četných omezení.)

◆ oběti má být poskytnuta pomoc – právní, psychologická, bezpečnostní. *(V České republice poskytuje pomoc řada nestátních neziskových organizací: například Bílý kruh bezpečí, La strada, Acorus, Katolická charita a další. Základní pomoc by však měl poskytovat stát.)*

1.4 Ohrožení kriminalitou, strach z kriminality

Lze předpokládat, že člověk, který se cítí ohrožen kriminalitou, činí taková opatření, aby toto ohrožení snížil. Věnuje tedy větší pozornost prevenci, která může omezit ohrožení jeho majetku a posílit jeho osobní bezpečnost. Může se rovněž aktivně podílet na preventivních opatřeních, které zabezpečují i ostatní občany a celou společnost, neboť očekává, že tímto způsobem si zajistí i bezpečnost svoji.

Obavy o vlastní bezpečnost se nejčastěji zjišťují prostřednictvím otázek týkajících se pocitu bezpečí v bytě či domě a mimo domov – v místě, kde dotázaný bydlí. V úvahu se bere i vymezení časové – zjišťuje se míra obav ve dne a po setmění. V rámci výzkumů veřejného mínění, které provádí Centrum pro výzkum veřejného mínění, se tento typ otázky již delší dobu neobjevil, přestože kolem roku 2000 probíhala tato šetření téměř každoročně (1999, 2000, 2001, 2003). Reprezentativní výsledky platné pro celou Českou republiku z roku 2003 jsou tedy v současnosti poslední a nejsou tedy příliš aktuální.

(V posledních letech proběhly ve vybraných lokalitách sociologické průzkumy „Vnímání pocitu bezpečnosti občany měst“, které jsou součástí komplexní bezpečnostní analýzy měst. Tyto

průzkumy obsahují stejné baterie otázek jako reprezentativní výzkumy Centra pro výzkum veřejného mínění a budou jedním z podkladů pro koordinované programy prevence kriminality na místní úrovni.)

Tabulka 4: Cítíte se bezpečně ve svém bytě, domě? (v %)

	Ve dne			
	1999	2000	2001	2003
Rozhodně ano	43	46	40	42
Spíše ano	49	47	54	49
Spíše ne	7	6	6	7
Rozhodně ne	1	1	0	2

Dopočet do 100% ve sloupcích tvoří odpověď „nevím“.

Pramen: CVVM

Tabulka 5: Cítíte se bezpečně ve svém bytě, domě? (v %)

	Po setmění			
	1999	2000	2001	2003
Rozhodně ano	30	29	24	31
Spíše ano	50	49	57	51
Spíše ne	17	18	16	14
Rozhodně ne	3	4	2	4

Dopočet do 100% ve sloupcích tvoří odpověď „nevím“.

Pramen: CVVM

Tabulka 6: Cítíte se bezpečně v místě vašeho bydliště? (v %)

	Ve dne			
	1999	2000	2001	2003
Rozhodně ano	35	35	32	38
Spíše ano	55	55	59	53
Spíše ne	8	9	8	6
Rozhodně ne	2	1	1	3

Dopočet do 100% ve sloupcích tvoří odpověď „nevím“.

Pramen: CVVM

Tabulka 7: Cítíte se bezpečně v místě vašeho bydliště? (v %)

	Po setmění			
	1999	2000	2001	2003
Rozhodně ano	12	10	10	17
Spíše ano	40	40	46	41
Spíše ne	37	35	32	32
Rozhodně ne	9	14	10	8

Dopočet do 100% ve sloupcích tvoří odpověď „nevím“.

Pramen: CVVM

V posledních letech se tedy celkově v České republice:

- v **bytě nebo domě** necítí příliš bezpečně ve dne necelých 10% lidí, po setmění necelých 20%,
- v místě bydliště (**mimo domov**) se necítí příliš bezpečně ve dne necelých 10%, v noci kolem 40% (v roce 2000 téměř 50%).

V hlavním městě **Praze** byla situace v roce 2000 o něco příznivější než v celé České republice, pokud se týká obav v bytě po setmění (11% : 22%), o něco horší, pokud se týká obav z ohrožení po setmění mimo byt (56% : 49%). (*U otázek týkajících se Prahy byla jiná škála a poněkud odlišné znění otázky.*)

Tabulka 8: Subjektivní pocit bezpečí respondentů, když jsou po setmění v Praze sami doma

Respondent se cítí:	%
velmi bezpečně	50,5
skoro bezpečně	37,5
trochu nebezpečně	10,0
velmi nebezpečně	1,5
Neví, neodpověděl	0,5
Celkem	100,0

N=1500

Pramen: Martinková, M.: Mezinárodní výzkum obětí trestného činu v Praze v roce 2000. Praha IKSP 2002

Tabulka 9: Subjektivní pocit bezpečí, když se respondenti pohybují sami v místě svého bydliště v Praze

Respondent se cítí:	%
velmi bezpečně	7,3
Dost bezpečně	35,3
trochu nebezpečně	44,4
velmi nebezpečně	11,5
Neví, neodpověděl	1,5
Celkem	100,0

N=1500

Pramen: Martinková, M.: Mezinárodní výzkum obětí trestného činu v Praze v roce 2000. Praha IKSP 2002

Pro srovnání si můžeme uvést porovnání obav mimo byt a dům s některými průmyslově vyspělými zeměmi Evropy z roku 1996. (*V tabulce uvádíme pouze souhrnný údaj, ve kterém jsou sečteny možnosti poněkud nebezpečný a velmi nebezpečný.*)

Tabulka 10: Pocit bezpečí respondentů na ulici za tmy, průmyslově vyspělé země a ČR, 1996

Země	Poněkud a velmi nebezpečný
Anglie a Wales	33
Skotsko	26
Severní Irsko	22
Nizozemí	21
Švýcarsko	18
Francie	21
Finsko	17
Švédsko	11
Rakousko	20
USA	25
Kanada	26
Česká republika	40

Pramen: Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha IKSP 1997

Kdybychom porovnali počty těch, kteří shledávají situaci velmi nebezpečnou, byly by v čele Anglie s Walesem (11%) a USA (10%). Následovaly by Skotsko (8%), Kanada (8%), Nizozemí (8%), Francie (7%), Severní Irsko (7%) a Česká republika (7%). Ve třetí skupině by pak bylo Švýcarsko (4%), Rakousko (4%), Finsko (3%), Švédsko (2%).

Konkretizaci pocitu ohrožení můžeme uvést z právě dokončeného výzkumu IKSP.

Tabulka 11: Obavy z vybraných druhů kriminality (2006)

	Průměr na škále 1-6
Vloupání do bytu	3,92
Kapesní krádeže	3,80
Krádež auta	3,68
Vandalismus	3,56
Loupežné přepadení	3,46
Ublížení na zdraví	3,44
Podvod	3,23
Pomluva	2,96
Vražda	2,59
Teroristický útok	2,52
Organizovaný zločin	2,49
Znásilnění	2,35 (ženy:3,02)
Vydírání	2,34

Pramen: Večerka, K. a kol.: Výzkum veřejného mínění k problematice prevence kriminality. Pracovní verze zprávy z výzkumu. Praha IKSP 2006

Poznámka: Pokud není konkrétní obava z ohrožení zkoumána otevřenou otázkou, záleží při podobných výzkumech na tom, které druhy kriminality jsou do dotazování zahrnuty. Například při výzkumu STEM z roku 1997 měli lidé největší obavy z krádeží kol, následovaly bytové krádeže, krádeže aut, ublížení na zdraví, výtržnictví, kapesní krádeže, loupeže, znásilnění, vydírání, vraždy. Pořadí bylo tedy téměř stejné, druhy, které se neobjevily v tom či onom šetření, chyběly z toho důvodu, že nebyly do dotazování zařazeny. Jejich nezařazení zřejmě vyplynulo z toho, že v hodnoceném období některé druhy kriminality nebyly aktuální.

Závěrem k této části je však nutné podotknout, že existuje rozdíl mezi obavou a skutečným ohrožením. Z porovnání některých výzkumů v České republice a výzkumů v různých zemích, které provedl Helmuth Kury z Institutu Maxe Plancka, vyplývá, že pocit ohrožení není větší v oblastech s vyšší kriminalitou (v ČR: Praha, Ostrava, ve Spolkové republice Německo například Hamburg). Dále platí, že lidé mají často velké obavy z toho, čím je reálně viktimizována pouze malá část z nich (například loupežné přepadení), a téměř neuvádějí nebezpečí, které se v podstatě týká všech (například silniční havárie).

1.5 Kriminogenní faktory

Kriminogenní faktory

jsou rizikové činitele, které vyvolávají, usnadňují nebo podporují páchaní trestných činů.

Rozlišujeme kriminogenní faktory objektivní a subjektivní.

Subjektivní faktory souvisejí se strukturou osobnosti, s psychickými a fyzickými vlastnostmi a chováním jedince. (*Podrobně je o nich pojednáno v kapitole „Psychopatologie zločinu“*)

Objektivní faktory se týkají celé společnosti a působí zejména v oblasti:

- politiky,
- ekonomiky,
- práva,
- státní správy a samosprávy,
- sociální struktury,
- kultury v nejširším slova smyslu, včetně morálky, mezilidských vztahů, rodiny, sdělovacích prostředků.

Jednotlivé prvky společenského systému nepůsobí současně. Mladý jedinec se v procesu socializace a sociálního zrání seznamuje s hodnotami a normami společenského života, přehodnocuje je podle vlastních zájmů a hodnotových kritérií a řídí se jimi ve svých postojích a při svém jednání. Tato individualizace vede k tomu, že stejné podmínky nepůsobí na každého stejně. Každý člověk je jinak vnímá, jinak si z nich vybírá a jinak jedná. Vliv negativních jevů, které mohou způsobit kriminalitu, není u každého jedince stejný.

V životě společnosti existují faktory, které by mohly umožňovat: páchaní trestné činnosti, zajištění podpůrných činností (dokladů, informací, právní pomoci, kontaktů), získávání spolupracovníků, získávání klientů pro spotřebu nelegálního zboží nebo služeb. Výčet nalezených faktorů nemůže být nikdy úplný a definitivní. Okolností, které mohou hrát roli, je celá řada. Při výzkumu IKSP z roku 1998 (Cejp, 199.) jich bylo nalezeno 150. Některé faktory, které působily v 90. letech, již buď nepůsobí, nebo je jejich význam menší, naproti tomu vznikají jiné.

⇒ První oblastí, kterou musíme brát v úvahu, jsou **problémy současného světa**.

- Na počátku 21. století lze očekávat, že **rizika související s kriminalitou** budou pravděpodobně přetrvávat nad všemi ostatními riziky. Celý svět bude kriminalitou ve stále větší míře ohrožován zejména nadnárodním organizovaným zločinem, ekonomickou kriminalitou a terorismem.
- V důsledku **globalizace** se v celosvětovém měřítku může volně pohybovat i nelegální zboží, finanční prostředky pocházející ze zločinné činnosti, zbraně, zločinci i jejich oběti.
- Zločinecké struktury mohou využívat to, že světovou ekonomiku - a spolu s ní i politiku - ovládnou **silné nadnárodní korporace**.

- Prohlubující se **rozdíly mezi vyspělými a zaostalými zeměmi** mohou vést k tomu, že ze zaostalých zemí se do vyspělých budou pašovat drogy, prostitutky, levné pracovní síly, předměty uměleckého charakteru. Z vyspělých zemí mohou být do zaostalých nelegálně pašovány zbraně, finanční prostředky na podporu nelegálních aktivit, kradené automobily, nebezpečné odpady. V příštích letech je možné očekávat, že dojde k rozsáhlé imigraci z rozvojových zemí do zemí vyspělých.
- Mnohé problémy jsou spojeny se **začleňováním zemí bývalého východního bloku** mezi demokratické země. Z hlediska mezinárodních souvislostí mohou hrát významnou roli i přetrvávající institucionální i osobní vazby na země střední a východní Evropy zděděné z minulých dob.

⇒ Druhou oblastí je **vnitřní politika**.

- Chybou je nedostatek **promyšlených koncepcí a realizovatelných strategií**, jak účinně čelit zločinu, případně jejich nahrazování nekonceptními administrativními přístupy, které řeší pouze okamžitou situaci a neberou v úvahu dlouhodobé důsledky.
- Politická reprezentace musí justičnímu a bezpečnostnímu aparátu **poskytovat dostatečnou podporu**. Jakékoliv podcenění v této oblasti má nepříznivé důsledky na celkovou atmosféru omezování kriminality a vážně ztěžuje jak primární prevenci, tak vyšetřování a soudní postih.
- Kriminogenním faktorem v oblasti politiky je, **preferují-li politické strany vlastní strategické zájmy před veřejným zájmem a zájmy voličů**. Tím se prohlubuje rozpor mezi politickou reprezentací a občany a zločin může takovému ovzduší využít jak proti politikům, tak proti občanům.
- Skutečnost, že není uspokojivě řešen **problém financování politických stran**, zvyšuje riziko třeba i nevědomého propojení některých stranických sekretariátů se světem zločinu.
- Politici někdy vyjadřují povrchní a nedomyšlené názory, sledují pouze vlastní prospěch, přehlížejí či kryjí trestnou činnost. Důsledkem je prohlubující se **nedůvěra občanů** v politický systém, politické strany a politiky.
- Negativní je **propojování moci politické s mocí ekonomickou**. Jestliže se vztahy a zájmy mezi oblastí politiky a ekonomiky prolínají, dochází ke zvýhodnění toho, kdo mezi politické špičky proniká, nějakým způsobem si je zavazuje, nebo je s nimi dokonce nějak spřízněn.

⇒ Třetí oblastí je **ekonomický systém**

- Ekonomický systém je ohrožován zejména tím, že jsou do něj **vnášeny zločinecké praktiky**. Zločinci mohou pronikat do finančních kruhů pod zástěrkou legálního podnikání a uplatňovat zde finanční prostředky, nabyté nelegální činností. Tím, že se nelegálně nabyté peníze dostanou do legálního finančního oběhu, získávají ti, kdo je úspěšně „vyprali“, konkurenční výhodu v hospodářské soutěži s legálně působícími podniky.
- K legalizaci zisků z trestné činnosti nebo k zastírání korupce slouží též **převody majetků na cizí osoby**. Fiktivní firmy mohou díky značným prostředkům vloženým na jejich ne zcela legální rozjezd a uplatnění v tržním prostředí získat neoprávněné výhody. Zakládání fiktivních firem často slouží i k daňovým únikům.

- Negativním jevem je i **majetek, který nepřináší společenský prospěch**. Nejde-li o vytvoření prosperující firmy, která by uspokojovala potřeby zákazníků, ale pouze o co nejrychlejší zbohatnutí, vznikají předpoklady pro zneužití světem zločinu.
- Zneužitelné jsou i finanční prostředky, které byly vloženy do **zboží podřadné kvality**, jež bylo dovezeno a prodáno na území ČR. Zisky z takovýchto prodejů pak putují zpět do zemí, odkud zboží, napodobující značkové originály, přišlo.

⇒ Čtvrtou oblastí je **systém justice**

- **Opožděné přijetí některých právních norem**, například to, že u nás nebyly poměrně dlouhou dobu po roce 1989 definovány zisky z nelegální činnosti, umožňovalo tyto zisky využít k nákupům podniků či k jiným způsobům jejich legalizace. Na této činnosti se hojně podílely i zločinecké organizace operující mimo území České republiky. Těm dávalo naše legislativní zpoždění velkou příležitost.
- To, že díky vstupu České republiky do Evropské unie byly příslušné právní normy většinou postupně přijaty, samo o sobě k úspěšnému boji proti kriminalitě nestačí. Záleží i na tom, jak je právo uplatňováno, dodržováno a respektováno. Z tohoto hlediska se současný **čs. justiční systém jeví jako dosti nevykonný** zejména proto, že trestní řízení je zdlouhavé a příliš komplikované. Nově přijaté právní normy se obtížně a zdlouhavě prosazují. V některých případech není rozhodnutí soudu vůbec respektováno, např. pachatelé nezaplatí dluhy nebo nenastoupí trest. Často využívají i možnost opakovaného odvolání, obviní soudce z předpojatosti nebo zaplatí kauci. K nevykonnosti soudů přispívají i chybná rozhodnutí nebo přinejmenším administrativní opomenutí soudců.
- Nejsou důsledně dodržovány **mezinárodní smlouvy**. Z hlediska trestně procesního je systém mezinárodní právní pomoci zatím velmi těžkopádný a formální.
- Silným kriminogenním faktorem je **nízká úroveň právního vědomí**. Právní normy jsou tak složité a tak rychle se mění, že zdaleka nelze očekávat, že by se v nich mohl řadový občan orientovat. Lidé, nejen že neznají svá práva a nedokáží se tedy právní cestou bránit, ale v důsledku neznalosti existuje i značná tolerance k protiprávnímu jednání druhých.

⇒ Pátou oblastí je **státní správa a samospráva**

- Stát musí **chránit bezpečnost** občanů, peněžnictví, podnikání, musí zajistit, aby nebyla omezena obranyschopnost. V neposlední řadě pak musí chránit pracovníky státní správy, kteří mohou být při výkonu své funkce zneužívání, ohrožování a vydírání zločinem.
- Moderní státní správa musí mít především **koncepty**. V ní by měly být stanoveny priority s ohledem na budoucnost a obecně formulovány optimální systémy, definovány pravomoci a odpovědnosti. Podle těchto systémů by měl být prováděn výběr lidí a měřena efektivita činností. Mělo by být také vzato v úvahu napojení na mezinárodní společenství.
- Kriminogenním faktorem je **politizace státní správy**. Složení aparátu jednotlivých ministerstev je dosud příliš závislé na volebních výsledcích. Po každých volbách se pak mění celé týmy a chybí tedy návaznost.
- Významným negativním faktorem je **nedůvěra většiny občanů** v instituce státní správy, zejména pak přežívající nedůvěra vůči policii a soudům.

- V České republice není dosud rozvinuta regionální a lokální **samospráva**. Místní politika by mohla sehrát roli v prevenci kriminality na místní úrovni, zejména při omezování majetkové a násilné kriminality. Podstatnou roli zde může mít ochrana veřejných prostranství a zajišťování bezpečnosti a majetku občanů.

⇒ Šestou oblastí je **sociální struktura**

- Po roce 1990 přišli na rozhodující místa ve státní správě noví lidé, proběhly majetkové restituice a malá privatizace, vznikly skupiny zámožných podnikatelů a došlo k oživení živnostenského a řemeslnického stavu. V důsledku těchto okolností **se vytvořila skupina majetných osob** disponujících velkými sumami peněžního kapitálu a došlo k narůstání sociálních nerovností.
- V souvislosti s těmito změnami byly **narušeny vztahy v komunitě a přátelské vztahy**. V chování, které se odehrává mezi lidmi, hraje stále větší roli majetek a postavení. Prohlubuje se sociální distance. Místo přátelských vztahů převažují kontakty založené na známostech. Svět zločinu se snaží udržovat kontakty s politickými i obchodními špičkami, s rozhodujícími lidmi ze sdělovacích prostředků. Na základě těchto kontaktů pak získává informace, případně zastání od oficiálních kruhů, aniž by musel sáhnout ke korupci, nebo dokonce násilí. Dochází k oslabení sociální kontroly. S tím souvisí i tolerance vůči protispolečenskému a někdy i vůči nelegálnímu počínání.

⇒ Sedmou oblastí je **kultura**, chápaná v širokém pojetí.

- V oblasti **životního stylu** mohou být např. zločinem zneužity ty životní strategie, které jsou založené na jednostranně konzumních orientacích. Demotivující je rovněž, dosahují-li někteří lidé úspěch evidentně nemorálním způsobem.
- Lidé se často nechovají **odpovědně ke svému zdraví**. Za této situace sílí např. nabídka drog a zvyšuje se počet narkomanů.
- V mezilidských vztazích dochází ke komunikační lhostejnosti a tím i k **oslabení sociální kontroly**. S oslabením sociální kontroly roste tolerance vůči protispolečenskému a někdy i vůči nelegálnímu počínání.
- Součástí kultury je i **výchovná role školy a rodiny**. Ani rodina ani škola neplní v současné době řadu nezbytných výchovných funkcí. Nejsou vytvářeny dostatečné možnosti pro smysluplné využívání volného času ve všech věkových kategoriích, od mládeže až po seniory. Tím, že výchovný systém vyklízí zcela dobrovolně prostor, který by měl v životě dětí a mládeže naplňovat, vnikají do tohoto prostoru snáze nežádoucí aktivity - často z nedostatku jiných, hodnotnějších příležitostí. Řada nežádoucích činností je důsledkem neregulované nápodoby. Stačí, když několik dominantních jedinců zvolí určitý styl, a ostatní mladí lidé ho slepě napodobují, jen aby se nelišili. Důsledkem tohoto životního stylu je přinejmenším to, že u velké části populace se vytváří celoživotní závislost na požívání návykových látek. Bezprostředněji ohrožujícím důsledkem je pak skutečnost, že s nadměrným požíváním alkoholu nebo psychotropních látek je často spojena kriminalita.
- **Hromadné sdělovací prostředky jsou jedním z nástrojů veřejné kontroly**. Mohou se podílet na odhalování pochybných aktivit politických stran, jednotlivých politiků, managementů podniků, bank, fondů, všech existujících společenských subjektů i jednotlivců.

Navíc by měly důsledně kontrolovat, jak byly odhalené případy řešeny a nedopustit, aby řešení nebylo dotaženo do konce. V tomto směru zastupují veřejnost a ta by měla být o všem nekalém plně informována.

- Média však mohou sehrát i **negativní roli**. Mohou zneužívat problematiku kriminality jako oblast, která svojí dramaticností a napětím láká masu čtenářů a posluchačů, mohou neúmyslně i záměrně glorifikovat zlo. Chybou, vycházející přímo z médií, je zobrazení násilí bez dostatečného odstupu. Sdělovací prostředky mohou rovněž zdůrazňovat určitý životní styl, který má ve své podstatě poměrně blízko k neetickým, často i nelegálním praktikám. Tiskem a televizí jsou vyzdvižováni lidé, kteří získali s ohledem na vynaloženou práci nepřiměřený majetek ve srovnání s těmi, kteří pracují poctivě.
- V souvislosti s tím, že sdělovací prostředky mají nemalý **vliv na veřejné mínění**, mohou nevědomky, v horším případě pak vědomě, působit v zájmu něčeho, co je pro svět zločinu výhodné.
- Sdělovací prostředky mohou výrazně **ovlivňovat jednání politiků**. Ti se vědomě či nevědomky často tlaku médií přizpůsobují. Na druhé straně jsou nezřídka zpochybňováni, osočováni a často i zesměšňováni ti, kdo by měli v současné společnosti být určitou autoritou.
- Do oblasti kultury zahrnujeme rovněž **vědecké poznání**. Bude-li kriminalita předmětem soustavné vědecké analýzy, opřené i o mezinárodní zkušenosti, pak mohou být i opatření proti ní i promyšlená a v důsledku toho i účinná.

2. Bio-psycho-sociální zakotvenost člověka

Hovoříme-li o preventivní práci, je vhodné připomenout základní determinanty lidského vývoje, ony determinanty, se kterými musíme při preventivní práci reálně počítat a které se snažíme pozitivně modifikovat.

Ač se na to rádo zapomíná, člověk žije ve svém těle a jeho biologická podstata vytváří základní neopominutelné omezení jeho já. Z nativistického pohledu se člověk rodí s určitými dispozicemi zděděnými po biologických předcích, které lze sice utlumovat či rozvíjet, ale vždy pouze v hranicích fyzicky vymezených možnostmi toho kterého jedince. Existují tak určité – individuálně nestejné – hranice možností, které člověka vymezují v jeho rozvoji. Tělo je onen různě kvalitní nástroj, který se sice může patřičným či nepatřičným zacházením vylepšovat či poškozovat, který však má svůj nepřekročitelný a neovlivnitelný strop, jenž je imunní proti dalším korekturám. Jak konstatuje Vágnerová, genetické vlohy určují míru rizika vzniku psychické odchylky. Čím je geneticky podmíněná porucha rozvoje určité funkce závažnější, tím méně se zde mohou uplatnit vlivy prostředí. Sady genů matky a otce vytvářejí základní genetickou výzbroj nového jedince, žádný gen se však neprojevuje zcela izolovaně, ale vždy v rámci celého genotypu, v rámci komplexity organismu jedince žijícího v určitém prostředí. (Vágnerová, 2004) Obecně můžeme říci, že genetická výbava tvoří předpoklady pro rozvoj určitých vlastností jedince.

Tato prvá biologická dimenze je doplňována dimenzí druhou, psychologickou. Člověk má své základní vnitřní nastavení, které mu velí reagovat na určité skutečné či domnělé podněty vnějšího světa spontánně, přitom ovšem tato spontaneita není často reakcí optimální. Výchovné (a tím současně preventivní) působení spočívá v tom, že se spontánní reakce jedince socializuje, tj. upravuje se do sociálně přijatelných rozměrů, a to po stránce kvantitativní i kvalitativní.

Přidržme se zde typologie osobnosti podle Cloningerové a aplikujme tuto typologii na problematiku zvládnání asociálních tendencí. Lidští jedinci se liší mírou závislosti na odměně neboli mírou potřeby pozitivního hodnocení. Obecně platí, že člověk touží více či méně po pozitivním hodnocení ze strany svého sociálního okolí a že si v průběhu své ontogeneze na základě zpevňovacích mechanismů odměn a trestů vytváří vlastní představu o sobě a světě, který jej obklopuje. Stoupenci etiketizační teorie kriminality (*Labeling Approach*) dokonce tvrdí, že lidé mají tendenci naplňovat představy sociálního okolí o nich, jsou připraveni reagovat na kladné i záporné signály a zabudovávat je do svého chování i do představ o sobě. Velmi však jistě záleží nejen na tom, které věci jsou posilovány a které odbourávány či utlumovány, ale též na tom, do jaké míry je ta která osobnost jedince hluboce závislá na potřebě vnějšího regulování. Míra závislosti na odměně tak determinuje i způsob preventivní práce s kriminalitou ohroženými jedinci.

Lidé z oblasti delikventní subkultury se často vyznačují zvýšenou mírou potřeby silných podnětů a nových zážitků. Jestliže tuto svou potřebu neuspokojují v běžném životě, hledají její naplnění v oblasti asociality, či dokonce antisociality. Největším nepřítelem lidí se zvýšenou potřebou

silných podnětů a zážitků je nuda. A protože často nejsou schopni pozitivní tvořivosti, obracejí svou pozornost do oblasti negace, destrukce, úniku do virtuálního světa či do světa drogou pozměněného vnímání. Preventivní práce pak zde získává podobu zaplňování nestrukturovaného volného času prosociálně (nebo alespoň neutrálně) laděnými aktivitami.

Delikventní a predelikventní jedinci se však nevyznačují pouze potřebou silných podnětů, ale navíc zvýšenou mírou akceptace či lhostejnosti k potenciálnímu nebezpečí nebo ohrožení. Tato kombinace vlastností pak vytváří nebezpečně výbušnou směs, k jejíž paralyzaci je třeba využít kombinovaných tvůrčích preventivních postupů. Zážitekové aktivity tak musí v sobě zahrnovat ohled na tyto potřeby klientů, což jinými slovy znamená, že je třeba připravovat takové aktivity, které klienti vnímají jako zajímavé a nelehké, které však jsou z hlediska preventivních pracovníků pod kontrolou a sledují výchovný cíl.

Preventivní úsilí v této oblasti je ovšem mnohdy narušováno tím, že jedinci ohrožení kriminalitou často postrádají stabilitu určitého směřování, že jsou ve svých zájmech nestálí a přebíhaví. Tato okolnost se v rámci úspěšné preventivní práce musí významně promítnout do vytváření klienty akceptovatelných programů. Na jedné straně je samozřejmě třeba dbát o obměnu situací, na druhé straně by však naše preventivní snahy měly vést k pokusu o modifikaci nestálosti.

Obě předchozí dimenze lidského vývoje jsou však výrazně doplňovány třetí dimenzí – sociálním či enviromentálním světem. Ten na člověka neustále působí, v něm dosahuje různě naplněného uskutečnění svého lidství. Člověk se nerodí do sociálního vzduchoprázdna, ale naopak již jeho počáteční start je významným - a do značné míry - determinujícím faktorem. Člověk jako „zoon politicon“ je po celý život ovlivňován a formován (případně deformován) nejrůznějšími sociálními skupinami, je včleněn do pletiva různě pevných vazeb a vztahů. Poznání sociálního prostředí klientů, ve kterém se pohybovali v minulosti a které je ovlivňuje aktuálně, jakož i pochopení možností modifikačních zásahů v tomto prostředí jsou pak základními informacemi pro úspěšnou preventivní práci s ohroženými jedinci.

3. Prevence kriminality a sociologický koncept společenské kontroly

Vyřazení „společenského“ z přístupu k prevenci kriminality je tématem již dlouho diskutovaným sociálními vědci i sociálními pracovníky. Vyřazení „společenského“ obvykle vychází z empirických studií, které často analyzují sociální prevenci kriminality jako velmi nákladnou a těžko měřitelnou strategii kontroly kriminality. Společenské zásahy směřující k prevenci kriminality ve střední a východní Evropě jsou často kritizovány pro svou složitost a neschopnost dosáhnout snížení statistik kriminality.

Akademici, kteří poukázali na úpadek sociální prevence kriminality, zdůrazňují nedostatečné zohlednění sociologicky podmíněné kriminologie v procesu vytváření sociálně-prevenční politiky. Podle některých autorů pocit nízké efektivity sociální prevence vychází spíše z nedostatku kvalitního hodnocení sociálních zásahů směřujících k prevenci kriminality než z neefektivity sociální prevence jako takové. Hodnocení by mělo kombinovat posouzení implementace politiky jako určitého procesu a zhodnocení ve smyslu nákladů a přínosů z pohledu dosažených výsledků.

Nové přístupy k prevenci kriminality nyní zdůrazňují nevyhnutelnost utvářet politiku kontroly kriminality na základě sociologického výzkumu zejména vzhledem k širšímu sociálnímu kontextu kriminality. Obhajoba tohoto přístupu je založena na předpokladu, že kriminální chování by mělo být nejdříve analyzováno a poté by měla být navržena preventivní opatření. Navržená preventivní opatření by tak vycházela z konkrétní situace a byla vhodná pro specifickou cílovou skupinu. Podobná východiska dominují také vývojové kriminologii, která zdůrazňuje důležitost prvotního výzkumu určujících rizikové faktory kriminálního chování jednotlivců, zejména dětí a mládeže (Farrington, 2002). V současné praxi se sociologický výzkum stává důležitým informačním zdrojem pro expertizu v oblasti sociálně-prevenční politiky, tím se společenská dimenze uplatňuje v prevenci kriminality.

Praxe preventivní práce demonstruje, že nezbytným předpokladem pro snížení kriminálního chování je získání znalostí o kontextu, v němž k takovému chování dochází. Současné kriminologické trendy zdůrazňují potřebnost racionality sociálních opatření, která je založena na prokázané souvislosti mezi příčinami a chováním, jež má být daným preventivním opatřením ovlivněno. Různorodost sociologických přístupů, zmiňovaných v kriminologických teoriích níže, umožňuje hledání takovýchto souvislostí a představuje zajímavý potenciál pro tvorbu preventivních opatření.

Nejrozšířenější sociologická vysvětlení kriminálního chování se zaměřují na kapacitu společenské kontroly tohoto chování. Spíše než ve sledování příčin, které vyvolávají kriminální chování, spočívá tento přístup především ve snaze definovat faktory, jež by mohly bránit lidem v páchaní zločinů. Albert Reiss a Ivan R. Nye představili rané kontrolní teorie již v polovině 20. století. Oba zkoumali delikventní mládež, aby ověřili své teorie role rodiny a společenství v kontrole delikventního chování. Oba autoři se soustředili na argument, že většina kriminální

mládeže byla nedostatečně kontrolována společenskými institucemi. Tento argument byl důležitým příspěvkem k pozdějším kontrolním teoriím.

Hirshi, jeden z nejprominentnějších zástupců kontrolních teorií, zkoušel přesvědčit vědeckou veřejnost, že nejakutnější otázkou je, proč někteří lidé páchají zločiny a jiní ne. Rozdíl mezi pachateli a lidmi nenarušujícími zákon Hirshi vysvětlil absencí nebo slabostí jejich sociálních vazeb. Určil čtyři typy sociálních vazeb. Od nejslabší k nejsilnější se jedná o: *sensitivitu* (citlivost osob na názory ostatních), *oddání se* (odhodlání osoby ke konformitě), *zapojení se* (zapojení osoby do konvenční činnosti) a *důvěru* (dodržování pravidel) (Rock , 1997; 241). Typy sociálních vazeb, které odráží nejslabší spojení se společností, naznačují pravděpodobnost deviantního chování. Čím méně je osoba vázána na konvenční společnost nebo její instituce, tím pravděpodobnější je, že spáchá zločin. Výsledky testování Hirshiho teorie v praxi podpořily tuto argumentaci. Hirshi dokázal, že když je celospolečenská konformita individua silná, nemusí ani spojení se skupinou delikventů nutně předznamenávat zločin. Navíc bylo prokázáno, že vzdělanostní a profesní ambice delikventů jsou obvykle nižší než nedelikventů. (Vold a kol., 1998; 210-212).

V návaznosti na Hirshiho měl Felson za cíl zodpovědět otázku, proč lidé nepáchají zločiny. Proto studoval zločin jako normální jev a tvrdil, že někteří pachatelé zločinů nemusejí být zásadně odlišní od ostatních. Felson vyloučil falešné představy, že jsou například „slabé“ nebo „rozpadlé rodiny“ spojeny s delikventním chováním dětí. Podařilo se mu prokázat, že nejdůležitější rodinný faktor ve vztahu k redukci dětské delikvence je přítomnost rodičů, tj. skutečný čas, který rodiče nebo dospělí příslušníci rodiny tráví s dětmi. Navíc zdůraznil důležitost dětských povinností v rodině, které svazují volný čas dětí s domovem a zároveň přispívají k tvorbě pocitu zodpovědnosti už v raném věku (Felson, 1998).

Felson tvrdil, že moderní svět vytváří pro mládeže rizikové prostředí. Modernizační proces a technologický pokrok změnil časové rozložení denních aktivit i chod domácnosti, což vedlo ke změně každodenního života jednotlivců, rodin i účasti na činnosti místních spolků a sdružení. Podle Felsona technický pokrok vedl k nižší přítomnosti rodičů doma. Dostupnost dopravních prostředků a rozšíření domácích spotřebičů umožnilo vyšší úroveň nezávislosti a znamenalo více volného času, což přispělo k rapidnímu nárůstu kriminality mladistvých. Navíc rodinné tradice a každodenní aktivity (například tradiční rodinné večeře) v moderních společnostech ztratily na své pravidelnosti.

Tyto změny byly zřejmější ve městech (zejména velkoměstech) než na venkově. Například městská veřejná doprava vytvořila další příležitosti pro zapojení mládeže do kriminálních aktivit. Navíc široce dostupná veřejná doprava umožňuje uniknout dozoru rodičů. Aktivity velkoměstské mládeže se často odehrávají mimo domov v neznámém a rodiči neovládaném prostředí. Komunitní vazby jsou zde vzhledem k vyšší anonymitě a mobilitě obyvatel mnohem slabší než v menších městech.

Felson tvrdí, že práce na částečný úvazek či brigády problém kontroly mladých lidí neřeší, neboť výdělky jsou často využívány k pokrytí oddechových aktivit a dalších výdajů jako je benzín, což

umožňuje snížit závislost na rodičích. Navíc moderní technologie jako jsou mobilní telefony, internet a televize napomáhají uniknout kontrole rodičů a zvyšují pravděpodobnost být zasažen reklamou na zboží, což může přispívat k růstu krádeží.

Podle Felsona je redukce zločinu v USA spojena s politikami tzv. „odprojektování zločinu“ (*Designing Out Crime*). Ty zahrnují buďto přirozenou neformální prevenci kriminality tak, jak je prováděna v každodenním životě, nebo tuto přirozenou prevenci nahrazují plánovanou prevencí kriminality. Tyto plánované aktivity jsou účinnější, pokud jsou rozděleny do menších úseků a svázány s předcházením potenciálním kriminálním situacím (např. projektování veřejného bytového fondu nebo prodejní zóny v souladu s potřebami větší kontroly). Felson nazývá tento proces strategií „rozčlenění a odvedení“. Tato strategie vychází ze situační prevence kriminality, kdy se dosahování kriminálních cílů stává obtížnějším, což navyšuje nezbytné úsilí a přispívá k uvědomění si rizika spojeného se zločinem. Nejde o vymístění zločinu, ale o disperzi s ním spojených zisků (Felson, 1998; 164).

Hlavní část denních aktivit mladých lidí představuje čas strávený ve škole. Studie zkoumající nejpravděpodobnější časové vymezení pro kriminalitu mládeže zjistily, že k největšímu množství přestupků mládeže dochází mezi 14:30 a 20:30 hod., tj. v době po vyučování. Dalším důležitým faktorem souvisejícím se školou a ovlivňujícím kriminalitu mládeže je místo. Roncek (1983) a další potvrdili, že místa s vysokým počtem středních škol mají vyšší statistiky zločinnosti. Navíc počet krádeží se zvyšuje s tím, čím je škola blíže nákupnímu středisku (Roncek, 1983, citováno podle Felson, 1998; 111). Dále americké výzkumy prokázaly, že škola může pomoci soustředit problémovou mládež na jednom místě, zároveň ale umožňuje preventivní dohled. To je argument pro kontrolní účel povinné školní docházky: škola zajišťuje dozor a trestání dětského špatného chování. Čím menší škola je, tím vyšší je účast dětí ve školních aktivitách a interakce žáků s učiteli i žáků mezi sebou a existuje tak i větší možnost kontroly.

Kritika teorie kontroly spočívá v tom, že tento přístup ignoruje vnější tlaky a tím pádem vysvětluje kriminální chování jen na základě společenských vazeb. Dále kontrolní teorie neodpověděla na velice důležitou otázku motivace kriminálního chování. Pravděpodobně v každém z nás existují vnitřní a vnější omezení, která zabraňují prosazení delikventního chování (Cullen a Agnew, 1999).

3.1 Posilování sebekontroly

Hirshi a Gottfredson rozšířili kontrolní teorii konceptem sebekontroly a impulsivnosti - rozvinuli myšlenku vnitřních a vnějších omezení, která vysvětluje, že nezákonné aktivity vyžadují výjimečné osobnostní charakteristiky jako krátkozrakost, impulsivnost, necitlivost apod. Tyto charakteristiky patří mezi hlavní prvky nízké sebekontroly. Nízkou sebekontrolu lze také definovat jako snahu o okamžité uspokojení tužeb a ignorování dlouhodobých cílů a zisků.

Dále Hirshi a Gottfredson vysvětlují nízkou sebekontrolu jako důsledek neadekvátní socializace v raném dětství. Jinými slovy individuální rozdíly v náchylnosti ke kriminální deviaci mohou být posíleny nedostatkem tréninku a disciplíny spolu s neefektivní a nedokončenou socializací.

Adekvátní sebekontrola se utváří při úspěšné socializaci v rodině, kdy je chování sledováno a jeho případný deviantní charakter včas rozpoznán a konfrontován. Taková socializace, kdy vnější kontrola vyústí ve vnitřní ovládní mladých jednotlivců, je časově náročná a vyžaduje velkou odhodlanost rodičů. Výzkum vlivu kriminality rodičů na socializaci svých dětí prokázal, že rodiče se záznamem v trestním rejstříku v socializaci svých dětí často selhávají.

Na základě nízké sebekontroly, která přetrvává během života, představili Hirshi a Gottfredson různá vysvětlení kriminální deviace. Tvrdili například, že u dětí s nízkým sebeovládáním je pravděpodobné, že si najdou podobné přátele a budou mít problémy ve škole a v práci. Obecně je teorie nízké sebekontroly kritizována vzhledem k obtížnosti rozlišit osoby s nízkým sebeovládáním do momentu, kdy začnou participovat na delikventních aktivitách. Praktici sociální prevence kriminality by však potvrdili Hirshiho a Gottfredsonovo tvrzení, že riziko vyhledávající impulsivní osobnosti mnohem pravděpodobněji spáchají zločin, obzvláště pokud vyrostli v antisociálním prostředí. Koncept sebeovládání je rozebrán podrobněji dále jako jeden ze základních teoretických přístupů použitelných pro sociální prevenci kriminality.

Hirshi a Gottfredson (1990) v „Obecné teorii zločinu“ (angl. „*General Theory of Crime*“) zavedli koncepty nízké a silné sebekontroly jako nejspolehlivější vysvětlení delikvence. Nízká sebekontrola je pak nejdůležitějším cílem společenské kontroly. Kriminální tendence mohou být dále posíleny omezenými možnostmi dosáhnout vytyčených cílů, slabými sociálními vazbami, přisuzovaným negativním stigmatem, zvýšenou možností delikvence v každodenních činnostech nebo naučení se delikventního modelu jednání. I když se jedinec s nízkou sebekontrolou nemusí nutně stát prominentním zločincem, je snadněji vystaven negativním vlivům vnějšího světa. Silná sebekontrola však může být znovu získána a rozvíjena prostřednictvím sociální kontroly. Důležitá otázka, jak by toho mohlo být dosaženo, by mohla být zodpovězena s použitím konceptů nízké a silné sebekontroly a hledáním její souvislosti s kriminálním chováním.

Hirshi a Gottfredson srovnávají ve své teorii zločin s ostatními druhy chování. Stejně jako ostatní činnosti uspokojuje i zločin lidské touhy. Zákony vynucované justičním trestním systémem odlišily zločiny od jiného druhu chování. Jedinec volí mezi zločinem a „nezločinem“, zločin naplňuje individuální sebezájem prostřednictvím okamžitého uspokojení bez jakéhokoliv utrpení, ačkoli v dlouhodobém měřítku může zločin vést k velkému utrpení jako výsledku uplatněné sankce. V tomto světle je možné vidět zločince jako osoby mající lehkovážný a jednoduchý přístup k životu, hledající krátkozraký a bezprostřední vzruch. Dáme-li sebezájmovou perspektivu do kontextu socializace, odkrývá se kulturní dimenze zločinu vyplývající z tendence jednat vždy v zájmu dané skupiny. Tento předpoklad upravuje vysvětlení zločinu tím, že doplňuje unikátní sebezájem jednotlivce na krátkodobých počtích o motivaci mající původ v sociální skupině.

Teorie nízké sebekontroly tak nepožaduje speciální podmínky pro kriminální činnost; každý z nás je otevřen motivacím, schopnostem a potřebě stát se zločincem. Každý jedinec má různou míru náchylnosti k situačním lákadlům, a tak nedostatek sebekontroly nutně neztělesňuje riziko kriminálního chování. Ve skutečnosti nedostatek sebekontroly může být neutralizován jinými situačními okolnostmi nebo individuálními charakteristikami. Na druhou stranu by samozřejmě

podle Hirshe a Gottfredsona mohla vysoká sebekontrola snížit pravděpodobnost kriminálních přestupků.

Jedna ze základních podmínek úspěšné socializace a vývoje silné sebekontroly je model úspěšné výchovy dětí. Výchova dětí vyžaduje podle autorů tři minimální podmínky: monitorování chování dítěte, rozpoznání deviantního chování a trestání takového chování. V každém případě tyto tři prvky negarantují, že model bude úspěšně fungovat. Především se rodiče nemusí o dítě starat, nemusí si všimnout ničeho špatného v jeho chování, případně i když si všimnou, nemusejí to považovat za něco, co by vyžadovalo trest (Gottfredson a Hirshi , 1990; 97).

Je několik pravidel, která by mohla zvýšit úspěšnost výchovného modelu: důsledné sledování vede k vyšší sebekontrolě a menší tendenci k páchání přestupků. K tomu dochází tam, kde se sociální kontrola a sebekontrola setkávají a externí kontrola se internalizuje. Rozpoznání nízké sebekontroly je také velmi důležité, i když je přímo svázané s individuálními rodinnými faktory, jako jsou vnitřní uspořádání, domácí zvyklosti a osobní charakteristiky rodičů a dětí. Je také důležité jasně definovat, co by měli rodiče považovat za deviantní chování dětí. Nedostatečná definice problémového chování může vést k neadekvátním reakcím a ztížit socializaci. Efektivní trestání v rodině je také velmi komplikované, protože v některých případech může trestání v rodině vést ke zneužívání dětí. Úspěšné uplatnění tohoto obecného přístupu závisí na typu a velikosti rodiny. V případě rodičů s nízkým stupněm sebekontroly je pravděpodobné, že selžou v socializaci svých dětí. Nedostatečná socializace dětí je nejpravděpodobněji vyústěním neadekvátní socializace rodičů. Důležitou roli, pozitivní i negativní, také může hrát vliv sourozenců.

Další důležitou institucí v socializačním procesu je škola, jež má ve srovnání s rodinou určité výhody. Současná teorie tvrdí, že takové chování jako mluvení při vyučování, strkání se o přestávkách, vracení rány a špatný školní prospěch jsou charakteristikami, které korelují s pozdější trestnou činností daného jednotlivce. Tato trestná činnost však může být řešena, potrestána a posléze změněna. Ačkoli účinnost monitorování chování ve škole záleží na velikosti a typu školy, učitelé mají obvykle méně problémů s určením deviantního chování: špatné učení a záškoláctví jsou osvědčenými indikátory problematických dětí. Dále je škola více než rodina institucí, která ztělesňuje autoritu pořádku a disciplíny a snaží se je udržet. Škola má dále k dispozici zvláštní nástroje pro takovou kontrolu, např. domácí úkoly a propracovaný systém hodnocení (známkování). Pokud je škola chápána jako sankční systém, je zřejmé, že děti s nízkou sebekontrolou budou mít těžkosti uspokojit akademické požadavky školy, a tak získat naděje na dlouhodobé zisky. Vzhledem k tomu, že jejich akademické výsledky neodpovídají standardům, jsou tito žáci více sledováni učiteli. Přitom snaha vyhnout se přílišné pozornosti může vést ke snaze vyměnit školu za méně omezující prostředí. S vyšší úrovní sledování také souvisí tzv. *označovací teorie (Labeling Theory)*, která tvrdí, že jedinec může získat označení (stigma) na základě jednotlivého chování či činu, čímž může být dlouhodobě ovlivněno vnímání takového dítěte ze strany učitelů i spolužáků a následně také chování takto stigmatizovaného dítěte.

Potíže získávání sebekontroly ve škole jsou v současnosti spatřovány v nedostatku spolupráce mezi rodinou a školou. Navíc školní autorita není často akceptována rodiči, což může vést k toleranci záškoláctví a ke snížení respektu dětí vůči škole. Většina klasických sociologických vysvětlení zločinu nebere příliš v úvahu individuální rozdíly, na které poukazuje psychologická teorie. Moderní teorie oba přístupy propojuje. Podle moderní teorie neexistuje jeden jediný typ osobnosti spojený s kriminalitou. Důležitý závěr této teorie je, že lidé se silnou sebekontrolou se stanou devianty s menší pravděpodobností bez ohledu na osobní charakteristiky.

Skutečnost, že se někteří mladí pachatelé nestávají v dospělosti zločinci, by mohla být vysvětlena prostřednictvím konceptu *zestárnutí (Aging Out)*. K posílení sociálních vazeb a sebekontroly u nich dojde až v adolescenci. Matza a Tresler (1969) předpokládali, že tendence deviantního chování se snižuje s tím, jak děti dospívají a jak se mění jejich sociální situace. Tento předpoklad odporuje vysvětlením zločinu založeným na osobních charakteristikách a změnách v chování, ke kterým dochází v procesu dospívání.

Lze říci, že koncept sebekontroly podporuje předpoklad, že kriminalita klesá s věkem. Což je v souladu s tzv. *spouštěcí teorií (Desistence Theory)*, která předpokládá, že tendence ke kriminálnímu chování klesá vlivem změny faktorů spojených s rostoucím věkem. Protože se prokázalo, že ani participace v konvenčních institucích (např. zaměstnání), ani partnerské vztahy nepomáhají snížit kriminální tendence, je možné zůstat u závěru, že kriminalita ve statistikách klesá jako výsledek dospívání jedince. Obecně však ale existují podstatné rozdíly v sebekontrolě žen a mužů, a tedy i ochotě využívat kriminálních příležitostí a obdobně lze nahlížet i na rasové a etnické odlišnosti.

Osoby s nízkou sebekontrolou mají také problémy v zaměstnání. U takových zaměstnanců je mnohem pravděpodobnější nepřítomnost bez omluvy, odchod ze zaměstnání bez upozornění či nepřístojné chování. Tyto faktory se odrážejí v pracovním profilu, což vede k nízké schopnosti najít a udržet si práci. Neschopnost jednotlivců s nízkým stupněm sebekontroly udržet si práci jde ruku v ruce s jejich neschopností naplňovat dlouhodobé závazky spojené se školou, rodinou a zaměstnáním. Následně se jedinci, kteří by nejvíce vyžadovali preventivní péči a kontrolu, nalézají mimo vliv rodiny, školy a přátel.

Teorie nízké sebekontroly má důležité implikace pro prevenci kriminality. Důraz by měl být kladen na posílení sebekontroly jedinců prostřednictvím společenských institucí. Programy prevence by také měly brát v potaz odlišnosti v sebekontrolě v průběhu života. Dále by měly být zaměřeny na vícero činností a chování, které jsou výsledkem nízkého stupně sebekontroly, a navíc by se měly objevit dříve, než k činu nebo problematickému chování dojde. V neposlední řadě by pak mělo být zohledněno to, že motivem ke zločinu jsou nejčastěji bezprostřední a okamžité zisky.

Podle citovaných autorů by princip učení sebekontroly mohl být efektivní vzhledem ke snížení kriminality i navzdory vysoké úrovni akademického skepticizmu. Je třeba zdůraznit, že se jedná o přístup založený na dlouhodobé prevenci, který však obtížně řeší konkrétní problémové chování. Úspěšná socializace je podmíněna podmínkami od raného dětství, kdy je třeba začít

rozpoznávat signály nízké sebekontroly a případně trestat její projevy. Úspěšná prevence by se tak kromě dětí měla zaměřit na rodiče a dospělé. Efektivní strategie by se tak měla soustředit na metody výchovy dětí, které mohou vést k získání sebekontroly. Proto by programy zaměřené na zvýšení schopnosti rodiny a školy socializovat děti mohly být jedním z efektivních dlouhodobých přístupů ke snížení zločinnosti. Hlavním problémem aplikace této teorie při plánování preventivních opatření spočívá v tom, že teorie nízké sebekontroly nenavrhuje žádné nástroje pro včasnou identifikaci nízkého stupně sebekontroly jedinců.

3.2 Neformální společenská kontrola jako preventivní intervence

Mnohé programy prevence kriminality mládeže vycházejí z konceptu společenské kontroly. Hlubší zkoumání společenské kontroly by tak mělo poskytnout lepší vhled do plánování prevence. Nejdůležitějším autorem zabývajícím se různými přístupy k neformální společenské kontrole je Stenleyem Cohenem. Důležitou otázkou, kterou pokládá Cohen, je, zda některé sociální politiky, které jsou zaváděny jako opatření společenské kontroly, opravdu zvyšují sociální kontrolu. Cohen zároveň rozlišuje mezi formální společenskou kontrolou ztělesňovanou státními a dalšími institucemi od neformální společenské kontroly představované rodinou, školou a společenstvím. V knize „Strašáci lidí a morální panika“ (angl. „*Folk Devils and Moral Panics*“, 1972) se Cohen zabývá společenskou reakcí na subkultury mládeže. Aktivity formálních kontrolních institucí k vymezeným skupinám mládeže vedly k stigmatizaci těchto skupin, přispěly ke zvýšení polarizace, a tak i ke zvýšení kriminálního chování. Další kniha „Vize společenské kontroly“ (angl. „*Visions of Social Control*“, 1985) pokračuje v hledání řešení stigmatizace zavedením neformální společenské kontroly.

Zaměření společenské kontroly je v chápání Cohena svázáno se širokým vyjádřením společenské reakce na kriminálně-deviantní chování, které může být přisuzováno jak preventivním, tak represivním politikám. Sjednocujícím prvkem těchto společenských reakcí je to, že jsou plánovanými a organizovanými reakcemi na společensky problematická chování. Vzhledem k tomu může být diskuse o sociální kontrole v tomto kontextu založena na diskusi o vězeních, soudech a justičním systému, stejně jako o preventivních programech a iniciativách sociálních politik zároveň na úrovni individuální i komunitní.

Cohen identifikuje posun v přístupu ke kontrole kriminality: od společenské odplaty k reintegraci pachatelů, do formální k neformální kontrole. Tato změna se projevuje nejen větším počtem dobrovolníků v preventivní práci, ale zejména přímým zapojením rodiny, školy a různých komunitních center do procesu re-socializace. Neformální prostřednictvím společenské kontroly se tak stávají integrální součástí nápravy a aktivním hráčem při výchově dětí. Charakter této aktivní role se liší od aktéra k aktérovi. Například škola je formalizovanou institucí, a proto je třeba vytvářet speciální strategie asistence mladých lidí tak, aby se reintegrovali bez účasti formálních institucí, ale zároveň nenarušovali život ostatní mládeže. Na druhou stranu tento přístup vyžaduje přítomnost pracovníků věnujících se individuálním klientům v každé místní komunitě.

V souhře mezi rodinou, školou a místní komunitou se tak vytváří „neviditelná ruka“ společenské kontroly. Cohen srovnává systém společenské kontroly s rybářskou sítí, kdy deviantní jedinci jsou metaforicky srovnáváni s rybami, které se chytí v této síti, jsou upraveni a poté hozeni nazpět do volné vody (Cohen, 1985; 42). V souvislosti s touto metaforou rybářské sítě je nejdůležitější, jak široká je síť (zda uvízne každý deviantní jedinec) a jak rozsáhlá jsou preventivní opatření (intenzita „úpravy“). Otázkou také je, jak tato síť ovlivňuje ostatní obyvatele moře.

Jednu z forem klasifikací představuje „prostorové umístění“ klientů. Cohen rozlišuje mezi exkluzí a inkluzí. K exkluzi dochází, když jsou pachatelé zločinů vytrženi ze svého přirozeného společenského prostředí a jsou umístěni např. do zvláštních tříd. Přístup exkluze je mnohem více stigmatizující a segregující, ačkoli může nabízet reálné řešení ve smyslu „viditelné kontroly zločinu“, kdy například dojde k vytlačení gangů mládeže z ulice. Tento přístup ovšem vede k polarizačním efektům, nárůstu veřejného výsměchu směrem k vyloučené skupině a generování stereotypů.

Inkluze je potom pokus lokalizovat a absorbovat delikventy v jejich běžném prostředí. Inkluze může být fakticky úspěšnější, neboť neposiluje kriminální deviaci stigmatizací a vyloučením. Uplatnění přístupů založených na inkluzi je pro státní kontrolní systémy často problematické. Může ji však umožnit zapojení aktivnějších účastníků do procesu nápravy delikventů, kdy je zároveň zahrnuta širší komunita na dobrovolné bázi.

Cohen navrhuje převedení tzv. „měkkých“ zločinců, např. mladistvých, pod méně represivní kontrolní strategie, a to buďto odložením obvinění, nebo jejich směřováním k neformálním zprostředkovatelům společenské kontroly, kterými jsou rodiče, učitelé, sousedi, sociální pracovníci nebo dobrovolníci. Tento přístup vytváří důležitou alternativu umožňující kontrolním institucím rozšířit síť sociální kontroly o neformální aktéry. Preventivní systém založený výhradně na represivní kontrolní strategii stigmatizuje mladistvé, a tak vyvolává další kriminální deviaci, což dále ztěžuje návrat k normalitě. Konečně kritika byrokracie a nízká efektivita služeb poskytovaných státem podporuje myšlenku omezení státních intervencí prostřednictvím vězení a celého vězeňského systému. Zároveň v situaci, kdy klíčové příčiny zločinu stojí mimo kontrolu, umožňuje neformální společenská kontrola soustředit se na sekundární cíle, jako je například naplnění sociálních potřeb, snížení agresivity a stigmatizace.

3.3. Rizikové a ochranné faktory

Současné chápání rizikových faktorů se odvozuje zejména od longitudinálních výzkumných studií v Británii, Americe a dalších „západních“ zemích, jež sledují pokrok dětí v průběhu jejich dospívání. To napomáhá identifikovat faktory, které statisticky rozliší mezi těmi dětmi, které již začaly páchat přestupky či trestné činy pravidelně, a těmi, u nichž se jednalo pouze o příležitostný čin. Podrobnější výzkumy a statistické analýzy pomohly rozlišit faktory, které jsou pouhými symptomy, a faktory, které lze přímo či nepřímo zahrnout do příčin problematického chování mladistvých a dospělých. (např. Farrington, 1996, Rutter et al, 1998; Loeber et al, 2003)

Není pochyb, že různé kombinace rizikových faktorů způsobují rozdílné kumulativní účinky a že kriminalita je pravděpodobně výsledkem četných interakcí mezi prostředím a individuálními rizikovými faktory. (Farrington, 2000)

Index „rodinné nepřízně“ (*Family Adversity Index*) popsany u Ruttera a Quintona (1977) poskytuje užitečnou ilustraci. Rutter (1978) vymezuje šest rodinných proměnných spojených s psychiatrickou poruchou dětí a protispolečenským chováním: manželské neshody, nízký socio-ekonomický status, velká rodina, kriminalita otce, psychiatrická porucha matky a nedostatek sociální podpory v dětství. U dětí s jedním z těchto rizikových faktorů nebylo zaznamenáno větší riziko rušení pořádku než u dětí s žádným. Vliv četnosti rizikových faktorů se tedy ukázal nejen jako kumulativní, ale také jako exponenciální: vzájemné působení faktorů způsobilo mnohem větší pravděpodobnost protispolečenského chování.

Při identifikování nepříznivých vlivů rizikových faktorů pomohly studie určit též ochranné faktory. Nejedná se čistě o faktory jim opačné, ale o takové, jež mají snížit míru rizika kombinovaných faktorů u dětí, jež žijí v prostředí zdánlivě nahlíženém jako nepříznivé nebo nevhodné. (Lösel & Bender, 2003). Werner and Smith (1992) například objevili, že ohrožení kombinovanými rizikovými faktory ke zločinnosti před dosažením věku dvou let bylo potlačeno ochrannými faktory – např. zda bylo dítě prvorozené, čilé a srdečné, zda žilo v malé rodině a dostalo se mu velké pozornosti ze strany rodičů či vychovatelů (Farrington, 2003).

Někteří odborníci o této problematice uvažují spíše v termínech rizikových a ochranných procesů než faktorů. Argumentují tím, že je prokazatelné, že řada okolností, které vyvolávají riziko prohřešku (či ochranu proti němu), projevuje svůj vliv v průběhu dospívání. Okolnosti vznikající v raném dětství mohou zadělat na dlouhodobé potíže.

Badatelé v Dunedinu (Nový Zéland) upozornili na zdánlivě komplexní interakce mezi různými rizikovými faktory, včetně vzájemného působení individuálních vlastností dítěte a prostředí, ve kterém vyrůstá. Výsledky výzkumu ukázaly, že hlavní prvek protispolečenského jednání je proces regulace chování, který zahrnuje jak sociální regulaci v rodině (jako je udělování pochval a přísných sankcí dítěti), tak osobní regulaci chování dítěte, kterou si osvojuje v průběhu dospívání. Osobní regulace může být pro dítě těžko dosažitelná z řady důvodů; včetně vlastností zděděných po rodičích. Vzájemné působení špatné regulace osobní a sociální tedy formuje cestu dítěte k protispolečenskému jednání. (Henry et al, 1996).

O vysvětlení různých cest vedoucích k celoživotní delikvenci (*'Life-Course Persistent' offenders /LCP/*) či k rozsáhlejší delikvenci omezené na věk dospívání (*'Adolescence Limited' offenders /AL/*) se pokouší řada teorií. Nicméně všechny se shodují v tom, že děti, ze kterých vyrostou „celoživotní delikventi“, jsou formovány jevy, jež je neustále uvádějí do konfliktu se svým okolím již od raného dětství. Jako příklad uvádí Patterson data z longitudinální studie mladistvých v Oregonu v USA a z řady let klinického výzkumu, na základě kterých předpokládá, že největší problémy v chování začínají při kombinaci povahově „nesnadných“ batolat a nezkušených rodičů. Popisuje sestupnou spirálu, kde neúčinný dohled a nedostatečná disciplína rodičů posilují to, že děti v předškolním věku objevují, že fňukání, záchvaty vzteku, mlácení a

další formy agresivního chování jsou úspěšnou strategií pro vynucení si pozornosti. Na základní škole se repertoár funkčního (avšak protispolečenského) chování rozšíří o lhaní, krádeže, podvádění a záškoláctví. A jelikož nevládnou dostatkem pro-sociálních schopností, jsou takové děti snadno odmítány svými vrstevníky a dávají se dohromady s dalšími „a-sociálními“ vrstevníky. (Patterson et al, 1994; 1998).

Koncept prevence založený na existujících znalostech o rizikových a ochranných faktorech by měl být doplněn o výsledky hodnocení služeb poskytujících různé druhy podpory. Metody hodnocení programů jsou různé, některé představují efektivnější nástroj zhodnocení jejich účinnosti než jiné. Obecně se za nejspolehlivější důkazy považují ty, jež lze odvodit ze studií, kde výstupy za skupinu účastníků v programu byly porovnány s výstupy podobné „kontrolní“ skupiny, která se výzkumu neúčastnila. (Metoda náhodných řízených experimentů /*Randomised Controlled Trials* - RCTs/ je popsána v kapitole zabývající se hodnocením preventivních aktivit)

4. Psychopatologie zločinu

Psychologické teorie zločinu zahrnují vysvětlení kriminálního chování, jež souvisejí s osobnostní charakteristikou jedince. Hledají, stejně jako biologické teorie, příčiny delikventního chování v jedinci samotném. Proto bývají takové teorie v literatuře někdy nazývány teoriemi “osobnosti pachatele”. Tento soubor výkladů zahrnuje psychoanalytické teorie, podle nichž spočívají příčiny kriminálního chování v elementech nevědomí osobnosti, a zkoumá také vědomí osobnosti, využívaje k tomu typ psychologického testu nazývaného inventář osobnosti.

“Pojem osobnost odkazuje na komplex emocionálních a behaviorálních atributů, které, zatímco se jedinec dostává do různých situací, zůstávají relativně konstantní.“ (Vold, 1998)

Teorie psychologie a psychiatrie obvykle zkoumají osobnost pachatele z hlediska svých vlastních výkladů kriminálního chování, zohledňují ale také biologické a situační faktory. Psychologové a psychiatři již vedli četné biologické výzkumy zaměřené na příčiny trestné činnosti. Zmíněné teorie navíc vysvětlují kriminální chování spolupůsobením situace a biologických a psychosociálních charakteristik, přičemž tvrdí, že kriminální chování je výsledkem normálního procesu učení.

Než začneme v rámci psychologických teorií analyzovat příčiny kriminálního chování, měli bychom vzít v úvahu rozdíl mezi psychiatrií v obecném slova smyslu a psychoanalytickým hnutím. Psychiatrie je věda zabývající se problematikou mentálních onemocnění. Z hlediska svého vývoje bývá často spojována s nebezpečným a násilným kriminálním chováním. Tato objektivně přírodní škola lékařského zaměření založená ve starověkém Řecku vznikla v šestém století př.n.l. Stavěla na poznacích Pýthagora (580-510 př.n.l.) a jeho žáka Alkmeóna (550-500 př.n.l.), kteří považovali mozek za orgán ovládající mysl a duševní onemocnění pak za poruchu tohoto orgánu. Empedoklés z Akragantu (490-430 př.n.l.) zavedl určité principy vysvětlující osobnost, jež byly dále po staletí využívány, nejvýznamnějším představitelem této školy pak byl “otec medicíny”(Vold, 1998, s.89) Hippokratés (460-377 př.n.l.). Myšlenky této školy prošly středověkem a dále téměř až do moderní doby.

S postupným získáváním znalostí o tělesných onemocněních rostla i znalost nemocí duševních. Již před dobou Sigmunda Freuda (1856-1939) byly rozvinuty všechny základní koncepty psychologie abnormalit na základě zkušeností s péčí o narušené osoby. Dospělo se také k základnímu rozlišování mezi organickými a funkčními poruchami. Navíc již před Freudem zavedl von Hartman (1842-1906) centrální pojem psychoanalýzy – nevědomí, jehož se začalo hojně využívat, stejně jako dalších klíčových konceptů zahrnujících potlačení, projekci, symbolické chování, aj.¹

¹ Viz. Whitewell, J.R. *Historical Notes on Psychiatry*. Lewis, H.K., 1936; Strecker, E.A. *Fundamentals of Psychiatry*, Philadelphia, Pippicott, 1943; Lewis, op.cit., s.66-159; Mann, E.C. *Manual of Psychological Medicine and Applied Nervous Disorders*. Philadelphia, Blakiston, 1983.

Jednotný souhrn myšlenek vědecké psychoanalýzy je velmi obtížný, neboť sám Freud svá základní tvrzení během svého života několikrát přeformuloval. Nejprve převzal pojem nevědomí tak, jak byl používán u předchozích psychiatrů, přičemž tvrdil, že zmíněné nežádoucí chování lze vysvětlit traumatickými zážitky v ranném dětství, které zanechaly v jedinci svoji stopu, i když si jedinec těchto zážitků není vědom. Toto tvrzení je pro současné kriminology stále hlavním vodítkem při hledání příčin delikventního chování, které formulují s ohledem na pachatele zážitky z dětství. K řešení těchto problémů zavedl Freud psychoanalýzu, jejímž základním cílem byla rekonstrukce zážitků z dětství pacienta. Jakmile si pacient tyto události začal uvědomovat, byl schopen kontrolovat své zážitky i svůj život.

Freud později předefinoval tyto koncepty vědomí a nevědomí jako ego (vědomí), id a superego (rozštěpení nevědomí). Id bylo ztotožňováno s biologickými pudy, superego s etickými kódy, jež se utvářely především na základě velké lásky ze strany rodičů, a ego bylo považováno za kontrolní mechanismus existující mezi požadavky formulovanými id a jejich zakazováním ze strany superega. Tento kontrolní proces poskytoval základní organizační složku osobnosti.

Hlavním problémem v uchopení konfliktu ega a superega je pocit viny, který jedinec zažívá v důsledku různých požadavků id a jejich zákazů superegem. Jsou zde určité způsoby, jak kontrolovat tuto situaci, např. sublimace, při níž jsou pudy složky id přeměněny v aktivity schválené superegem (agresivita ve sportovní výkon). Dalšími způsoby jsou potlačení, kdy jsou pudy zcela popřeny, formování reakce, začne-li například osoba s potlačovanými sexuálními touhami být velmi prudérní v souvislosti s tématem sexu. Projekce je výsledkem kontroly a projevuje se tím, že jedinec přisuzuje vlastní zakázané biologické pudy jiným lidem. Freud věřil, že všechny tyto problémy jsou vyvolány zážitky z dětství, kdy se základní pudy rozvíjejí během orální, anální a genitální fáze života.

Freud při své práci s touto problematikou využíval transferenci, tj. tendenci opakovaného prožívání významných vztahů z minulosti prostřednictvím vztahů současných. (Vold, 1998;93)
V perspektivě psychoanalýzy není důležité kriminální a delikventní chování jako takové. Tyto druhy chování jsou pouze symptomy psychického konfliktu mezi id, egem a superegem a jsou připisovány poruchám a chybným funkcím ega a superega. Konflikt mezi egem a superegem vzniká v důsledku abnormálního zrání, kontrolních instinktů, nedostatečně rozvinutého vztahu k matce či otci nebo ustrnutí v určité fázi emocionálního vývoje. Ve své analýze se Freud nezabývá kriminálním chováním. Říká pouze, že alespoň někteří jedinci páchají trestnou činnost proto, že mají nadměrně rozvinuté superego, což vede k přetrvávajícím pocitům úzkosti a viny. (Freud, S, 14; 332) Některé následující studie však Freudovo vysvětlení vyvracely.

Například August Aichhorn zjistil na základě vlastních zkušeností s vedením instituce pro delikventy, že má mnoho dětí v tomto ústavu nedostatečně rozvinuté superego. Podle něho byly delikvence a kriminalita především projevy neregulovaného id. Na základě toho dospěl Aichhorn k poznání, že tyto děti buď rodiče neměly, nebo jimi nebyly milovány, takže nebyly schopny vyvinout náklonnost a lásku potřebnou pro náležitý vývoj superega. Aichhorn si navíc všiml, že k druhému typu delikventů patří ti, kterým příliš protektivní a shovívaví rodiče z přemíry lásky

dovolili dělat, cokoli chtěli. Byla zde i malá skupina delikventů s dobře vyvinutým superegem, u nichž se však jednalo o identifikaci s delikventními rodiči. (Vold,1998;94)

Healy a Bronner, kteří zkoumali 105 dvojic bratrů, z nichž vždy jeden byl delikvent, dospěli k závěru, že delikventnímu z bratrů se v minulosti v důsledku různých situačních faktorů nepodařilo vyvinout normální citové vazby k rodičům. Říkali, že delikvence je v podstatě formou sublimace, kdy se jedinec pokouší uspokojit své základní potřeby, které nejsou uspokojovány v rámci rodiny.(Healy, V, 1931)

Redl a Wineman zjistili, že „děti, které nenávidí“, postrádají znaky identifikace s dospělými, jako např. pocit být chtěno milováno, povzbuzováno a v bezpečí.(Redl, 1951) Tvrdili, že tyto děti postrádají adekvátní ego, a navíc je jejich ego orientováno na obranu neregulovaných projevů požadavků id. Tento druh deviance bývá ve výzkumech nazýván „delikventním egem“.

Kritici teorie psychoanalýzy jako celku nejčastěji poukazují na její nestabilitu. Oponenti tohoto přístupu dále tvrdí, že psychoanalytická vysvětlení určitého chování jedince se často zdají být subjektivní a neověřitelná objektivními technikami. Dávají sice v mnohém smysl, obecně však neexistuje žádný způsob, jak pomocí akceptovaných vědeckých metod zjistit správnost analyticky interpretace jednotlivých případů. Navíc je převážná část psychiatrického výzkumu prováděna na malém nereprezentativním vzorku pachatelů závažných trestných činů, kteří trpí nějakou diagnostikovatelnou duševní poruchou nebo psychiatrickým problémem. Bohužel existuje velmi málo srovnání se vzorky široké populace pachatelů trestných činů.

Centrálním bodem psychoanalytických vysvětlení zločinu je předpoklad, že alespoň některé zločiny jsou způsobeny konflikty v nevědomí jedinců, pramenícími z narušených vztahů v rodině. Tuto definici lze sice aplikovat na iracionální a impulzivní zločiny, ve většině případů je však zločin racionální a dobře naplánovaný. Je také těžké testovat motivace k trestným činům, které jsou hluboko ukryté v nevědomí a nejsou známy ani jedinci samotnému. Předpoklad existence nevědomých kriminálních pudů je proto často založen na interpretaci terapeuta. Tyto psychologické interpretace mají sklon k tautologii, nelze je ověřit a jsou determinované úsudky na klinické bázi. Psychoanalytická péče je navíc finančně náročná, a tudíž pro většinu zločinců nedostupná. V důsledku toho psychoanalýza doposud nebyla moc užitečná pro porozumění otázce kriminálního chování jejího řešení.

Z hlediska teorie osobnosti nespočívá problém v nevědomé motivaci, ale v obsahu osobnosti jedince. Základní tezí je zde tvrzení, že osobnost a osobnostní charakteristika delikventů a zločinců je abnormální, neadekvátní či specificky zločinecká a odlišuje je od lidí, kteří dodržují zákony. Pojem osobnosti obecně zahrnuje kvalitu jedince spíše než jeho intelekt. Ta bývá popisována takovými adjektivy, jako například agresivní, útočný, podezřivý, plachý, zdrženlivý, přátelský, kooperativní, sympatický, atd. Paralelně s testy inteligence byly vyvinuty psychologické testy měřící rozdílnost osobností. Pomocí osobnostních testů byly zkoumány delikventi a zločinci za účelem rozlišení jejich osobnostních diferencí a srovnání s osobnostními rysy lidí, kteří delikventní nebo trestnou činnost nepáchají. (Vold, 1998; 96)

Podle jednoho takového komparativního výzkumu, který vedli Schuessler a Cressey, prokázala méně než polovina studií, že existují rozdíly v osobnostech delikventních a nedelikventních jedinců.

Vzhledem k vágnosti empirických dat došli Schuessler a Cressey také k závěru, že není možné dávat kriminalitu do souvislosti s prvky osobnosti. Kromě toho zjistili, že delikventní osobnost není ani tak otázkou přítomnosti, či absence určitých charakteristik, jako spíše záležitostí jejich vzájemných vztahů. Častěji jsou teorie "osobnosti zločince" založeny na premise, že delikventi jsou nějakým způsobem defektní, a tudíž horší než jedinci nedelikventní. Popis delikventní osobnosti však rovněž zahrnuje takové žádoucí charakteristiky, jako např. větší sociální asertivita a menší obavy z vlastního selhání či porážky. Delikvent tedy může být, a také tomu tak často je, stejně atraktivní a sociálně akceptovatelný jako jedinec nedelikventní. Pozdější studie Walda a Dinitze, v nichž autoři v mezi lety 1960 a 1965 zkoumali devadesát čtyři osobností v návaznosti na Schuesslera a Cresseyho, ukázaly, že se zhruba v osmdesáti procentech případů objevují významné rozdíly mezi zločinci a nezločinci. (Waldo, 1967) Tento výsledek však spíše poukazuje na rozdíly v životních situacích a podmínkách těchto dvou skupin než na výskyt „psychopatických“ rysů u delikventů a zločinců. Proto diskrepance v osobnostních charakteristikách, jež jsou výsledkem osobnostních testů, nemají dostatečnou teoretickou relevanci, aby nám umožnily porozumět příčinám zločinu.

Antisociální porucha osobnosti bývá v literatuře definována jako „přetrvávající vzorec chování vyznačující se nerespektováním a porušováním práv druhých, který se začíná objevovat v dětství nebo rané adolescenci a pokračuje v dospělosti.“ Tato porucha může být diagnostikována, pokud jedinec odpovídá alespoň třem z následujících pěti charakteristik: opakované porušování zákona, které je důvodem k vzetí do vazby, vystupování pod falešnými jmény nebo klamání ostatních za účelem osobního prospěchu či uspokojení, impulsivnost nebo neschopnost plánovat do budoucna, opakované fyzické potyčky či napadení, přetrvávající neschopnost důsledně se věnovat nějaké pracovní činnosti či respektovat finanční závazky a absence výčitek svědomí. (Vold, 1998, 99)

V praxi však různí psychiatři a nemocniční personál užívají termínu psychopat (nebo antisociální osobnost) různým způsobem, takže se stává velmi širokým pojmem a lze tak nazvat téměř každého zločince. Teorie osobnosti a výzkumné testy mají také problém s tautologií. Koncept osobnosti psychopata je tak široký, že by mohl být použit prakticky v případě kohokoli, kdo poruší zákon. Ceckley tvrdí, že každý psychopat nemusí nutně být i zločincem nebo naopak. Říká navíc, že psychopaty je možné nalézt v každé profesi, včetně oblasti obchodu, vědy, zdravotnictví a psychiatrie.

Termíny „psychopat“ a „antisociální osobnost“ nejsou pouze popisy vzorců chování. Implikují zároveň, že toto chování má svůj původ v osobnosti jedince. Existují však také výzkumem podložená vysvětlení, která tvrdí, že trestný čin je zapříčiněn jinými faktory než rysy osobnosti, například jednáním jedince v důsledku hostility a agresivity nebo jeho snahou udržet si vedoucí postavení v gangu.

V souladu s domněnkou psychiatrie, že původ antisociálního činu tkví v samotné osobnosti, doporučili psychiatři, aby byli lidé s antisociální osobností drženi pod zámek, dokud nedosáhnou středního věku. Tvrdili, že tyto osoby budou jinak v antisociálních aktivitách pokračovat. Toto doporučení bylo odmítnuto ve studii McCorda, jenž zjistil, že delikventi diagnostikovaní jako psychopati ve dvou ústavech pro mladistvé vykazují pouze mírně vyšší sklony k recidivě než ostatní delikventi ze stejných institucí. Navíc byla míra recidivy po několika letech po propuštění z ústavu u obou skupin identická. (tamtéž; 100)

Psychologický a psychiatrický výzkum věnující se predikci kriminálního chování v budoucnu se obrátil k obecnější otázce. Tou je identifikace faktorů určujících, jaká je pravděpodobnost, že určitá osoba bude v budoucnu páchat nějaký druh trestné činnosti. Většina takto orientovaných výzkumů se zaměřuje spíše na delikvenci než na kriminalitu u dospělých a také spíše na méně závažné trestné činy než na závažné případy násilí, neboť prvně uvedené jsou daleko lépe předvídatelné.

Tyto výzkumy ukazují, že nejvýznamnější prediktory pozdějšího delikventního chování, jako jsou například rušivé chování ve třídě, agresivita, lhaní a nepoctivost, jsou zakotveny již v problémovém chování během ranějšího dětství. (Loeber, 1987; 325-358) Znamená to, že stejní jedinci, kteří působili nejvíce problémů v dětství, budou také působit nejvíce problémů v době adolescence a dospělosti. Dalšími faktory ovlivňujícími delikventní chování jsou zanedbávání rodičovské péče, útoky ze strany rodičů a sourozenců, nízká inteligence, nedostatečné vzdělání a odloučení od rodičů.

Mnohé výzkumy z nedávné doby naznačují, že nejvýznamnějším osobnostním rysem spojeným s antisociálním chováním je impulsivita. Wilson a Herrnstein se domnívají, že zločin v sobě obsahuje odměnu, takže jej může spáchat každý z nás, kdo není omezován vnitřními zábranami. Tyto vnitřní zábrany jsou spojovány s tím, co běžně nazýváme „svědomí“, a jsou rozvíjeny rodiči a jejich výchovnými praktikami především v raném dětství. Většina zločinů je proto považována za důsledek neúspěšného učení se vnitřním zábranám.

Kromě toho Wilson a Herrnstein říkají, že klíčovým faktorem pro kriminalitu jedince je tendence myslet spíše na krátkodobé než na dlouhodobé důsledky. Odměna za nespáchání zločinu, například souhlas a respekt rodiny, leží vždy v budoucnosti, zatímco zločin je odměněn materiálním prospěchem zpravidla v přítomnosti.

Glenn Walters rovněž prezentoval svoji teorii, v níž se soustředí na impulzivitu coby přetrvávající charakteristiku osobnosti. Tvrdí, že zločinci vykazují osm specifických vzorců myšlení, které jim umožňují zachovávat si tyto vzorce jednání. Jsou jimi domnělé zmírňování nerovností a nespravedlností života, nepřipouštění si či nezohlednění následků chování, domnělé právo na zločinné jednání či jeho ospravedlnování, orientace na moc, sentimentalita nebo vzpomínky na dobré chování v minulosti, přehnaný optimismus, lhostejnost v souvislosti s kognitivními procesy, tzn. nevěnování pozornosti detailům života a nesoudržnost či neschopnost dostát závazkům. (Tamtéž; 104)

Roli impulzivity dále zdůrazňuje Moffitt ve své teorii „perzistentního“ pachatele (*Life-course-persistent offender*). Říká, že pachatelé tohoto druhu se v každé fázi svého života zabývají nějakou trestnou činností. Například kousání a bití ve čtyřech letech, záškoláctví a drobné krádeže v obchodech v deseti, drogové dealerství a krádeže aut v šestnácti, loupeže a znásilňování ve dvaceti, zpronevěra a zneužívání dětí ve třiceti letech. Moffitt tvrdí, že toto chování začíná ranými neuropsychologickými problémy, které jsou způsobeny různými faktory, například užíváním drog během těhotenství matky, její nedostatečná výživa v této době, obtížný porod, jenž má za následek menší poškození mozku, nedostatečná náklonnost, zneužívání dítěte nebo jeho zanedbávání po narození. Tyto neuropsychologické problémy mají tendenci vytvářet cyklus, jehož důsledkem je impulzivita osobnosti. (Moffitt, 1993; 674-701)

Při nedávném výzkumu prováděném Capsim, Moffitem a jejich kolegy, kteří zkoumali osobnostní rysy u dvou velmi odlišných skupin chlapců, bylo zjištěno, že náchylnost ke zločinu souvisí s kombinací impulzivity a negativní emocionality. Podle nich navíc mládež s negativní emocionalitou vnímá v každodenním životě daleko více hrozeb a nebezpečí než ostatní lidé. Tito mladiství pak mají tendenci rychle proměnit tyto negativní emoce v činy.

Obecně je velmi rozšířena domněnka, že u některých lidí je pravděpodobnost páčání trestné činnosti vyšší a tato zvýšená pravděpodobnost zůstává relativně stabilní, zatímco tito lidé stárnou a procházejí různými situacemi. Jedna z verzí teorie osobnosti vysvětluje kriminální a delikventní chování jako projev takových deviantních charakteristik, jako jsou např. impulzivita, agresivita, hostilita, vzdorovitost, atd. Podle jiné verze se delikventi a zločinci liší od lidí dodržujících zákony kvůli odlišnému typu osobnosti. Závažné trestné činy pramení z anomálií osobností označovaných výrazy „psychopatický“, „antisociální“ nebo „sociopatický“. Z obecného hlediska je zde tedy řečeno, že tito lidé mají určitou osobnostní charakteristiku související se zločinným jednáním, již si s sebou nesou časem i prostorem.

Empirické ověřování teorie psychoanalýzy a teorie osobnosti je komplikováno tautologickými předpoklady a množstvím klíčových konceptů. Teorii osobnosti lze lépe ověřovat, empirický výzkum má však nejednoznačné výsledky. V psychoanalytické teorii je veškeré kriminální chování vysvětlováno jako projev nebo příznak závažnější duševní choroby, emocionální nebo psychické poruchy. Zážitky z raného dětství jsou často považovány za klíčové, zatímco současné či předvídané sociální změny či události v okolí jsou nahlíženy jako irelevantní, případně významné pouze jako spouštěče událostí vedoucích dysfunkčnímu chování. (Akers, 1994; 84-85) Ačkoli bylo provedeno mnoho výzkumů a vyvinuto množství teorií, není stále jasné, jak velká je role osobnosti pro vysvětlení zločinu. Někteří jedinci jsou možná více náchylní k páčání trestné činnosti bez ohledu na situaci, v níž se nacházejí. Je ale také pravdou, že v některých situacích je pravděpodobnost spáčení trestného činu vyšší bez ohledu na lidi, kteří se v nich nacházejí. Chceme-li pochopit chování většiny zločinců a delikventů, je možná přínosnější začít analýzou situace, v níž se samotní jedinci nacházejí, než zkoumáním osobnosti, jež zůstává v různých situacích stejná.

5. Kriminální (sankční) politika jako reakce společnosti na kriminalitu – vztah prevence a represe, úloha prevence

Kriminalita jako hromadný společenský jev má velmi podstatný dopad na společnost. Například viktimologické výzkumy, které – i přes některé metodologické výhrady k nim vznášené – zjišťují počet obětí trestných činů za určité období, a to i pokud jde o kriminalitu latentní, ukazují, že značná část populace je zasažena kriminalitou, resp. stává se obětmi trestných činů.

V České republice tyto výzkumy provedené v letech 1992, 1996 a 2000 ukázaly, že osobní zkušenost občanů s trestnými činy stoupá. Zatímco v roce 1991 se obětí jednoho z vybraných a zjišťovaných jedenácti trestných činů (krádež aut, krádež věcí z aut, poškozování aut, krádež motocyklů, krádež jízdních kol, krádež vloupáním, pokus krádeže vloupáním, loupež, krádež osobního majetku, sexuální delikty a napadení či vyhrožování) stal každý čtvrtý občan, v roce 1995 to již byl každý třetí (Válková, 1999, ;6-26) výzkum z roku 2000 (provedený ovšem pouze v Praze) ukázal na další vzestup (Martinková, 2002)(např. obětí krádeže věcí z aut se stalo 56% majitelů, resp. uživatelů automobilů ze zkoumaného vzorku Pražanů).

Celkové škody způsobené zjištěnou kriminalitou dosáhly v roce 2002 výše 43.3 miliard Kč, v roce 2005 42,9 mld. Kč.² Nejde ovšem jen o tyto zjištěné přímé škody, byť jejich výše je enormní. Jde i o škody nepřímé, které spočívají v negativním ovlivnění života a situace obětí a jejich rodin, zhoršování sociálního prostředí, v růstu obav občanů z kriminality a viktimizace, v tlaku na zvyšování výdajů státu na bezpečnostní opatření a represivní aparát na úkor jiných společensky potřebných nákladů, v narušování důvěry ve schopnost státu účinně zajistit bezpečí a ochranu občanů před zločinem, tj. o celkově negativní dopad kriminality na kvalitu života ve společnosti.

Ochrana společnosti a jejích členů před kriminalitou patří tedy k prvořadým úkolům státu a stojí na předním místě v zájmech občanů. Stát proto vymezuje tzv. právní statky (společenské a individuální zájmy), které bude chránit, a vymezuje také prostředky (především prostředky trestního práva), postupy a instituce, kterými bude tuto ochranu uskutečňovat. Souhrn veškerých opatření proti zločinnosti obvykle nazýváme kriminální politikou (Karabec,2005;20) trestní politika, jako její součást, formuluje cíle a prostředky společenské kontroly kriminality pomocí trestního práva (Musil,1998;1)

Velmi podstatné je přitom vymezení okruhu forem chování, které jsou tzv. kriminalizovány, to znamená stíhány podle trestního práva. Deviantní chování, tedy chování odlišné od obvyklých společenských norem, totiž obsahuje celou škálu chování, nejen chování porušující platné trestní právo, ale i chování, které je sice obvykle posuzováno jako v různé míře nežádoucí, resp. sociálně patologické (např. prostituce, alkoholismus, drogové závislosti), ale samo o sobě

² Kapesní ročenka kriminality v ČR, Policejní prezídium ČR, Praha 2006

nenarušující chráněné zájmy tak škodlivým způsobem, aby mělo být kriminalizováno. Vymezení chování, které bude kriminalizováno prostřednictvím trestního zákona, je samozřejmě úlohou zákonodárných orgánů, ale podstatnou úlohu při stanovení míry tolerance různých forem deviantního chování hraje společenský konsensus, související s hodnotovou orientací společnosti a kulturními a historicky zažitými vzorci chování (což může např. vést ke konfliktu při střetu chování, vyplývajícího z odlišných kultur). Tento konsensus se v průběhu doby může měnit a posouvat a v důsledku toho mohou být některé formy chování kriminalizovány (např. některé projevy rasové nesnášenlivosti, nebo některé hospodářské trestné činy) nebo dekriminalizovány (např. homosexuální chování). Významnou roli při posuzování míry společenské škodlivosti konkrétního jednání a rozhodnutí, zda má být kriminalizováno, či nikoliv, by mělo také sehrát pečlivé zjišťování příčin, podmínek a důsledků takového chování prostřednictvím kriminologického výzkumu.

Kriminální politika zahrnuje veškerá opatření přijímaná ke kontrole zločinnosti; zahrnuje proto nejen trestní politiku, tedy ochranu vymezených společenských a individuálních zájmů prostředky trestního práva, ale i prevenci kriminality. Vychází se přitom z toho, že trestní právo, resp. trestní represe, má omezenou účinnost, nemůže samo o sobě vyřešit problém kriminality ve společnosti a představuje prostředek „ultima ratio“, tedy poslední, krajní reakce na projevy kriminálního chování. (Karabec v Novotný a kol., 2004, ; 215-223) Preventivní činnost má širší záběr; jejím prostřednictvím lze působit nejen na kriminální projevy, ale i na širší spektrum deviantního chování, resp. sociálně patologických jevů, které samy o sobě nejsou trestné ve smyslu trestního práva, ale spolupůsobí při vytváření kriminality jako tzv. kriminogenní faktory.

Preventivní politika je tedy vedle trestní politiky druhou významnou složkou kriminální politiky. Zatímco trestní politika má povýtce defenzivní a reaktivní charakter (reaguje na spáchání trestného činu), preventivní politika spočívá v ofenzivních a aktivních strategiích, které jsou zaměřeny na předcházení trestné činnosti a na omezování příležitostí k jejímu páčání. (Osmančík a kol., v Novotný a kol., 2004, ;191-192)

I represe má ovšem preventivní účinky: v tomto smyslu hovoříme o tzv. generálně preventivní a o individuálně preventivní funkci trestněprávních sankcí, jež spočívá v odstrašení pachatele trestem od dalšího kriminálního chování (individuální prevence) a v odstrašení jiných jedinců, kteří by se mohli stát potenciálními pachateli, hrozbou trestu (generální prevence). Účinnost této formy prevence je ovšem omezená, neboť proces odstrašení je velmi individuální záležitostí a vnímání a vyhodnocování hrozby trestu, případně dalšího trestu, je ovlivňováno mnoha dalšími činiteli.

Funkce a význam trestu ve společenském životě vysvětlují různé teorie. V praxi trest plní v té či oné míře funkce obsažené v každé z těchto různých teorií, trestní politika však v různých dobách akcentuje různé teorie. Uvedme v přehledu některé z těchto teorií:

- Teorie odstrašení zdůrazňuje zejména preventivní význam trestu ve smyslu výše uvedeném.

- Teorie retributivní (odplatná) klade důraz na odplatu za kriminální jednání. Trest má znamenat pro pachatele újmu, jejíž velikost vyjádřená výší a druhem trestu má odpovídat závažnosti trestného činu.
- Rehabilitační (nápravná) teorie spatřuje cíl trestání především v zaměření na osobu pachatele, odstranění příčin spáchání trestného činu a uplatnění nápravných programů.
- Eliminační (vyučovací) teorie vidí účel trestání v ochraně společnosti cestou dočasné či trvalé izolace pachatele.
- Teorie restituční (kompenzační), která je v současné době ve světě velmi vlivná, zdůrazňuje význam odstranění následků trestného činu a náhrady (nápravy) škody, kterou utrpěla oběť; z této teorie do značné míry vychází myšlenka tzv. restorativní justice, prosazující takové způsoby řešení trestného činu, aby byly pokud možno odstraněny či napraveny jeho následky. Na tuto teorii navazují tzv. alternativní tresty, používající formy trestání nespojené s odnětím svobody. Tyto formy trestů jsou právě do značné míry zaměřeny na potřeby obětí trestných činů a kromě toho se snaží odstranit nežádoucí vlivy uvěznění na osobu pachatele. (Karabec v Novotný a kol., 2004, ; 215-223) Jejich preventivní význam spočívá mj. v rozšíření možností působit pozitivně na osobu pachatele, např. umožněním kontaktu s obětí a aktivní participací pachatele na nápravě způsobené újmy, na odčinění provinění.

Preventivní účinky trestní represe ovšem nemění ten základní fakt, že represivní prostředky a nástroje trestní politiky reagují na již spáchanou trestnou činnost. Prevence naopak představuje soubor nejrůznějších aktivit zaměřených na odstranění, blokaci či oslabování faktorů, které jsou považovány za příčiny kriminality nebo které ji stimulují (kriminogenní faktory), a spočívá ve snaze kriminalitě předcházet, snížit pravděpodobnost vzniku a výskytu trestných činů a redukovat sociálně patologické jevy, které představují podhoubí kriminality. V tomto smyslu představuje preventivní politika svébytnou a rovnocennou součást kriminální politiky, snahu o pokud možno komplexní přístup k příčinám kriminality a činitelům, které ji stimulují. Konkrétní podoba preventivní politiky je pak proto samozřejmě ovlivněna nejen velikostí a kapacitou okruhu osob a institucí ochotných a schopných se do preventivních aktivit zapojit a množstvím prostředků, které jsou na prevenci věnovány (i ve vyspělých zemích tyto prostředky stále představují jen menší část v poměru k nákladům na represivní instituce), ale i stavem práva, společenské morálky, společenského vědomí a kriminální citlivosti společnosti. Stav společenské morálky a kriminální citlivosti je významný nejen pro rozhodování o kriminalizaci určitých způsobů chování, ale i pro chápání některých projevů jako nežádoucích do té míry, že je považováno za potřebné uplatňovat vůči nim preventivní aktivity.

6. Perspektivy sociální prevence kriminality mladistvých v Anglii a Walesu

Sociální prevence kriminality je dnes považována za součást boje se sociální exkluzí, neboť delikvence a protispolečenské chování jsou považovány právě za důsledek sociální exkluze. Společnost se skládá převážně z jedinců, kteří jsou do ní sociálně začleněni (a kteří užívají různá sociální, ekonomická a občanská práva), ale někteří jedinci jsou vyloučeni z užívání těchto práv buď společností, nebo se dokonce vyčleňují sami, což často souvisí s odmítnutím odpovědnosti spojené s těmito právy. Obecně je možné najít celou řadu různých příčin sociální exkluze, což následně formuje různé přístupy k sociální prevenci:

Kulturní hledisko

- Hodnoty se opírají o sociální normy.
- Hodnoty jsou deformovány (zvrácenými) materiálními stimuly.
- Sociální exkluze částečně vychází z racionální volby.
- Sociální exkluze je výsledkem “deviantních” kulturních hodnot.

Institucionální hledisko

- Sociální exkluze je výsledkem chabých sociálních institucí.
- Sociální exkluze je výsledkem kulturní izolace.

Hledisko politické ekonomie:

- Sociální exkluze je strukturální charakteristikou společnosti.
- Sociální exkluze jako důsledek pozdně moderních ekonomik (globalizace).

Hledisko individuálního rizika

- Sociálně vyloučený jedinec trpí přemírou osobních rizikových faktorů.
- Sociální exkluze se přenáší na další generace – „cyklus deprivace“.
- Protispolečenské chování zahrnuje řadu problémů (delikvence, chování narušující veřejný pořádek, užívání drog a alkoholu, těhotenství před dosažením věku plnoletosti, atd.) .
- Individuální rizikové faktory nastávají dříve než samotné protispolečenské chování.

Hledisko občanství

- Sociální exkluze vzniká v důsledku nedostatku integrace.
- Dosažením větší sociální soudržnosti se sníží sociální exkluze.
- Vylepšení mezi-komunitních vztahů a integrace minorit povede k větší sociální soudržnosti.

Preventivní programy jsou často zaměřeny na jednu či více různých rovin prevence podle povahy intervence (viz Schéma 1 níže). Záleží též na tom, jak je prevence definována: zda jako výsledek běžné každodenní podpory (univerzální), či jako pomoc zaměřená na konkrétně cílovou skupinu (specifická). Schéma 2 znázorňuje hierarchii podpory od univerzální ke specifické.

Prevence je většinou realizována prostřednictvím místních organizací a center. Někdy může zodpovědnost náležet jednomu centru, obvykle je ale požadována partnerská kooperace více organizací. Metodologie realizace programů na místní úrovni je komplexní, často vyžadující řadu manažerských a organizačních dovedností. Pro úspěšnou realizaci programu je klíčová dostatečná péče vzhledem k implementačním problémům. V průběhu implementace se v praxi u řady i dobře navržených programů mohou objevit potíže. Úspěšné programy jsou pak zpravidla ty, jež jsou schopny se v této fázi přizpůsobit měnícím se okolnostem. Stinnou stránkou toho je potencionální ztráta programové integrity. Taková ztráta pak znesnadňuje analýzu příčin neúspěchu – například jednalo-li se o problémy, jimž bylo nutné čelit až při implementaci (tzn. neúspěšná realizace), či byl-li postup realizace nesprávně navržen (neúspěšné plánování). Obdobné je to při hodnocení kladného výsledku projektu: do jaké míry přispěla k úspěchu výtečná implementace a do jaké teoretický základ.

Na základě výše uvedených informací je v této kapitole uvedena řada různých východisek pro definici a praxi sociální prevence kriminality mladistvých:

1. Prevence zaměřená na riziko

V současné době je *prevence zaměřená na riziko* přijata jako primární politika v Anglii a Walesu (angl. „*Reaching Out*“, 2006). Prevence zaměřená na riziko se řídí následujícími hlavními principy:

- Zaměřuje se na širší koncept protispolečenského chování zahrnující páchaní přestupků, krádeže, časnou sexuální aktivitu, rodičovství před dosažením věku plnoletosti.
- Delikventní budoucnost je vzájemně ovlivněna osobními i společenskými faktory.
- Dvě nejčastější skupiny:
 - o „Celoživotní“ delikventi: 5% lidí páchá 50% trestných činů; charakterizuje je protispolečenské chování již v raném věku, vysoká míra delikvence, násilnost, delikvence do dospělého věku.
 - o Adolescentní delikventi: delikventní chování začíná později, vrcholí dříve a též dříve končí.
- Rizikové faktory se kumulují již od raného věku života, dříve než u jedince nastává protispolečenské chování.
- Existují i ochranné faktory, jež vliv rizikových faktorů zmírňují či kompenzují.
- Prognóza není nejpříznivější: u 50% dětí ovlivněných rizikovými faktory ve věku 8 let nastane protispolečenské chování.
- Rizikové faktory antisociálního chování (angl. „*Antisocial Behaviour*“, ASB) kolidují se špatnou výchovou dítěte a duševními chorobami.
- Prevence se mění v souvislosti s rostoucím věkem.

Příklady programu prevence zaměřené na riziko

Ke snížení rizika v raném dětství či v pozdním adolescentním věku může přispět celá řada sociálních konceptů a metod, které zahrnují:

1. *Prevenci v průběhu těhotenství:*
 - prevence kouření a konzumace alkoholu,

- prevence těhotenství náctiletých,
- prevence předčasných porodů/nízké porodní váhy plodu,
- prevence stresu a úzkostlivých stavů matky.

Tato prevence může být realizována prostřednictvím veřejného zdravotního systému zahrnujícího zejména domácí návštěvy prováděné odborníky.

2. *Od narození do dvou let života. V tomto období se prevence rizik zaměřuje na:*

- okolnosti a způsoby rodičovství,
- podporu rodičů,
- doplňkové služby.

Tyto programy mohou být zajištěny službami domácí a předškolní péče prostřednictvím zdravotních a výchovných odborníků.

3. *Ve věku od třech do osmi let prevence rizik se soustředí na:*

- počátek socializace dětí,
- kontakt s předškolním zařízením.

4. *V období od devíti do třinácti let prevence reaguje na rizika:*

- přechodu ze základní na střední školu,
- vlivu vrstevníků a rolí dospělých,
- časně delikvence (výrazně nižší hranici věku trestní odpovědnosti ve Velké Británii).

Na snížení těchto rizik jsou určeny programy ve školkách/základních školách a skupinové rodičovské programy, jež však potřebují doplnit o domácí podporu.

5. *Složené programy kladou důraz na individuální, rodinné, školní a společenské intervence*
Více informací o metodách prevence zaměřených na riziko - viz Příloha II: „Podpora od začátku“

Příklad projektu prevence zaměřené na riziko: Communities that Care, CtC (Starostlivé komunity)

CtC je systém realizace programů rané intervence mezi dětmi vyrůstající v obcích ohrožených rostoucími sociálními problémy. Tento systém obsahuje:

- *pojmenování rizikových a ochranných faktorů u rizikové skupiny dětí a mládeže,*
- *spolupráci zástupců obcí, odborníků a manažerů služeb,*
- *zajištění dobré koordinace služeb určených rizikové skupině dětí a mládeže – tak, aby vedly ke snížení rizik a zvýšení jejich ochrany.*

Z vyhodnocení projektů na místní úrovni, realizovaných v rámci CtC v Anglii a Skotsku, vyplývá následující:

- *Implementace byla nestejnorodá – pouze několik projektů se drželo specifikace programu.*
- *Úspěšné implementace bylo dosaženo v případě, že byla dobrá organizace a vzájemná spolupráce na místní úrovni (mezi nezávislými organizacemi a místní veřejnou správou) a dobré počáteční vedení.*

- *Model hodnocení rizik sice dokázal užitečně pojmenovat rizika v dané obci a nabídl nové pohledy, jeho zavedení však záviselo projekt od projektu a ukázalo se, že je časově velice náročné.*
- *Spolupráce fungovala lépe tam, kde byla jasně nastavena efektivní organizační pravidla a postupy, zejména v propojení úrovně strategické (plánování, směřování) a operační (realizace). Pro efektivní realizaci byla nezbytná pozice projektového koordinátora.*

2. Prevence zaměřená na inkluzi mladistvých

Přestože měl v Británii přístup zaměřený na inkluzi mladistvých v minulosti značnou podporu v posledních letech od něj tvůrci vládních koncepcí ustupují. Hlavními propagátory tohoto přístupu byl nevládní neziskový sektor a (do určité míry) Rada spravedlnosti pro provinilé mladistvé (angl. „*Youth Justice Board*“, YJB).

Prevence zaměřená na inkluzi mladistvých se řídí následujícími hlavními principy:

- Je zaměřená na dospívající a raně dospělou mládež (zejména 13 – 19 let).
- Je zaměřená na faktory brzdící či znemožňující mladým lidem úspěšný přechod z dětství do dospělosti, například nedostatečné vzdělání, vliv vrstevníků, pouliční život, nezaměstnanost, nízké příjmy, nedostatečné schopnosti.
- Klade důraz na rozvoj sociálních šancí a lidského kapitálu.
- Zdůrazňuje potřebu odvést mladé lidi od kriminální činnosti a zkušenosti se soudním systémem.
- Klade důraz na dostupnost sociálních služeb a podpory.
- Je zaměřená na nedostatečné institucionální zázemí vedoucí k rizikovým procesům. Například nízká podpora rodiny, finanční nouze a stres v rodině (drogy, domácí násilí), negativní vliv vrstevníků, nedostatek speciálně zaměřeného vzdělávání, nepostačující socializace v zaměstnání, nepostačující služby pro volný čas, speciální potřeby dětí v sociální péči.
- Je zaměřená na sociální rizikové faktory, například znevýhodněné komunity, nízký sociální kapitál, vlivy vrstevníků a pouličních gangů, kriminální trh (obchod s drogami).
- Klade důraz na pojmenování silných stránek místní veřejné správy a institucí podporujících občanskou společnost, například aktivity na úrovni místních společenství a sousedství, silné stránky a kapacity místních institucí, pozitivní (a negativní) koncepty sociálního kapitálu.
- Klade důraz na úlohu neformální sociální kontroly a motivace spíše než na kriminální soudnictví a orgány činné v trestním řízení.

Příklady programů prevence zaměřené na inkluzi mladistvých:

- mentoringové programy,
- streetwork,
- poradny a podporující služby,
- školní programy.

*Příklad projektu: **Mentoring Plus***

Pramen: The Joseph Rowntree Foundation, June 2004

Tyto projekty jsou zaměřeny na rebelující mladé lidi. Zahrnují osobní školení klientů dobrovolníkem z místní komunity, vzdělávací a školící program i řadu společenských aktivit (prvek „Plus“ v názvu programu).

Program je úspěšný ve vytipování rebelující mládeže, která je ohrožena sociální exkluzí. Program udržel zájem mnoha mladých lidí, jež úspěšně zapojil do vzdělání a práce. Jeho kritika spočívá v malém zmapování přímých efektů na delikvenci a majetkovou kriminalitu.

Doporučení:

- Modely, jak by mělo školení fungovat, by měly být jasněji definovány.
- Současné programy by spíše mohly podpořit mladé lidi, aby se lépe zapojili do různých aktivit, jež by mohly vést ke snížení jejich problematického chování, než činit opatření přímo reagující na problematické chování.
- Poskytovatelé grantů chtějí spíše přímé intervence, což může vést k nestabilitě místních projektů.

*Příklad projektu: **Streetwork s mládeží***

Jeden z projektů práce s mládeží, založené na přímém kontaktu na ulici (streetwork), je v Anglii a Walesu zaměřen na sociálně vyloučenou mládež, která se účastní v programech agentury Connexions (Spojení; státem podporovaná agentura na vzdělávání a pracovní umístění mládeže). Projekty dokázaly dosáhnout na sociálně vyloučené mladé lidi, sloužily jako důležitý zdroj informací, co se týče vzdělávacích a pracovních možností pro mladé lidi, a byly úspěšné ve znovuzapojení mladých lidí do vzdělání či zaměstnání. Největší úspěch měly projekty, které přijaly flexibilní dlouhodobý podpůrný přístup k mládeži (což je často problematické ve vztahu k poskytovatelům grantů, kteří mají často zájem o dílčí problémy, dosažení rychlých a snadno měřitelných výsledků.)

3. Prevence zaměřená na antisociální chování (angl. „Antisocial Behaviour“, ASB)

Tento přístup byl zaveden labouristickou vládou a má kořeny v reakci na problémy městského (sociálního) bydlení. V současnosti je koordinován kampaní TOGETHER (Společně) a sloučen s programem RESPECT (Respekt).

Prevence antisociálního chování se řídí zejména následujícími principy:

- Tento přístup se omezuje na kontrolu chování jedinců a vychází z následujících předpokladů:
 1. obezřetnost – kolektivní hromadění rušení veřejného pořádku; vymkne-li se kontrole, může podryt život společenství - tzv. *Broken Windows Hypothesis* (hypotéza rozbitého okna).
 2. distribuce – místní obyvatelé by neměli být dále znevýhodněni nízkou kvalitou života.

3. morálka – mladí lidé jednající protispolečensky potřebují být nejen kontrolováni, ale nést také zodpovědnost za své činy.
- Prevence antisociálního chování je zaměřena dvěma směry: na situační prevenci kriminality omezující příležitosti a na kontrolu chování jednotlivců.
- Součástí tohoto přístupu je partnerství mezi policií a místní správou a podpora v místní komunitě.

Příklady programů prevence antisociálního chování:

Nařízení zamezující antisociálnímu chování (ASBO) – jedná se o nařízení zakazující konkrétní chování jedince, která jsou udělována občanskými soudy. Porušení tohoto opatření je trestným činem. (Více informací uvádíme v Příloze III: „ASBOs - Zamezení protispolečenskému chování“ a také v kapitole 8.)

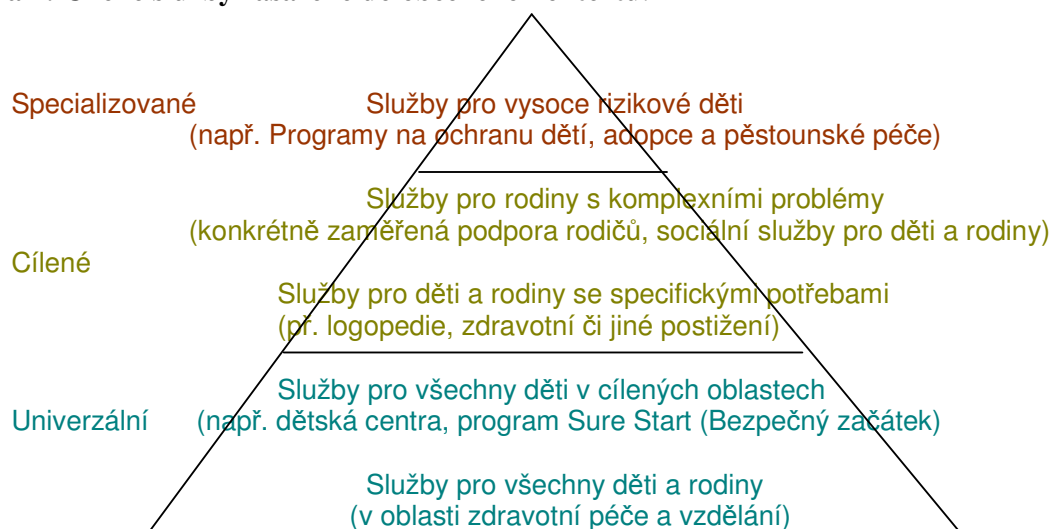
Schéma 1: Stupně prevence

Stupeň prevence	Cíl (cílová skupina)	Příklady rozšířených mechanismů
Primární	Celá komunita (cíl: snížit rizikové faktory kriminálního a protispolečenského chování a posílit ochranné faktory)	Univerzální služby (poporodní zdravotní péče, předškolní výchova apod.) Veřejné iniciativy (př. iniciativy proti násilí ve škole.
Sekundární	Rodiny, školy a komunity, kde se u dětí vyskytuje riziko budoucího delikventního chování	Rodinná centra v městských částech a vládou financované iniciativy, např. Programme Sure Start (Jistý začátek). Nápravné systémy ve škole. Linky pomoci pro rodiče a děti.
Terciární	Prevence opětovné delikvence	Programy kontrolované skupiny pro provinilé mladistvé.(YOT) Soudní nařízení o rodičovství a protispolečenském chování. Programy intenzivní supervize a dozoru.

Pramen: Sutton, Carole, David Utting and David Farrington (eds.), Support from the Start: Working with Young Children and their Families to Reduce the Risks of Crime and Antisocial Behaviour, Research Report 524, Department for Education and Skills, UK, 2004

V současné době je nejvíce prostředků vynakládáno na terciární prevenci kriminality a protispolečenského chování, část je věnována sekundárnímu stupni prevence. Jedno staré přísloví však říká, že prevence je lepší než léčba. A ne náhodou – podíváme-li se na miliardové náklady soudního procesu. Například audit z r. 2004 ukázal, že efektivní včasná intervence i jen u každého desátého ze 7500 mladých lidí do 18 let, kteří jsou odsouzeni do vězení každoročně v Anglii a Walesu, by ročně ušetřila 100 mil. liber na veřejné služby. Ale pomalu již sílí iniciativy prokazující, že veřejné peníze investované včas do primární a sekundární prevence mohou dosahovat efektivnějších výsledků při snižování kriminality než programy terciární prevence, přestože práce s již prokázanými delikventy je přesněji zacílená.

Schéma 2: Cílené služby zasazené do obecného kontextu:

Pramen: Sutton, Carole, David Utting and David Farrington (eds.), Support from the Start: Working with Young Children and their Families to Reduce the Risks of Crime and Antisocial Behaviour, Research Report 524, Department for Education and Skills, UK, 2004

Těsně nad službami nejnižší úrovně stojí např. program *Sure Start* („Bezpečný začátek“) pro děti do čtyř let, služba určená spíše rodinám žijícím ve znevýhodněných podmínkách, ale stále je nabízena univerzálně všem dětem a rodinám v určité geografické oblasti. Dalšími službami na pomezí mezi univerzálními a cílenými může být např. činnost Centra pro mentální zdraví dětí a mladistvých spadající pod státní zdravotní služby.

Mimo jiné byl v Anglii a Walesu ustaven vládou program "Na cestě" za účelem zavést včasné intervenční a preventivní služby pro děti a mladé lidi ve 24 městských částech s vysokou mírou kriminality. Výsledky tohoto projektu nejsou ještě celonárodně vyhodnoceny, ale předběžné výstupy vyznívají nadějně. V případě těchto geograficky zacílených služeb jde většinou o programy primární a sekundární prevence; nad nimi v pyramidě stojí služby sekundární a terciární prevence ještě více specializované, určené individuálně dětem či rodinám.

Schéma 3. Riziko, ochrana a prevence:

Komunita a škola	Rodiče	Osobní faktory a zkušenosti	Intervence
TĚHOTENSTVÍ			
Rizikové faktory: Nekvalitní prostředí, Bydlení, Nízký příjem	Rizikové faktory: Stres v těhotenství, těhotenství v nízkém věku, kouření v těhotenství Ochranné faktory: Mít někoho, komu se lze svěřit	Rizikové faktory: Prenatální/porodní faktory, porodní obtíže, genetické dispozice Ochranné faktory: Genetické dispozice	Aktivní podpora vyškoleným odborníkem, kterému může matka důvěřovat
VĚK 0 – 2 ROKY			
Rizikové faktory: Socio-ekonomický tlak	Rizikové faktory: Postnatální deprese hrubý přístup rodičů Vyřazení z kolektivu Násilí/ časté plískání Nízká úroveň stimulace Ochranné faktory: Propojení s dítětem	Rizikové faktory: Temperament dítěte Narušená vazba na rodiče Hyperaktivita Ochranné faktory: Odolnost Silná vazba na alespoň jednoho rodiče či vychovatele	Program domácích návštěv, Efektivní pomoc s postnatální depresí
VĚK 3 – 8 LET			
Rizikové faktory: Špatné výsledky na základní škole, kážeňské přestupky, nepřizpůsobivost škol. prostředí Ochranné faktory: Silný školní étos	Rizikové faktory: Problematická, nesystematická výchova dítěte Mentální porucha Přílišné plísňení dítěte Ochranné faktory: Rodičovská autorita Možnosti/schopnosti pomoci a být za to pochválen	Rizikové faktory: Vzteky/agresivita Přihlížení domácímu násilí Stravovací potíže Ochranné faktory: Pochvala za dobré chování	Školení rodičů Kvalitní časné vzdělání dítěte
VĚK 9 – 13 LET			
Rizikové faktory: Nízká neformální sociální kontrola Lajdáctví Ochranné faktory: Možnost zapojit se do činnosti komunity	Rizikové faktory: Odsouzení rodiče ve věku 10ti let dítěte Ochranné faktory: Podpora zaměstnavatele v péči o dítě	Rizikové faktory: Problematické chování Fyzické/emoční/sexuální zneužití Hyperaktivita provázená agresivním chováním Asociální vrstevníci, rané sklony k delikvenci	Výchovné celotřídní/školní přístupy Funkční rodinná terapie Poznávací výchovné přístupy
SITUACE:			
Rizikové faktory: Nezabezpečené obydlí př. slabé pouliční osvětlení př. odemčený automobil př. dříve již vykradený dům		Dítě/mladý člověk rozpoložení: př. vnímá vyřazení z kolektivu, rozrušený, naštvaný Poznávací proces: Zhodnocení výnosu př. malé riziko být chycen	
Ochranné faktory: Kontrola bezpečného uzamčení...			

Pramen: Sutton, Carole, David Utting and David Farrington (eds.), Support from the Start: Working with Young Children and their Families to Reduce the Risks of Crime and Antisocial Behaviour, Research Report 524, Department for Education and Skills, UK, 2004

7. Systém preventivní práce v České republice

7.1 Historie preventivní práce v ČR

Na sklonku éry socialistického státu se sice význam prevence kriminality slovně uznával, ale její pojetí a realizace byly velmi formální, prevence existovala více na papíře než v praxi a tento formální přístup k prevenci vedl spíše k diskreditaci pojmu prevence vůbec než k praktickým efektům.

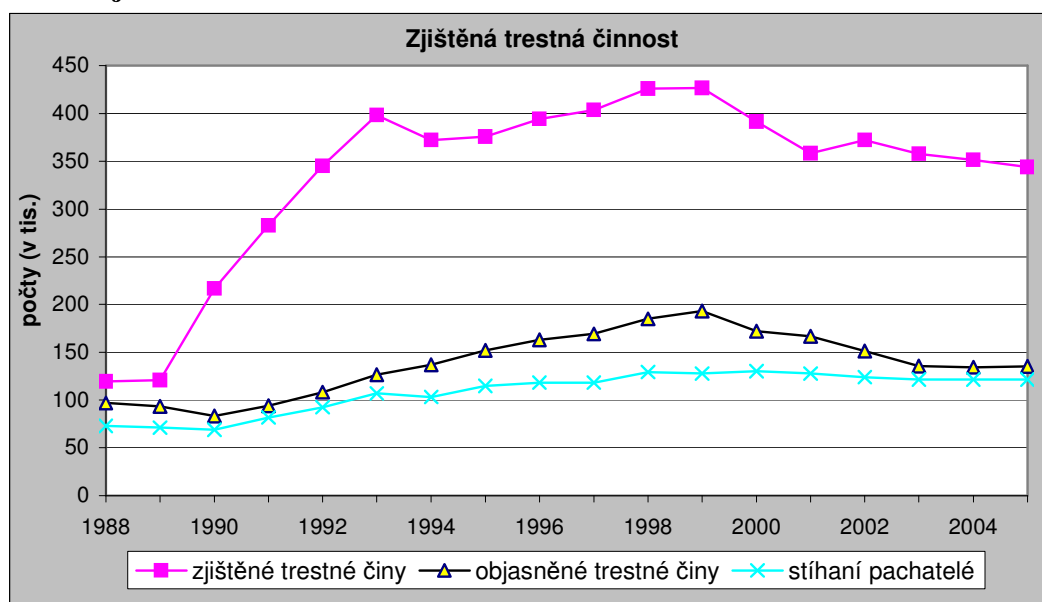
Po roce 1990, souběžně s hlubokými společenskými přeměnami, došlo k výrazné expanzi kriminality. Od roku 1989 do roku 1993 narostl počet registrovaných trestných činů více než trojnásobně, jak vyplývá z uvedené tabulky a grafu. Ve stejném období ale počet objasněných trestných činů vzrostl pouze o 35% a počet stíhaných pachatelů o 50%. Objevily se formy kriminality dříve málo známé nebo méně rozšířené, například trestná činnost spojená s drogami, projevy organizovaného zločinu, trestné činy v ekonomické sféře apod. Sdělovací prostředky začaly věnovat kriminalitě podstatně větší pozornost než dříve. Tyto jevy spolu s dalšími vlivy podstatně zapůsobily na společenské vědomí, kde došlo k nárůstu obav veřejnosti ze zločinu a k zesílení pocitu ohrožení kriminalitou.

Tabulka 12: Statistika kriminality

Rok	zjištěné trestné činy	objasněné trestné činy	stíhaní pachatelé
1988	119675	97064	72887
1989	120768	93542	71089
1990	216852	83237	69069
1991	282998	94115	81790
1992	345140	108380	92589
1993	398505	126442	106874
1994	372427	136935	103094
1995	375630	151842	114791
1996	394267	162929	118456
1997	403654	169177	118395
1998	425930	185093	129271
1999	426626	193354	127837
2000	391469	172245	130234
2001	358577	166827	127856
2002	372341	151492	123964
2003	357740	135581	121393
2004	351629	134444	121531
2005	344060	135281	121511

Pramen : statistiky Policie ČR

Graf 9: Zjištěná trestná činnost

Přirozeným následkem nárůstu strachu z kriminality bylo zostřování represivních postojů veřejnosti, volání po přísnějších trestech pro pachatele trestných činů. Spolu s tím se však především odborná veřejnost začala hlouběji zabývat možnostmi a mezemi trestní represe a nutností koncipovat kriminální politiku komplexně, zaměřovat se na příčiny kriminality a faktory, které ji ovlivňují, případně stimulují. Postupně docházelo k rehabilitaci pojmu prevence, k chápání potřeby preventivní politiky a ke hledání nového obsahu i uspořádání preventivní práce.

V roce 1991 vydal Československý helsinský výbor stanovisko k otázkám expanze kriminality a možnostem trestní legislativy této expanzi čelit. Ve stanovisku nazvaném „Právo občanů na bezpečnost v právním státě“³ již bylo požadováno, aby při všech třech vládách (federální, české a slovenské) byly ustaveny výbory prevence kriminality jako jejich meziresortní orgány, aby takové výbory byly ustaveny i při zastupitelstvech měst nejvíce ohrožených kriminalitou a aby tyto výbory připravily potřebné preventivní programy. Ve stanovisku byla nastíněna i řada opatření, která by takové programy měly vzít v úvahu.

Toto stanovisko sehrálo nezanedbatelnou roli v diskusích o potřebě preventivní politiky a organizaci preventivního působení. V roce 1993 uložila česká vláda ve svém usnesení č. 22/1993 zpracovat program sociální prevence a prevence kriminality a ke konci roku 1993 bylo usnesením vlády ČR č. 617/1993 rozhodnuto o vytvoření Republikového výboru pro prevenci kriminality (RVPPK). Jako meziresortní koordinační a metodický orgán byl tento výbor zřízen při Ministerstvu vnitra ČR. Ve výboru byla zastoupena ministerstva obrany, práce a sociálních věcí, školství, mládeže a tělovýchovy, spravedlnosti, vnitra, zdravotnictví a financí. Zastoupena byla také Policie ČR, Nejvyšší státní zastupitelství, Vězeňská služba ČR a Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Později byl výbor rozšířen o zástupce Probační a mediační

³ publikováno v Literárních novinách 1.8.1991 a v časopise Právník 1/1992, ; 83-86

služby ČR, Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, Rady vlády ČR pro koordinaci protidrogové politiky a zástupce BESIPU.

Výbor byl zřízen s úkolem koordinovat činnost příslušných ústředních orgánů státní správy v oblasti prevence kriminality, spolupracovat s nestátní sférou (občanskými iniciativami a hnutími, církvemi a dalšími organizacemi), metodicky vést a podporovat rozvoj preventivních aktivit a činnost místních orgánů pro prevenci kriminality, podporovat realizaci preventivních programů a projektů a vyhodnocovat jejich účinnost, vypracovávat a předkládat vládě koncepční dokumenty týkající se prevence. (Osmančík a kol., v Novotný a kol., 2004, ;191-192)

Klíčovou myšlenkou při ustavení tohoto výboru, který se stal základem budování systému prevence v ČR, bylo, že jeho úlohou není prevenci řídit, ale koordinovat, iniciovat a podporovat. Těžiště prevence bylo od počátku směřováno do činnosti orgánů místní správy a samosprávy v závislosti na konkrétních lokálních podmínkách, problémech a potřebách. Zřízení Republikového výboru pro prevenci kriminality tedy neznamenal jen systémové řešení prevence kriminality na úrovni ústředních orgánů státní správy a vznik orgánu pro přípravu preventivní politiky, ale předznamenal i základní orientaci této politiky, kladoucí důraz na klíčovou úlohu a odpovědnost měst a obcí za tvorbu a realizaci vlastní preventivní politiky.

Relativně brzy po ustavení a zahájení práce RVPPK byl připraven a usnesením vlády ČR č. 341 z 15.6.1994 schválen Program sociální prevence a prevence kriminality – aktuální stav a východiska do roku 1996; v tomto usnesení vláda současně uložila vypracovat resortní programy činnosti v oblasti prevence kriminality. Při projednávání zprávy o plnění tohoto programu přijala vláda v roce 1995 usnesení č. 418, kterým schválila programy resortů v oblasti sociální a situační prevence a uložila místopředsedovi vlády a ministru financí vyčlenit účelové finanční prostředky na realizaci Programu sociální prevence a prevence kriminality v návrhu rozpočtu na rok 1996. Tímto rozhodnutím byl položen základ finanční podpory ze státního rozpočtu na program prevence kriminality, což byl jeden z podstatných impulsů pro jeho další rozvoj. Další krok ke stabilizaci systému finančního zabezpečení byl učiněn usnesením vlády č.137 z roku 1996, kterým byly jednak uvolněny finanční prostředky ze státního rozpočtu na realizaci tohoto programu v roce 1996 a současně byla tato částka rozdělena do rozpočtových kapitol resortů zastoupených v Republikovém výboru pro prevenci kriminality. Zároveň bylo ministru vnitra a předsedovi RVPPK uloženo předložit vládě návrh systému sdružování a vynakládání finančních prostředků ze státního rozpočtu na programy sociální prevence, prevence kriminality a drogových závislostí. Systém vynakládání finančních prostředků ze státního rozpočtu na preventivní účely byl schválen usnesením vlády ČR pod č. 491 dne 25.9.1996. (Gjuričová, J., 1997; ; 11-12)

Ve druhé polovině devadesátých let tak byl postupně vybudován a následně stabilizován systém preventivní práce v České republice: byl ustaven ústřední koordinační, koncepční a metodický orgán vlády ČR, vytvořen systém podpory preventivních aktivit ze státního rozpočtu, zpracovány první resortní programy prevence a především bylo rozhodnuto o základním zaměření

preventivní práce, tj. o tom, že těžiště prevence bude orientováno na místní úroveň, do měst a obcí a to v kompetenci a odpovědnosti místních orgánů státní správy a samosprávy.

Tyto základní principy systému prevence v ČR byly vyjádřeny ve Strategii prevence kriminality do roku 2000, kterou jako koncepční dokument schválila vláda ČR usnesením č. 209 z 9. dubna 1997. Na tuto historicky první Strategii prevence kriminality pak navázaly její další aktualizace. O plnění Strategie prevence kriminality je vláda informována v každoročních zprávách, které zároveň specifikují úkoly na další období.

7.2 Organizace systému prevence

Na centrální úrovni plní ústřední metodickou a koordinační roli Republikový výbor pro prevenci kriminality. Základním předmětem jeho činnosti je vytváření preventivní politiky vlády České republiky na meziresortní úrovni a podpora její realizace na místní úrovni. Výbor byl zřízen usnesením vlády ČR při Ministerstvu vnitra ČR, jeho předsedou je ministr vnitra ČR a výkonným místopředsedou jeho první náměstek, do jehož gesce spadá oblast veřejného pořádku a bezpečnosti. Úkoly související s činností sekretariátu Republikového výboru pro prevenci kriminality plní odbor prevence Ministerstva vnitra ČR. Výbor rovněž rozhoduje o přidělování finančních prostředků na projekty, realizované v rámci jednotlivých preventivních programů Republikového výboru pro prevenci kriminality. (MV ČR 2004, část III.; 2)

Ústřední orgány státní správy zastoupené v Republikovém výboru pro prevenci kriminality se podílejí na jeho činnosti a na realizaci úkolů, stanovených ve Strategii prevence kriminality na příslušné období. Kromě toho resorty zastoupené v tomto výboru rozvíjejí také vlastní preventivní programy. V tomto smyslu a podle statutu Republikového výboru pro prevenci kriminality platí, že členství v Republikovém výboru pro prevenci kriminality a jeho činnost nezavazuje příslušné ústřední orgány státní správy zastoupené v RVPPK odpovědnosti za činnost v oblasti prevence kriminality spadající do jejich působnosti. (.MV ČR 2004, příloha č. 3) Resortní programy prevence kriminality vycházejí z věcné působnosti jednotlivých ministerstev.

Centrální orgány poskytují přitom místním orgánům především metodické vedení, informace a částečnou ekonomickou podporu s tím, že mezi orgány centrálními a místními nejde o vztahy podřízenosti a nadřízenosti.

Prevence kriminality na místní úrovni je základem systému prevence v České republice. Za přípravu a praktickou realizaci preventivní práce nesou odpovědnost obecní zastupitelstva. Důraz je kladen na součinnost všech subjektů, které se na preventivních aktivitách podílejí či mohou podle svých možností podílet, včetně významného zapojení nestátního sektoru.

Při městských úřadech se zřizují komise prevence, které by měly být složeny z představitelů státních i nestátních institucí, významně participujících na prevenci, ale také jednotlivých kvalifikovaných odborníků. Velmi významnou roli sehrálo také ustavování funkcí manažerů/koordinátorů prevence ve městech. Role manažerů je pro realizaci preventivních aktivit velmi důležitá a nároky kladené na jeho kvalifikaci a schopnosti tomu odpovídají, neboť manažer prevence jako výkonný profesionál by měl mít klíčovou roli při koordinaci úsilí všech zainteresovaných subjektů podílejících se na prevenci i při zajišťování přípravy a realizace preventivních programů a projektů.

Po vzniku nových krajů, resp. vyšších územně správních celků, se postupně ustavují funkce manažerů prevence na úrovni krajských úřadů a krajské komise prevence. Manažer prevence kriminality kraje je kontaktní osobou pro Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR, pro Policii ČR a pro manažery prevence měst a obcí, které v kraji realizují programy prevence na místní úrovni. (Obvykle platí, že v obcích, resp. městech, která jsou zařazena do programů PARTNERSTVÍ, manažeři prevence také plní tuto funkci kontaktních osob pro Odbor prevence MVČR). Je tím, kdo výkonně zodpovídá za přípravu a realizaci programů prevence na úrovni kraje. Na úrovni krajů rovněž působí koordinátoři prevence kriminality krajských správ Policie ČR a krajští školští koordinátoři prevence.

Spolupráce na místní úrovni zahrnuje i další aktéry prevence v řadě specifických oblastí. Jsou to například metodici prevence ve školách, romští asistenti, pracovníci Preventivně informačních skupin okresních ředitelství Policie ČR. V oblasti protidrogové prevence byla dokonce funkce manažera protidrogové prevence zakotvena zákonem. (Zákon č. 379/2005) Tato spolupráce by měla zahrnovat, především co nejširší spektrum institucí veřejné správy, policie, nestátních a charitativních organizací, církví, občanských sdružení, podnikatelských subjektů i jednotlivých občanů, kteří jsou ochotni a schopni se na uskutečňování preventivních aktivit podílet.

Součinnost na místní úrovni byla vyjádřena zejména v tzv. Komplexních součinnostních programech prevence kriminality na úrovni měst, která se postupně do preventivních aktivit zapojovala. Tyto preventivní programy byly realizovány od roku 1996 ve městech nad 10 000 obyvatel zatížených vyšší mírou trestné činnosti a dalšími sociálně rizikovými jevy; od roku 2001 pak byly uskutečňovány pod názvem Program prevence kriminality na místní úrovni. Takové programy byly uskutečňovány postupně v 95 městech ČR s počtem nad 10 tisíc obyvatel a v roce 2003 bylo vytvořeno dalších 24 programů v menších městech a obcích. V rámci těchto programů bylo např. do roku 2003 finančně podpořeno 3188 dílčích projektů celkovou částkou více než 550 mil. Kč.

S cílem zapojit do podporovaných preventivních aktivit i menší obce a více využít zkušeností a potenciálu Policie ČR byl vytvořen program PARTNERSTVÍ, postavený na analytické a iniciativní roli Policie ČR na úrovních od kraje po obvodní (místní) oddělení a vycházející ze zkušeností a předpokladů vytvořených při realizaci programu Prevence kriminality na místní úrovni. Program je založen na partnerském vztahu Policie ČR s obcemi, krajskými úřady a

dalšími subjekty při řešení kriminality v rizikových lokalitách a při přípravě a realizaci projektů, které mají za cíl omezovat místní kriminogenní podmínky a pozitivně ovlivňovat pocit bezpečí občanů. Jeho pilotní realizace byla schválena v roce 2003 a od roku 2005 je vyhlašován jako jediný program prevence kriminality na místní úrovni (podrobněji viz níže).

Kromě programů prevence vyhlašovaných a realizovaných na místní úrovni, tj. na úrovni měst a obcí, jsou součástí systému preventivní práce v ČR také některé specifické celostátní preventivní programy, zaměřené na vybrané konkrétní problémové oblasti (drogová problematika, ochrana dětí, prevence obchodování s lidmi za účelem sexuálního zneužívání, a pod.).

Základními dokumenty preventivní politiky v ČR jsou: Strategie prevence kriminality (v současné době je v platnosti Strategie prevence kriminality na léta 2004 – 2007, schválená usnesením vlády ČR č. 393/2004) a Zásady pro poskytování dotací ze státního rozpočtu na výdaje realizované v rámci této strategie, stanovené Ministerstvem vnitra ČR a každoročně aktualizované.

Prioritami platné strategie je podpora projektů prevence, uskutečňovaných v rámci programů prevence na místní úrovni, a to především projektů zaměřených na omezování příležitostí k páčání trestné činnosti a dále na prevenci majetkové kriminality, násilné kriminality, kriminality s rasistickým a extremistickým podtextem, včetně prevence xenofobie a projektů směřujících ke zvýšení bezpečnosti v silničním provozu. Pokud jde o cílové skupiny, prioritami strategie jsou projekty primární prevence zaměřené na děti a mládež a projekty sekundární prevence zaměřené na mladistvé a dětské delikventy, dále projekty zaměřené na pozitivní integraci sociálně vyloučených skupin a komunit a na oběti trestných činů, včetně obětí domácího násilí.

7.3 Aktéři prevence

Na státní úrovni je vrcholným orgánem, který ovlivňuje tvorbu preventivní politiky, Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, která projednává pravidelné roční zprávy o plnění úkolů vyplývajících ze Strategie prevence kriminality na dané období. Projednává ji spolu se Zprávou o situaci v oblasti veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti na území ČR. Prostřednictvím relevantních přijímaných zákonů pak samozřejmě stanovuje právní rámec tvorby a realizace preventivní politiky. Podstatným nástrojem ovlivňování preventivní politiky je státní rozpočet, schvalovaný Poslaneckou sněmovnou Parlamentu ČR, který v kapitole Všeobecná pokladní správa určuje finanční prostředky vyčleněné na Strategii prevence kriminality a specifické mezíresortní programy prevence.

Vláda ČR přijímá svým usnesením Strategii prevence kriminality na příslušné období, každoročně vyhodnocuje její plnění včetně čerpání a využití finančních prostředků vyčleněných ve státním rozpočtu na prevenci a schvaluje navržené priority prevence na daný rok.

V kompetenci vlády je rovněž ukládání členům vlády, aby ve svých rozpočtových kapitolách státního rozpočtu vyčlenili příslušné finanční prostředky na resortní programy prevence kriminality.

Republikový výbor pro prevenci kriminality podle svého statutu odpovídá za vytváření koncepcí preventivní politiky na meziresortní úrovni a za metodické vedení regionálních (vyšších územně správních) celků a místních orgánů při realizaci koncepcí a Strategie prevence kriminality. K tomu má iniciovat činnost v oblasti prevence kriminality a podporovat vznik místních komisí pro prevenci kriminality. Po ustavení vyšších územně správních celků patří k úkolům Republikového výboru pro prevenci kriminality také pomoc při vzniku preventivních orgánů na úrovni těchto vyšších územně správních celků. Republikový výbor koordinuje činnost příslušných ústředních orgánů státní správy v oblasti prevence kriminality a spolupracuje s nestátními neziskovými organizacemi a hromadnými sdělovacími prostředky, účastní se na zpracování a realizaci projektů prevence kriminality respektujících místní podmínky, vyhodnocuje účinnost preventivních programů a rozvíjí mezinárodní spolupráci v oblasti prevence kriminality (prostřednictvím odboru prevence Ministerstva vnitra ČR je m.j. Česká republika zastoupena v Evropské síti prevence kriminality při Evropské Unii). K významným úkolům Republikového výboru pro prevenci kriminality patří rozhodování o žádostech o dotace na projekty prevence kriminality. Výbor rovněž připravuje pro vládu ČR návrh Strategie prevence kriminality jako výchozí dokument preventivní politiky na příslušné období (zpravidla čtyři roky).

Specifickými oblastmi prevence kriminality se zabývají další poradní orgány vlády, jako je Rada vlády ČR pro koordinaci protidrogové politiky, Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity. Jejich systémové zapojení do prevence kriminality je vyjádřeno m.j. i účastí zástupců těchto orgánů v Republikovém výboru pro prevenci kriminality.

Jednotlivé resorty zastoupené v Republikovém výboru pro prevenci kriminality se jednak podílejí na realizaci úkolů stanovených Strategií prevence kriminality, jednak rozvíjejí vlastní specifické resortní programy prevence (Např. v resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR jsou rozvíjeny tzv. minimální preventivní programy, které jsou závazné pro každou školu, jsou podporovány programy zaměřené na prevenci násilí ve školách a školských zařízeních, programy zaměřené na prevenci zneužívání drog, záškoláctví, metodické vedení a vzdělávání školních metodiků prevence atd.; v rámci resortu Ministerstva spravedlnosti ČR je prováděna prevence recidivy kriminálního chování uplatňováním různých programů realizovaných ve vězeňském prostředí a prevence kriminality mládeže v návaznosti na zákon č. 218/2003 o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, v rámci resortu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR se preventivní činnost zaměřuje na některé specifické oblasti sociálně patologických jevů, např. na domácí násilí, na resocializační programy apod.).

Úkolem vyšších územně správních celků je především koordinovat prevenci kriminality a sociálně patologických jevů v regionech. Tato úloha nových krajů začala být zdůrazňována

zhruba od roku 2005 s tím, že od roku 2006 byla krajským úřadům vytvořena možnost ucházet se o státní neinvestiční dotaci na preventivní aktivity, resp. projekty, které mají celokrajský nebo regionální charakter. Cílem je, aby na úrovni všech krajů fungovali krajští manažeři a krajské komise prevence a aby také kraje měly zpracovány své vlastní koncepční dokumenty i programy rozvoje prevence podle svých specifických podmínek.

Klíčové postavení a odpovědnost za realizaci preventivních aktivit mají orgány obcí, jejichž úloha je popsána v předchozí části. Hlavními aktéry na úrovni obce jsou obecní zastupitelstva a dále komise prevence a manažeři/koordinátoři prevence, ustavovaní při městských úřadech. Také města vyvíjejí své mezinárodní aktivity. Praha a Brno patří do skupiny Bezpečné město – sociální komise Eurocities a Brno je od roku 2006 členem Evropského fóra pro bezpečnost ve městech se sídlem v Paříži.

Nelze opominout významnou úlohu Policie ČR, která nejen představuje orgán, který je v „první linii“ boje s kriminalitou a tímto způsobem se významně podílí na tzv. generální prevenci, ale plní i specifické preventivní úkoly. Při všech okresních ředitelstvích Policie ČR byly zřízeny tzv. Preventivní informační skupiny Policie ČR (PIS). Jejich činnost je zaměřena na spolupráci s orgány veřejné správy při přípravě a realizaci preventivních opatření, na poradenskou činnost občanům, na preventivně osvětovou práci s mládeží a na přípravu a distribuci informativních materiálů z oblasti prevence kriminality. V poslední době je zvýšený důraz kladen na tzv. *community policing*, tj. na prohloubenou spolupráci policie, především pořádkové policie, s veřejností a s orgány veřejné správy, pokud jde o komunikaci, organizaci služby, hlídkování či řešení dalších místních problémů. Zvýšená spolupráce a partnerství policie a veřejnosti při řešení problémů komunity v dané lokalitě může mít velmi pozitivní dopady do oblasti prevence i pocitu bezpečí občanů. Podstatnou úlohu hraje Policie ČR v rámci programu PARTNERSTVÍ, kde má hlavní roli při výběru kriminálně rizikových lokalit, navrhování preventivních opatření a v komunikaci se samosprávnými orgány. Role Policie ČR je nezastupitelná při přípravě možných preventivních aktivit a opatření, zejména pokud jde o podstatné informace k nápadu, struktuře a charakteru trestné činnosti v dané lokalitě, jimiž policie disponuje. Obdobně to platí o městské policii tam, kde je tato složka zřízena, neboť činnost městské (obecní) policie je koncipována jako činnost veřejně prospěšná, jejímž prostřednictvím obec zajišťuje klid a pořádek na svém území. Především forma hlídkové činnosti má nezanedbatelný preventivní účinek.

K významným aktérům prevence náleží rovněž složky resortu Ministerstva spravedlnosti ČR, tj. justiční orgány, Vězeňská služba ČR, která se zaměřuje především na preventivní aktivity směřující k omezení kriminální recidivy odsouzených osob, na zabezpečení podmínek pro výkon ochranného léčení v průběhu výkonu trestu odnětí svobody a v neposlední řadě na protidrogové a protialkoholní aktivity v práci s odsouzenými. Specifickou úlohu plní Probační a mediační služba ČR, jejíž preventivní aktivity souvisejí především se zákonem č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže. Jedná se zejména o zavedení tzv. multidisciplinárních týmů pro mládež iniciovaných PMS a složených ze zástupců Policie ČR, státního zastupitelství, soudů, Probační a mediační služby ČR, orgánů péče o dítě, městského

úřadu včetně městské policie, školských zařízení, poskytovatelů sociálních služeb, nevládních organizací a zdravotnických zařízení, které by měly společně řešit kriminalitu mládeže v dané oblasti a dále o rozvíjení probačních programů pro mladistvé. Tyto programy podléhají akreditačnímu a dotačnímu řízení, t.j. mohou být akreditovány na základě splnění základních standardů kvality a následně finančně podpořeny z rozpočtu Ministerstva spravedlnosti ČR.

K aktérům prevence náleží poskytovatelé sociálních služeb, zařízení sociálních služeb včetně sociálního poradenství (např. domy na půl cesty, nízkoprahová zařízení, terénní sociální pracovníci, sociální kurátoři apod.,(Zákon č. 108/2006),orgány sociálně-právní ochrany dětí (Zákon č. 359/1999))– zde mají rozhodující úlohu orgány obcí s rozšířenou působností, školské orgány a zařízení.

Stát, jeho složky a orgány, a také orgány samosprávy, představují jeden z pilířů preventivního systému. Druhým tímto pilířem je občanská společnost, tj. nejružnější občanská sdružení a iniciativy, církve a jejich charitativní organizace, komunity občanů v jednotlivých lokalitách. Jejich iniciativy a aktivity jsou velmi podstatnou součástí rozvoje prevence zvláště pokud jde o sociální prevenci. Tyto aktivity jsou značně mnohotvárné v závislosti na místních podmínkách, na složení a zaměření občanských a dalších sdružení. Jejich obvyklým problémem je otázka stability činnosti, která často závisí na několika jednotlivcích a pak také na stabilitě finančních zdrojů pro pokrytí nákladů na vyvíjené preventivní aktivity. Určitou zárukou větší stability financování by se mohlo stát zapojení projektů vyvíjených jednotlivými subjekty občanské společnosti do státem vyhlášených preventivních programů, certifikace těchto projektů a záruka stabilní podpory osvědčených projektů a aktivit.

Do preventivních aktivit se ve zvýšené formě postupně zapojuje i podnikatelská sféra, nejenom formou případného sponoringu, ale i vlastními postupy zaměřenými na snižování rizika kriminálního napadení v oblasti jejich působnosti a podnikání. Tyto aktivity lze obvykle řadit spíše do oblasti situační, organizační a technické prevence, prováděné často na expertní úrovni.

Z aktérů prevence nelze vynechat média, která hrají velmi významnou roli při informování veřejnosti o rizicích, které kriminalita přináší, o možnostech viktimizace a možných preventivních opatřeních. Mají přirozeně také významnou roli při formování názorů občanů na kriminalitu, postojů ke kontrole kriminality i obav veřejnosti z kriminality, a tak mohou výrazně ovlivňovat způsob chování občanů. Mohou ovšem také nevhodně prezentovanými informacemi vytvářet neodpovídající obraz kriminality ve veřejnosti. Především na místní a regionální úrovni je ale velmi užitečné zapojovat místní sdělovací prostředky do komunikace mezi občany a organizátory prevence, zlepšovat informovanost a přispívat k aktivizaci veřejnosti a její spolupráci při preventivních aktivitách.

Na závěr přehledu aktérů prevence je třeba zmínit rovněž roli systematického kriminologického výzkumu problematiky prevence, sociálně patologických jevů a kriminogenních faktorů ve

společnosti včetně sledování postojů veřejnosti ke kriminalitě, obav z kriminality, potřeb a požadavků občanů ve vztahu k zajišťování bezpečnosti i ochoty se na některých preventivních aktivitách podílet. Výzkum potřeb, názorů a postojů občanů představuje standardní součástí přípravy preventivních strategií v lokalitách a regionech a podmínku pro přidělení státních dotací. Na centrální úrovni takový výzkum dlouhodobě provádí Institut pro kriminologii a sociální prevenci jako expertní pracoviště Republikového výboru pro prevenci kriminality.

7.4 Preventivní programy na státní úrovni

Preventivní programy představují širší obsahový rámec pro rozvoj preventivních aktivit. Rámcově vymezují zaměření preventivní práce buď na úrovni obce, či regionu s ohledem na místní či regionální problémy a potřeby, nebo zaměření na určitou cílovou skupinu adresátů preventivních aktivit nebo na určitou specifickou problematiku. V jejich rámci pak lze obvykle uplatňovat konkrétní projekty preventivního působení odpovídající celkovému zaměření programu.

Preventivní programy mohou být vyhlášovány na úrovni měst nebo obcí; snahou je, aby byly postupně vypracovány a vyhlášovány i na úrovni regionů/vyšších územně správních celků. Od roku 2006 se krajským úřadům otevřela možnost ucházet se o státní neinvestiční dotaci na prevenci kriminality jako podporu na aktivity, které mají celokrajský nebo regionální rozměr, nebo na projekty, které reagují na specifické problémy kraje. Na úrovni resortů jsou vyhlášovány specifické resortní programy prevence vyplývající z úkolů a působnosti daného resortu. Na centrální úrovni Republikového výboru pro prevenci kriminality, resp. na úrovni vlády ČR, jsou pak vyhlášovány průřezové preventivní programy zaměřené na specifické problémy, které je nutné řešit koordinovaně a které přesahují regionální či resortní možnosti řešení.

Za základní pilíř systému prevence kriminality v ČR jsou považovány programy prevence kriminality na místní úrovni. Tyto programy se postupně staly součástí sociální a bezpečnostní politiky měst, která v řadě případů zřídila funkce manažerů programů prevence a vyčlenila na tyto programy ve svém rozpočtu určité finanční prostředky. Na úrovni měst byly zpočátku rozvíjeny tzv. Komplexní součinnostní programy prevence kriminality na místní úrovni, které kladly důraz na součinnost všech subjektů schopných přispět k rozvíjení preventivních aktivit. Tyto programy byly od roku 2005 transformovány a nahrazeny tzv. Programy prevence na místní úrovni – PARTNERSTVÍ, které začaly být zaváděny se záměrem podpořit rozvoj preventivních aktivit i v menších lokalitách, kde není příliš mnoho subjektů, resp. organizací a institucí, které by se mohly do prevence zapojit. Ústřední iniciativní roli v programech PARTNERSTVÍ by měla hrát Policie ČR. Z hlediska svého fungování by měla být iniciativní ve všech lokalitách, větších i menších, a z hlediska své znalosti konkrétní problematiky by se měla uplatnit především ve fázi analýzy a identifikace problémů i návrhů preventivních opatření. Zodpovědnost za financování a realizaci programů však zůstává obcím. V roce 2005 se program PARTNERSTVÍ realizoval v 94 městech a obcích a Republikový výbor pro prevenci kriminality přiznal dotaci pro

177 projektů, podaných v rámci těchto programů v celkové výši 72,662 mil. Kč (kromě prostředků z místních rozpočtů). (MVČR, 2006)

Současně platná Strategie prevence kriminality na léta 2004-2007 stanovuje, že v rámci programů prevence kriminality na místní úrovni budou z hlediska typů kriminality prioritně podporovány projekty prevence majetkové kriminality, násilné kriminality, kriminality s rasistickým a extremistickým podtextem včetně prevence xenofobie a projekty, směřující ke zvýšení bezpečnosti v silničním provozu. Prioritou současné strategie je omezování příležitostí k páčání trestných činů. Z toho také vyplývá důraz, který je na místní úrovni kladen na projekty situační prevence. Projekty sociální prevence by dle Strategie prevence kriminality na léta 2004-2007 měly být podporovány doplňkově a ve startovací fázi. (MVČR, 2006) Z hlediska cílových skupin budou prioritně podporovány projekty zaměřené na děti a mládež, na sociálně vyloučené skupiny a komunity a na oběti trestných činů, včetně obětí domácího násilí. Cílem programů prevence na místní úrovni je ochrana lokálních komunit před kriminalitou, zvyšování pocitu bezpečnosti občanů, kooperace všech institucí působících na místní úrovni v oblasti prevence a hlubší integrace Policie ČR do preventivních aktivit na místní úrovni.

Za zpracování, vyhlásování a realizaci těchto programů nesou odpovědnost místní orgány státní správy a samosprávy. Způsob a možnosti přidělení dotace na výdaje realizované v rámci Programu prevence kriminality na místní úrovni je určen zásadami, které stanovuje Ministerstvo vnitra ČR. Každoročně je také zpracovávána a vyhlásována metodika programu PARTNERSTVÍ a obecné zásady pro poskytování dotací ze státního rozpočtu na výdaje realizované v rámci Strategie prevence kriminality. (MVČR, 2005)

Specifickým preventivním programem, který by měl být realizován na místní úrovni a je centrálně vyhlášován a podporován, je program Systém včasné intervence (SVI). Jeho cílem je vytvoření podmínek pro včasné sociálně nápravné intervence státní a veřejné správy i nestátních organizací už ve stadiu, kdy se děti a mladiství dostávají do konfliktu se zákony. Jeho posláním je dosáhnout pozitivní změny situace, pokud jde o chování klienta, pomocí rychlé a adekvátní reakce všech institucí, do jejichž působnosti spadá péče o rizikové, ohrožené a delikventní děti. Tato reakce by měla směřovat k nápravě nežádoucího stavu, ať už jde o delikventní chování dítěte, odstranění rizik, ohrožení dítěte apod. Žádoucí je, aby systém včasné intervence zareagoval včas, tj. v predelikventním období před spácháním deliktu, popřípadě aby na delikt reagoval bezprostředně. Proto je základem systému vytvoření jednotného informačního prostředí, které umožňuje včasné získání a vyhodnocení relevantních informací a následně koordinaci činnosti zapojených intervenujících subjektů (orgány sociální péče a ochrany dětí, policie, justiční orgány, Probační a mediační služba ČR, škola a školská zařízení, zdravotnická zařízení, nestátní organizace). Sdílení informačního systému je prvním pilířem, druhým je metodická i praktická spolupráce mezi výše uvedenými subjekty, třetím pak konkrétní praktická opatření a zásahy směřující k nápravě stavu a vycházející z analýzy získaných informací a z potřeb klienta. V současné době je program realizován v Ostravě a Svitavách, jeho spuštění se připravuje v několika dalších městech.

Systém včasné intervence pokrývá správní území města (zpravidla u statutárních měst), nebo správní obvod obce s rozšířenou působností. Každoročně je Republikovým výborem pro prevenci kriminality upřesňována jeho metodika včetně podmínek pro podávání projektů v rámci SVI a včetně metodiky ustavování tzv. týmů pro mládež, které v rámci SVI vznikají. Strategickým cílem SVI je snížení míry a závažnosti delikvence dětí, snižování trestné činnosti páchané na dětech, odklon dětských delikventů od kriminální kariéry a rychlá a koordinovaná mnohostranná reakce na delikventní jednání dítěte či na jednání, které ohrožuje integritu dítěte, včetně vytvoření nabídky služeb pro realizaci konkrétních uložených nápravných opatření. (RVPPK, 2006)

Programy prevence zaměřené na vybrané konkrétní oblasti jsou vyhlašovány jednotlivými resorty podle jejich působnosti. Ministerstvo vnitra tak např. vyhlašuje a podporuje program „Bezpečná lokalita“ zaměřený na situační a technickou prevenci majetkové kriminality, programy zaměřené na zvýšení bezpečnosti silničního provozu, program MV ČR v oblasti prevence kriminality zaměřený na zavádění nových prvků a zdokonalování preventivní činnosti Policie ČR (např. rozvoj preventivních informačních skupin Policie ČR, zavádění principů community policing do práce policie, ověřování nových mechanismů policejní práce s národnostními a etnickými menšinami) atd. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR rozvíjí programy zaměřené nejen na primární prevenci ve školách (prevence sociálně patologických jevů, prevence užívání návykových látek, prevence násilí ve školách), ale i na podporu projektů nespécifické primární prevence zaměřené na rozvoj volnočasových aktivit pro děti a mládež se zvláštní pozorností věnovanou rizikovým skupinám. Ministerstvo práce a sociálních věcí např. podporuje program protidrogové politiky, projekty na podporu romské komunity, programy integrace specifických skupin obyvatelstva ohrožených sociální exkluzí atd. V resortu Ministerstva spravedlnosti ČR jsou rozvíjeny probační programy, tj. specializované programy zaměřené na práci s mladistvými pachateli a programy rozvíjené ve vězeňství a určené k práci s uvězněnými pachateli trestných činů, na jejich resocializaci a k práci se specifickými skupinami vězňů apod. Ministerstvo zdravotnictví ČR podporuje programy zaměřené na prevenci a léčbu závislostí, programy pomoci obětem trestných činů, prevence násilí, zejména násilí domácího a násilí páchaného na dětech a mladistvých. Ministerstvo obrany ČR zpracovalo a uplatňuje Koncepti prevence sociálně nežádoucích jevů v resortu MO na období 2005-2009.

Kromě resortních programů jsou rozvíjeny a podporovány centrálně vyhlašované programy (vyhlašované obvykle Republikovým výborem pro prevenci kriminality nebo Ministerstvem vnitra ČR) a zaměřené na specifické problémy kriminality a její prevence. V rámci Strategie prevence kriminality na léta 2004 až 2007 je každoročně vyhlašován Program podpory a ochrany obětí obchodování s lidmi a program Prevence korupčního jednání. Žádost o dotace na konkrétní projekty směřující do těchto oblastí mohou podávat občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti a právnické osoby církví při splnění stanovených podmínek. Řada preventivních aktivit je obsažena v dalších celostátně platných dokumentech, jako např. Národní strategie protidrogové politiky a Akční plán její realizace, Národní akční plán boje proti komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí, apod.

8. Institucionální systém sociální prevence kriminality mladistvých v Anglii a Walesu

Diskuse o kriminalitě dětí a mladistvých se vrátila na politickou scénu s příchodem Labouristické strany do vlády v roce 1997. Premiér Blair nehodlal měnit hlavní strategii, ale pouze některé části existujícího systému. Nový přístup měl být založen na široké a pestré škále alternativ k řešení kriminality dětí a mladistvých v konkrétním místě a čase. V roce 1998 Labouristická vláda představila novou strategii řešení problému kriminality: Zákon o kriminalitě a veřejném pořádku (angl. „*Crime and Disorder Act*“, CDA). Systém prevence kriminality obecně i systém zaměřený specificky na kriminalitu mladistvých ve Velké Británii vychází primárně právě z CDA⁴. Bližší informace k této legislativě lze nalézt v publikaci Hopea (2005) a Pittse (2001).

Nový zákon byl připraven na základě výsledků zprávy „*Misspend Youth*“ (1997), která hodnotila náklady a vliv preventivních intervencí na děti a mladistvé. Tato zpráva byla mimo jiné věnována zřizování a provozování sociálních služeb pro děti a mladistvé, spolupráci mezi aktéry trestního systému a probace, zlepšování práce policie a v neposlední řadě přesunu koordinace a implementace programů z centrální na místní úroveň. Zpráva byla také věnována podrobnému monitorování a evaluaci preventivních programů zaměřených na snižování rizikových faktorů následujícími postupy: prostřednictvím sociálních služeb, zpřístupněním zdravotních služeb, organizováním volnočasových aktivit, zlepšením domácího prostředí, vzděláním a speciálním školením (především školení pro alkoholiky a drogově závislé rodiče a děti). I přesto, že byla ve zkoumaném období 1996-1997 na různé preventivní aktivity věnována cca miliarda liber ročně, implementace preventivních programů nepřinesla očekávané výsledky v snižování kriminality dětí a mladistvých. Zpráva odhalila, že 70% finančních prostředků určených pro preventivní programy bylo používáno na jejich administraci a jenom 30% na samotnou práci s dětmi a mladistvými. Dle této zprávy neměly preventivní programy žádný pozitivní preventivní dopad (Pitts, 2001; 42).

Tento šokující závěr přispěl k formulování nové strategie prevence kriminality dětí a mladistvých ve Velké Británii. Nová strategie řešení problémů by se měla soustředit na místní úroveň a odrážet tři hlavní aspekty: strategický, manažerský a praktický (nebo profesionální). Za nejdůležitější předpoklad úspěchu preventivních aktivit na místní úrovni je považováno strategické řízení, koordinace a výměna informací. Na rok 1998/99 bylo věnováno 1.3 miliardy liber na zahájení nového komplexního strategického systému prevence kriminality dětí a mladistvých na místní úrovni.

Zákon o kriminalitě a veřejném pořádku, CDA, který vychází z výše uvedených doporučení, je považován za nejradikálnější změnu trestního práva dětí a mladistvých ve Velké Británii za posledních 30 let. Hlavním cílem CDA bylo zkrácení trestního řízení a všech řízení v systému trestní politiky spolu s vytvořením podmínek pro zlepšení struktury, organizace a komunikace v celém systému.

⁴ Tato opatření se týkají pouze Anglie a Walesu. Ostatní části Velké Británie (Skotsko a Severní Irsko) mají své vlastní kriminální soudnictví a systémy služeb pro děti a mládež; v mnoha ohledech jsou si však podobné.

Zákon uvedl v praxi tři skupiny legislativních opatření:

- systém partnerství ve snižování kriminality a rušení veřejného pořádku,
- právní systém pro mladistvé,
- statutární orgány zabývající se protispolečenským (antisociálním) chováním.

V rámci legislativních opatření vláda zavedla řadu reforem v oblasti služeb pro děti a mládež **na místní úrovni**. Realizaci programů na prevenci kriminality mladistvých podrobně upravuje Zákon o dětech (anlg. „*Children Act*“, 2004). Tyto programy jsou organizovány v rámci politiky „*Každé dítě je důležité*“ (anlg. „*Every Child Matters*“, viz <http://www.everychildmatters.gov.uk/>), jež nyní zahrnuje také návrhy reforem služeb zaměřených na volnočasové aktivity mládeže a podporu v povolání „*Mládí je důležité*“ (anlg. „*Youth Matters*“, viz <http://www.dfes.gov.uk/publications/youth/es.shtml>). Tyto služby koordinují místní *Dětská centra* (anlg. „*Childrens Trusts*“, viz <http://www.everychildmatters.gov.uk/aims/childrenstrusts/>).

System partnerství ve snížení kriminality a rušení veřejného pořádku (anlg. „*Crime and Disorder Reduction Partnership*“, CDRP)

Podle nového zákona CDA byl vytvořen centralizovaný administrativní systém, kde centrální vláda naznačuje směr řešení a místní veřejná správa je hlavním iniciátorem, koordinátorem a implementátorem aktivit na místní úrovni. Tímto způsobem místní veřejná správa získává značné pravomoci, ale i povinnosti v oblasti řešení problémů souvisejících s nežádoucím chováním dětí a mladistvých. Oddíl 17. zákona CDA rovněž poprvé udělil místním úřadům zákonnou povinnost předcházet kriminalitě a rušení veřejného pořádku (policie měla tuto povinnost vždy). Zákon také umožňuje místním úřadům podílet se na CDRP a dává jim právo realizovat prevenci kriminality jako součást jejich pravomoci.

Služby zřízené zákonem na nejnižší (místní) správní rovině jsou na úrovních místních úřadů (ekvivalent obecních úřadů a magistrátů; značně se ve Velké Británii liší ve velikosti). Místní úřady zodpovídají za poskytování relevantních služeb v oblasti vzdělání, osobních sociálních služeb a zařízení⁵. Téměř každé město v Anglii a Walesu má nyní svůj CDRP. Zákon z r. 1998 (tzv. zmocňující zákon⁶) zakotvil zákonnou povinnost vytvořit CDRP ve spolupráci místního vrchního policejního úředníka a vedoucího místního úřadu. Ti společně připravují a realizují plány na snížení kriminality mladistvých ve svých regionech. Vládní legislativa nedávno zavedla více místních „poradních“ partnerů (zejména zdravotnictví probace) a CDRP tak v současné době tvoří část širší partnerské sítě označované jako Místní strategické partnerství (anlg. „*Local Strategic Partnerships*“, viz níže). CDRP nemají zákonem stanoveny společné rozpočty, zdroje a personál – to je řešeno na místní úrovni.

CDRP koordinují místní preventivní projekty a aktivity a poskytují finanční podporu projektům místních komunit a nevládních neziskových organizací. CDRP zajišťují financování z rozpočtů

⁵ Místní zdravotnické služby jsou odděleně spravovány jako součást Národní zdravotnické služby (NHS).

⁶ Místní správa nemůže schválit svou vlastní primární legislativu, jež je stanovena národním parlamentem.

svých partnerských organizací a zároveň získávají prostředky od různých ministerstev centrální vlády, které jsou obvykle určené na financování konkrétních projektů. Rozpočty CDRP jsou kontrolovány místními vládními kanceláři a koordinovány ředitelem pro snížení kriminality v každém regionu. CDRP tak vystupují jako „nákupčí“ „poskytovatelů“ preventivních služeb. (Další informace na: <http://www.crimereduction.gov.uk/communitysafety01a.pdf> .)

Právní systém pro mladistvé (*The Youth Justice System*)

Důležitou administrativní změnou realizovanou zákonem CDA bylo založení *Rady spravedlnosti pro mladistvé* (angl. „*Youth Justice Board of England and Wales*“, YJB) při Ministerstvu vnitra (*Home Office*), která se stala hlavní institucí zaměřenou na výzkum, rozvoj, monitorování a koordinaci práce na místní úrovni, finanční a věcnou kontrolu a stanovení směru pro práci s dětmi a mladistvými ohroženými kriminalitou a sociální exkluzí. Právní systém pro mladistvé je koordinován na národní úrovni prostřednictvím *této Rady*, jež zároveň určuje minimální standardy a má vedoucí roli v rozvoji preventivní politiky a monitorování pokroku (<http://www.yjb.gov.uk/en-gb/>).

YJB podporuje programy rané intervence, které se zaměřují na sociální faktory jako příčiny kriminality mládeže. Mezi tyto programy patří zejména centrálně řízené programy „Sure Start“ (*Bezpečný začátek*, program pro zlepšování služeb pro rodiny s dětmi), „Connexions“ (Spojení, program pro školáky 13-19 let, poradenství, dohled a podpora pro osobní rozvoj) a „Neighborhood Renewal“ (Obnova místních čtvrtí).

Právní systém pro mladistvé je koordinován a na místní úrovni řízen *Skupinami pro provinilé mladistvé* (angl. „*Youth Offending Teams*“, YOT). Ty jsou při každém místním úřadu v Anglii a Walesu. Jsou složeny ze zástupců z řad policie, probační služby, sociálních služeb, zdravotnictví, vzdělání a prevence zneužívání drog a alkoholu. Každý YOT má svého manažera, který je zodpovědný za koordinování činností a služeb soudnictví mladistvých. Díky tomu, že se YOTy skládají ze zástupců z celé řady služeb, může jejich činnost širěji korespondovat s potřebami mladých delikventů. YOT s pomocí celonárodní metodiky vyhodnotí a pojmenuje potřeby každého mladého delikventa. Dále jsou identifikovány konkrétní problémy, jež vedou k delikventnímu chování jedince, a rovněž určeno riziko, které představuje vůči ostatním. Následně je určen příslušný program odpovídající potřebám mladého jedince s důrazem na prevenci dalšího porušení zákona.

Dětská centra (*Children's Trusts*)

Zodpovědnost za realizaci služeb pro děti a mládež, popsaných v *Každé dítě je důležité* h (angl. „*Every Child Matters*“) a *Mládí je důležité* (angl. „*Youth Matters*“), náleží místním *Dětským centrům*, jež sjednocují všechny služby pro děti a mládež v určité oblasti. Jejich činnost, podepřená *Zákonem o dětech z r. 2004* (angl. „*Children Act*“, 2004), jim uděluje povinnost zaměřit se na zlepšování služeb pro všechny děti a mladé lidi. Podpora je směřována lidem, kteří s dětmi a mládeží a jejich rodinami pracují, s cílem, aby dosahovali lepších výsledků a mohli poskytovat ucelenější a přístupnější služby. Příslušní pracovníci tak pracují v týmech efektivně sestavených z odborníků z různých oborů, kteří se doplňují po stránce kulturní i profesní a

pracují na jednom místě, tj. v dětských centrech či ve školách (viz <http://www.everychildmatters.gov.uk/aims/childrenstrusts/>).

Místní strategické partnerství (angl. *Local Strategic Partnerships*, LSP)

Místní strategické partnerství, jež spojuje místní úřady s různými aktéry veřejného, soukromého, společenského a neziskového sektoru, není zakotvené v zákoně. Úmysl vlády je takový, aby LSP vytvářely platformu pro řešení rozličných složitých problémů na místní úrovni, jež vyžadují širokou škálu různých pohledů a přístupů. LSP tak vytváří tzv. „partnerství pro partnerství“, na jehož půdě mohou místní CDRP, Skupiny pro provinilé mladistvé a Dětská centra koordinovat své projekty.

Antisociální chování (angl. *Antisocial Behaviour*, ASB)

Zákon CDA z r.1998 (upravený *Zákonem o antisociálním chování* v r. 2003, angl. „*Anti-Social Behavior Act*“, 2003) se zabývá řadou problémů, které se týkají výskytu protispolečenského chování na rovině kolektivní i individuální. Diskutovanou částí CDA je vytvoření řady sankcí pro provinilé děti a mladistvé: policejní hodina pro děti do 10 let (*Child Curfew*), nařízení bezpečí dětí do 10 let (*Child Safety Order*), rodičovský příkaz, nařízení antisociálního chování (*Anti-social Behaviour Order*), probační příkaz, příkaz komunitní služby a další. Jedná se o administrativní opatření ukládaná místními správními orgány a policií cestou občanského práva na nižší úrovni soudů. Opatření zahrnují pravomoc nařídit zákaz antisociálního chování, jež stanoví omezující podmínky pro lidi, kteří byli podezřeni z týrání, veřejného pohoršování či působení utrpení jiným. Tyto sankce jsou založeny na jedné z hlavních myšlenek CDA, že úsilí o snížení kriminality dětí a mladistvých musí být zaměřeno na mladší věkové skupiny, obzvláště na děti v raném věku. Strategie a záměry vlády týkající se protispolečenského chování jsou koordinovány a celonárodně podporovány tzv. RESPECT komisí (angl. „*Respect Task Force*“, viz <http://www.respect.gov.uk/>).

Zákaz antisociálního chování (angl. „*Anti-Social Behaviour Orders*“, **ASBO**) byl zaveden zákonem CDA a vstoupil v platnost v dubnu r. 1999. Zákazy jsou zaměřeny na děti a mladistvé a zahrnují zákazy považované za nezbytné při prevenci či zamezení opakování protispolečenského chování jedince. Jejich minimální délka je dva roky, ale mohou být ustanovena na jakkoliv dlouho. ASBO je součástí občanského správní nařízení, jeho porušení je však hodnoceno jako kriminální čin, postihnutelný i uvězněním.

ASBO ukládá policie nebo místní samospráva v občanském soudním řízení. ASBO obvykle vychází z iniciativy občanů, kterým chování mladistvých překáží (agresivita, vandalismus nebo jen časté a trvalé shromáždění skupiny mladistvých na jednom místě), a umožňuje zakázat nežádoucí chování (výhružné chování a projevy, výskyt na konkrétní ulici, shromažďování na konkrétním místě). Například při podezření ze zneužívání drog v blízkosti hřiště může ASBO zakázat konkrétním mladým lidem přibližovat se k tomuto hřišti blíže než 500 metrů od 8 hod ráno do 18 hod do večera.

Hlavní kritika ASBO spočívá v tom, že jeho uplatňování často vede ke kriminalizaci chování, které je místními občany hodnoceno jako nezdvořilé. Prostřednictvím ASBO tak mohou být potrestány děti a mladiství, kteří nejsou právoplatně odsouzeni a nejsou ani podezřelí z trestného činu. ASBO ukládá povinnost případ šetřit po dobu tří měsíců, dotyčný je varován, že pokud bude nadále pokračovat ve svém protispolečenském chování, může během osmačtyřiceti hodin proběhnout slyšení u soudu, který rozhodne o okamžitém řešení situace. Porušení nařízení může být potrestáno vězením až na dobu pěti let, což znamená, že se děti a mladiství mohou ocitnout ve vězení za to, že hráli fotbal nebo šli nakoupit po zakázané ulici v zakázaném čase (Gardner et al., 1998; v Pitts, 2001; 27). Uložení ASBO také často vede k vytlačení potenciálně kriminálních aktivit do hůře kontrolovatelných oblastí. Sankce jako ASBO reprezentují možnost uložit poměrně vážný trest bez potřeby důkazního řízení prokazujícího vinu pachatele. Navíc vzhledem k tomu, že nařízení jsou obvykle velmi medializována v místním tisku, dochází ke značné stigmatizaci dětí, jimž byl tento zákaz uložen. Více informací o ASBO a výsledcích hodnocení jejich efektivity najdete v Příloze III: „Typy ASBO a výsledky výzkumu jejich efektivity“.

9. Doporučení a dokumenty mezinárodních organizací k prevenci

Vrcholná mezinárodní organizace – Organizace spojených národů – se prevencí kriminality pravidelně zabývá na zasedáních svých stálých orgánů i na jednáních pracovních a expertních skupin ustavovaných ad hoc k řešení aktuálních problémů a přípravě příslušných materiálů. Stálým orgánem OSN, který se pravidelně zabývá problematikou prevence kriminality, je zejména Komise pro prevenci kriminality a trestní soudnictví, která se schází každoročně ve Vídni a jejímiž členy je vždy 40 členských států OSN, zatímco ostatní státy mají statut pozorovatelů. Tato komise projednává zprávy o naplňování norem a standardů, úmluv a dalších dokumentů OSN týkajících se trestní justice, kriminality a její prevence, diskutuje a dopracovává návrhy rezolucí, projednává pravidelné zprávy o činnosti Úřadu OSN pro drogy a kriminalitu. Vyším orgánem je Ekonomická a sociální rada OSN (ECOSOC) a konečně Valné shromáždění OSN, scházející se rovněž pravidelně každý rok. Každých pět let se uskutečňuje Kongres OSN pro prevenci kriminality a zacházení s pachateli. Tyto orgány přijaly již řadu rezolucí k prevenci kriminality, nicméně rezoluce mají z právního hlediska spíše povahu politické výzvy, resp. doporučení a nemají pro jednotlivé státy právní závaznost. Naopak mezinárodní úmluvy OSN představují pro státy, které tyto úmluvy přijmou, resp. ratifikují, právně závazné dokumenty (které např. z pohledu Ústavy ČR mají přednost před vnitrostátními právními akty). K prevenci kriminality taková úmluva neexistuje a její vypracování a přijetí není v současné době reálné zejména z důvodu mnohotvárnosti a komplexnosti prevence, preventivních postupů a problémů kriminality v jednotlivých státech, ale např. mezinárodní úmluvy OSN přijaté k specifickým projevům kriminality (Úmluva OSN o boji s nadnárodním organizovaným zločinem, Úmluva OSN o proti korupci) obsahují významné preventivní pasáže.

Zvláštní postavení mezi nástroji, přijímanými OSN, tvoří tzv. standardy OSN. Nejsou to sice právně závazné dokumenty, ale jsou to normy, které představují pro členské státy určitý závazek. Naplňování těchto standardů je pravidelně ze strany OSN sledováno a projednáváno a je vyvíjen tlak, aby vnitrostátní zákonodárství a normy byly v souladu s těmito standardy. Příkladem mohou být např. Standardní minimální pravidla pro zacházení s odsouzenými, přijatá již v roce 1955 Standardní minimální pravidla pro výkon soudnictví nad mládeží z roku 1985, Standardní minimální pravidla pro opatření nespojená s odnětím svobody z roku 1990 apod. Z oblasti prevence je třeba zmínit tzv. **Rijádské směrnice OSN pro prevenci kriminality mladistvých** z roku 1990 a **Směrnice pro technickou pomoc v oblasti prevence kriminality ve městech** z roku 1995, které se (na úrovni rezoluce) zaměřují především na provádění a řízení prevence. (Je v nich uvedena potřeba lokálního přístupu k lokálním problémům, naznačen význam tvorby integrovaného programu prevence, zmíněno zaměření na klíčové oblasti ovlivňující pravděpodobnost nástupu kriminální kariéry a zahrnutí různých rovin prevence kriminality do akčních plánů preventivních aktivit. Při provádění preventivních aktivit je zdůrazněna role a odpovědnost státní správy, resp. úřadů.) (Bureš,R.,v Holas a kol, 2003)

Ve druhé polovině devadesátých let byly zahájeny práce na přípravě dokumentu OSN k prevenci, který by byl zařazen do systému standardů a norem OSN a získal tak vyšší míru závaznosti. Tento poměrně stručný dokument, na jehož přípravě se v rámci ustavené pracovní skupiny

expertů podílela i Česká republika, byl přijat v roce 2002 rezolucí ECOSOC č. 2002/13 pod názvem **Směrnice pro prevenci kriminality** a byl zařazen mezi standardy a normy OSN.

V této směrnici se hovoří o prevenci kriminality obecně, ale obsahově se týká především prevence kriminality na místní úrovni. ECOSOC ve své rezoluci m.j. apeluje na členské státy, aby tuto směrnici používaly při rozvoji a posilování svých státních programů v oblasti prevence kriminality a trestního soudnictví a aby zavedly nebo posílily mezinárodní, regionální a celostátní sítě prevence kriminality, jejichž cílem bude rozvoj strategií založených na znalosti problémů a situace a sdílení účinných preventivních postupů. Směrnice v úvodu konstatuje, že plánovitě strategie prevence kriminality prokazatelně brání kriminalitě a viktimizaci, posilují bezpečnost komunit a přispívají k udržitelnému rozvoji zemí. Prevence kriminality otevírá možnost nákladově efektivnějšímu a humánnějšímu přístupu k problematice kriminality. Směrnice dále definuje nejen obsah pojmu prevence, ale i přístupy uplatňované v prevenci. Stanovuje také základní principy výkonu prevence, zejména vůdčí úlohu státní správy, význam socioekonomického rozvoje, partnerství a zapojení komunit, nevládních organizací a podnikatelského sektoru, znalosti problematiky, význam kultury zákonnosti a propojenost národních a mezinárodních problémů kriminality. V další části se zabývá organizací, metodami a přístupy prevence a konečně mezinárodní spoluprací. (Bureš,R.,v Holas a kol, 2003)

Směrnice pro prevenci kriminality jsou na jednu stranu samozřejmě poměrně obecným dokumentem, na druhé straně nicméně obsahují řadu konkrétních doporučení k organizaci, plánování, řízení a obsahu preventivních aktivit, která vycházejí z teoretických poznatků i praktických zkušeností. Představují určitý základní rámec i metodický nástroj realizace prevence, který by měl být v praxi jednotlivých států respektován.

Problematikou prevence kriminality se poměrně obsáhle zabýval také poslední 11. kongres OSN o prevenci kriminality a trestní justici, který se konal v Bangkoku v dubnu 2005. Pozornost kongresu se zaměřila především na strategie a osvědčenou praxi v oblasti prevence, zejména s ohledem na městskou kriminalitu a na ohroženou mládež. Kongres upozornil na zvyšující se míru urbanizace ve světě, zvyšující se rozdíly v příjmech jednotlivých skupin obyvatelstva a jejich přístupu ke službám a na dopady, které tyto skutečnosti mají na děti a mládež. Upozornil na rostoucí kriminalitu, násilí, ale také na viktimizaci mládeže a zdůraznil význam strategických preventivních postupů a opatření vůči těmto jevům. V přijatých doporučeních zejména vyzval všechny členské státy aby přijaly a uplatňovaly Směrnice po prevenci kriminality, zdůraznil význam komplexních strategií prevence a přesunu pravomocí na oblastní orgány, začleňování ohrožené mládeže, zacílení na jednotlivé skupiny mládeže, zvláště mládeže v nejchudších oblastech a mládeže ohrožené exkluzí, využívání alternativ umístění v nápravných zařízeních a postupů restorativní justice, přizpůsobování opatření místním podmínkám a pak zvláště trvalé monitorování a vyhodnocování realizace strategií a opatření. (IKSP, 2006)

Metodická doporučení týkající se prevence kriminality a jejího rozvoje jsou zpracovávána i v rámci Rady Evropy.(Bureš, 1/2007)Klíčové je zejména **doporučení R (87)19 z roku 1987**

k organizaci prevence kriminality. Doporučení v pěti částech vyzývá vlády členských států k rozvíjení komplexní preventivní politiky. Preambule upozorňuje na prudký nárůst registrované kriminality a limitovanou schopnost systému trestní justice na tento vývoj přiměřeně reagovat. Preambule dále krátce zavádí definici nám známých pojmů sociální a situační prevence. Jako sociální prevence jsou označována opatření směřující k ovlivňování faktorů spojených s kriminálním chováním. Jako situační prevence jsou označována opatření ke snižování příležitosti páchat zločin a zvyšování rizika zadržení pachatele. První kapitola vyzývá členské státy, aby učinily z prevence kriminality trvalou součást své kriminální politiky a aby v tomto smyslu vytvořily předpoklad pro zahájení konkrétních aktivit a aby v rámci vládní administrativy stanovily jasnou odpovědnost za organizaci a rozvoj prevence kriminality. Druhá část vyzývá vlády k ustavení a podpoře agentur prevence kriminality či jiných organizačních jednotek na národní, regionální či místní úrovni a doporučuje jejich pracovní náplň. K ní patří sběr a analýza informací, plánování, implementace a evaluace preventivních programů, koordinace preventivních aktivit s činností policie a dalších subjektů, podpora zapojení veřejnosti do preventivních projektů, zejména cestou její informovanosti o možnostech preventivních aktivit, podpora výzkumu a vzdělávání v prevenci, spolupráce s médii a decizní sférou a také vytváření racionální a efektivní kriminální politiky. Třetí část se týká preventivních programů. K tomu je doporučováno zejména identifikovat specifické rysy kriminality a viktimizace na místní úrovni, identifikovat typy kriminality, které jsou citlivé na preventivní opatření, identifikovat specifické příležitosti, které na místní úrovni umožňují páchat trestnou činnost, a identifikovat překážky efektivní preventivní činnosti a způsoby jejich překonávání. Čtvrtá část hovoří o podpoře výzkumu, přičemž zdůrazňována je zejména specifikace evaluačních a výkonových kritérií, otázka přesunu kriminality (*Displacement*) a otázky poměru nákladů a úspor z preventivních aktivit.

Zatím poslední je **Doporučení (2003) 24 k partnerství v prevenci kriminality**, které se soustřeďuje na tento konstitutivní prvek úspěšných preventivních projektů. Doporučení je doplněno praktickou směrnicí k implementaci.

Dokument zavádí řadu principů odpovědného budování partnerství a vznáší na členské státy příslušná doporučení. V první řadě konstatuje, že odpovědnost za prevenci by měla být ve společnosti široce sdílena a že "partnerství" je praktickým nástrojem sdílení odpovědnosti a sdružování různých zdrojů. Zdůrazňuje nutnost transparentnosti, demokratické odpovědnosti a občanské participace při vytváření partnerství při současném dodržování lidských práv, včetně ochrany osobních dat. Další část se zmiňuje o nutnosti identifikovat oblasti, sektory a instituce, kde je vytváření partnerství vhodné. Zejména je třeba zhodnotit zákonné a praktické limity zapojení orgánů trestní justice. Obdobně je třeba prozkoumat možnosti zapojení soukromého sektoru do partnerství buď spoluprací se zastřešujícími asociacemi na celostátní úrovni, nebo s konkrétními firmami na místní úrovni. V neposlední řadě je nutné zvážit vhodnost zapojení občanů s cílem předcházet vytváření občanských hlídek či různých forem sociální exkluze. Speciální důraz je kladen na zapojení místních samospráv do partnerství jako iniciátorů či jako účastníků.

Další část doporučení se věnuje různým formám podpory rozvíjení partnerství. Zde se hovoří o potřebě finanční podpory, potřebě adekvátního výzkumu a vzdělávání a potřebě budování znalostní základny, tedy sběru, analýzy a sdílení informací o partnerství.

Připojená směrnice potom poskytuje praktičtější návod na konstituování partnerství. Problém partnerství je popisován v následujících sekcích:

- Budování vhodného prostředí pro ustanovování partnerství. Zde se na obecné úrovni mluví zejména o vytváření vhodného legislativního prostředí včetně finanční legislativy. Dále se hovoří o strukturální podpoře vlády a veřejné správy pro rozvoj partnerství.
- Iniciování vzniku partnerství: zde uváděná doporučení mají již konkrétnější podobu manažerských postupů. Za zmínku stojí zejména požadavek jasně definovat kriminální problém, kterým se má partnerství zabývat. Důležité je i jasné vymezení kompetencí, oblasti působnosti a legitimacy plánovaných aktivit jednotlivých členů partnerství. Důležité je také vyjasnit si finanční zabezpečení předem, protože praxe ukazuje, že existující partnerství věnují více času fundraisingu než vlastní činnosti. Nakonec je zmíněna i série procedurálních otázek a postupů, které je třeba předem vyjasnit, jako je např. předávání a výměna informací.
- Fungování a udržování partnerství, komunikace s partnery a veřejností a ukončování partnerství: udržovat vysokou kvalitu fungování partnerství znamená periodicky posuzovat a případně revidovat cíle a metody práce v návaznosti na dosažené výsledky. Velký důraz je kladen na vnitřní i vnější komunikaci a prezentaci činnosti partnerství veřejnosti, jejíž podpora či odmítání jsou pro partnerství v oblasti prevence kriminality velmi důležité.
- Metodologie vyhodnocování a evaluace: vyhodnocování a evaluace jsou v dokumentu velmi prosazované s tím, že by měly překračovat standardní administrativní monitoring realizace projektu a měly by se zaměřit na evaluaci dopadu a na analýzu efektivity nákladů. Evaluace by také měla přesahovat místní či regionální rámec, ve kterém partnerství působí, a měla by přispívat k posilování znalostí o fungování partnerství v prevenci kriminality.

Tento zatím poslední dokument tohoto druhu reaguje na poznatek o neblahých dopadech resortismu, který vede zejména při péči o rizikové sociální skupiny jak k překrývání, tak k mezerám v pečovatelských sítích. Asi není také sporu o tom, že přiblížit samotný termín partnerství těm, kteří se pohybují v jiném kulturním rámci, není rozhodně na škodu. Rada Evropy vydala zároveň s doporučením doprovodnou publikaci zpracovanou předními odborníky na prevenci kriminality Paulem Ekblomem a Ane Wyvekens, která zejména v části zpracované Ane Wyvekens přináší řadu zajímavých příkladů partnerství z praxe (Ekblom,2004)

Na úrovni Evropské unie existuje stálý orgán, který se zabývá prevencí kriminality. Je to Evropská síť prevence kriminality (EUCPN), založená rozhodnutím Rady Evropské unie č.2001/427/JHA ze dne 28. května 2001. jejím hlavním cílem je přispívat k rozvoji různých aspektů prevence kriminality na úrovni Evropské unie a podporovat aktivity prevence kriminality

na místní i národní úrovni členských, případně přidružených zemí EU. Prevenci kriminality zde představují všechna opatření směřující či přispívající ke snižování kriminality a zvyšování pocitu bezpečnosti občanů. Pro období první tří let existence EUCPN byla např. za hlavní nosná témata prevence vybrána kriminalita mladistvých, městská kriminalita a trestná činnost spojená s drogami.

V EUCPN zastupují členské země tzv. národní reprezentanti. Česká republika je v EUCPN zastoupena prostřednictvím odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR a zpráva o činnosti EUCPN je pravidelně předkládána Republikovému výboru pro prevenci kriminality. EUCPN usiluje mimo jiné zejména o identifikaci, propagaci a šíření úspěšných preventivních postupů a projektů, pořádá k tomu semináře a konference, vydává materiály, publikuje EUCPN Newsletter (dostupný na webové adrese EUCPN www.eucpn.org), předkládá roční zprávy Radě EU.

K významné iniciativě EUCPN patří založení Výboru pro výzkum a vyhodnocování (*Research and Validation Committee*), který by měl shromažďovat a aktualizovat údaje o výzkumu v oblasti prevence kriminality i trendů kriminality, podporovat takový výzkum a udržovat přehled o úspěšných preventivních postupech. Další významnou iniciativou EUCPN je podpora Evropské ceny za prevenci kriminality. Cena existuje od roku 1997, má mezinárodní charakter a její udělování je nyní plně spjato s činností EUCPN. Možnost ucházet se o tuto cenu je vyhlášována každý rok s tím, že při vyhlášení je vždy určeno hlavní téma, jehož by se měl projekt přihlašovaný do soutěže o tuto cenu týkat. Každý členský stát může nominovat jeden projekt, vítěz ceny získává kromě trofeje i finanční odměnu ve výši 20 000 €. V roce 2004 přihlásila ČR do soutěže projekt „Pomoc a ochrana obětem obchodování s lidmi“, který získal zvláštní uznání poroty, cenu získal britský projekt z Birminghamu „Program bezpečnějšího sousedství“. V roce 2005 získal cenu holandský projekt realizovaný v Utrechtu a týkající se bezpečnosti a kvality života ve vybraných problémových čtvrtích města. V roce 2006 nominovala ČR projekt „Společný svět“ realizovaný severomoravskou policejní správou a zaměřený na komplexní přístup k řešení sociálního vyloučení některých romských komunit. Lze se ještě zmínit o tzv. Zaragozském manifestu, přijatém na konferenci „Security, Democracy, Cities“ v Zaragoze v listopadu 2006 a vyjadřujícím názory více jako 300 měst sdružených v organizaci Evropského fóra pro bezpečnost ve městě.⁷

⁷ viz Zaragoza Manifesto, European Forum for Urban Safety, www.urbansecurity.org

II. Projekty prevence, řízení a hodnocení preventivních aktivit

1. Programy prevence

1.1. Preventivní činnosti zaměřené proti kriminalitě a s ní souvisejícími jevy

Jestliže bychom měli odpovědět na otázku, co je obecným cílem preventivní práce, mohli bychom asi odpovědět, že je to udržení členů společnosti v rámci většinou občanů konsensuálně dohodnutých norem a hodnot, a to za použití prostředků především nesankční povahy. Prevence má tedy cíleně usilovat o to, aby nedošlo k závažnějšímu narušení nejdůležitějších společenských regulativů. Mezi ně patří na prvním místě normy trestního práva hmotného, které jsou (nebo by měly být) extraktem minima mravnosti společnosti. Tyto normy samozřejmě nevyčerpávají vše, co si občané v oblasti norem a hodnot formálními i neformálními prostředky chrání před narušením.

V rámci sociální prevence se usiluje o to, aby se občanům (jak těm, kteří nemají s dodržováním konsensuálních norem problémy, tak těm, kteří již některé normy či hodnoty společnosti narušují) vysvětlila nutnost a potřebnost podřízení se určitým standardům společenské etiky. Sociální prevence tedy usiluje svými projekty u jedince o internalizaci potřeby stát se „řádným“ občanem a odmítnutí delikventních a asociálních vzorců chování.

S jakými programy a projekty pracuje sociální prevence ?

Sociální prevence pracuje s programy a projekty, které usilují o předání pozitivních životních vzorců, akceptovaných norem a hodnot, a to prostředky socializace a edukace. Máme zde na mysli působení zaměřené na rodiny, školní výuku, formační působení zájmových organizací, různě koncipované osvětové a přednáškové aktivity, zaměřené kurzy, nejrůznější druhy poradenství apod. Klientům jsou vysvětlovány principy akceptovatelného chování a jednání, jsou jim dávány klíče k pochopení potřebnosti nabízeného hodnotového systému a jeho sociálního zakotvení v kultuře dané společnosti. V rámci primární prevence jsou tomuto působení vystaveni všichni lidé, ať již např. v rámci výchovy ve školách, na základě působení medií či běžně žitého života se spoluobčany. Sekundární prevence se pak v této oblasti zaměřuje svými programy na tu část populace, která není obklopena většinou pozitivně orientovanou společností a má již kontakt s znevýhodňujícími faktory. Preventivní aktivity si tak všímají jedinců, kteří žijí ve společensky nepodnětném prostředí, lidí z neúplných rodin, z rodin zasažených nějakým typem závislosti či v jiné negativní životní situaci, minoritních skupin klientů, klientů ohrožených sociálním vyloučením, osob nezaměstnaných či ekonomicky nesaturovaných, jedinců či skupin vůbec či málo kvalifikovaných apod. Konečně v rámci tohoto směru sociální prevence existují terciální strategie, které považují za svůj objekt působení již asocialitou zasažené jedince či skupiny. Zde se již jedná o speciálně koncipované resocializační a reedukační - často výrazně individualizované – projekty.

Sociální prevence má široké pole působnosti, a to tak široké, jak je široký rozsah možných rizikových faktorů delikventního a asociálního vývoje. Nejrůznější vědecké studie především z oblasti kriminologie, psychologie, sociologie, pedagogiky či lékařských disciplín dokládají, že

výskyt některých události v životě jedince, určité charakteristiky jeho sociálního okolí nebo některé jeho nekorigované osobnostní charakteristiky nás mohou opravňovat k odhadu vysoké pravděpodobnosti jeho asociálního vývoje. Jak např. shrnuje Matoušek předpověď delikventního chování umožňují např. takové rizikové faktory jako dědičná zátěž, konstituční dispozice (např. mužské pohlaví, syndrom hyperaktivity), snížená úroveň rozumových schopností, kvalita vazby mezi dítětem a rodičem (zanedbávání, zneužívání), způsob uplatňování rodičovské disciplíny (agresivní trestání, nekonzistence výchovných postupů), způsob kontroly trávení volného času (nedostatek monitoringu), nepřítomnost rodičovské postavy v rodině (zejména otce), těžké konflikty, příp. rozvrat v rodině, impulzivita, resp. nízká sebekontrola, snížená odpovědnost, snížená závislost na odměně, snížené sebehodnocení, nízký stupeň morálního vývoje (ve smyslu Kohlbergových stadií), nízká schopnost empatie, nízká úzkostnost, špatné komunikační dovednosti, špatná schopnost řešit konflikty. (Matoušek v Sborník příspěvků , 1997; ; .45 – 49) K těmto rizikovým faktorům by bylo možno z jiného pohledu dodat ⁸ takové rizikové faktory jako alkoholovou a nealkoholovou toxikománií, záškoláctví, extrapunitivní (navenek zaměřenou) agresi, kriminální „infekci“ v sociálním okolí jedince apod.

Velká část programů sociální prevence je koncipovaná tak, aby se spolehla spíše na nepřímé preventivní působení než na působení přímé. Zkušenost ukazuje, že tyto nepřímé postupy jsou úspěšnější, jsou klienty lépe akceptovány. Přímé etické či edukační působení nemívá dostatečný ohlas (zvláště v rámci sekundární či terciální prevence) u klientů, kteří je většinou vyhodnotí jako určitý typ mentorování a „neoprávněného“ zasahování do života, naopak nepřímé socializační a edukační působení je jakoby vedlejším produktem činností, které lidé mnohdy spontánně akceptují. U těchto druhů projektů je třeba mít stále na mysli, že vytvoření podmínek a obstarání prostředků pro preventivní práci ještě zdaleka nemusí znamenat, že budou samy o sobě preventivně působit. Někdy jsou nabídnuté prostředky sociální práce spíše prostředky kontaktními, jež umožňují další následnou socializační činnost. Ve většině případů je třeba pro splnění preventivních cílů těchto prostředků zajistit nějakou sociální asistenci, tj. někoho, kdo by průběžně pečoval o zachování preventivního směru probíhajících akcí.

Programy a projekty sociální prevence jsou též zaměřovány na eliminaci či oslabení různých nežádoucích vlivů ve společnosti, které podporují vznik a rozvoj nejrůznějších forem sociální patologie, a na posilování pozitivních společenských vazeb. Programy sociální prevence a jejich projekty jsou tedy zaměřeny nejen na modifikaci životních osudů jednotlivců či skupin, ale směřují i k vylepšování sociálního prostoru, ve kterém se odehrává socializace a edukace. Existují nejrůznější programy a projekty podpory rodiny, školních kolektivů, místních společenství a regionálních uskupení. Projekty jsou též směřovány na podporu osob, které se vymanily zpod vlivu nějaké závislosti.

S jakými programy a projekty pracuje situační prevence ?

Druhým hlavním směrem zaměření preventivní práce je situační prevence. Ta přistupuje k problematice kriminality a s ní spojených asociálních jevů z poněkud odlišných pozic, než to

⁸ srovnej Netík, K., Večerka, K., Neumann, J., Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti (K problematice deviantní životní cesty), VÚK, Praha 1987

činí prevence sociální. Teorie situační prevence vychází z poznatku, že uskutečňování asociálních činů má ze strany pachatelů nějaké vnitřní zákonitosti, že to není činnost zcela náhodná a nepředvídatelná. Všimá si, že určitá místa jsou pro spáchání trestného činu typičtější než jiná, že určité druhy kriminality mají své časové pravidelnosti, že určité situace se opakují v souvislosti s určitými typy delikvence atp. Z tohoto poznání se pak odvíjejí nejrůznější projektové pokusy pozměnit časové, prostorové a organizační podmínky lokalit tak, aby se z hlediska posouzení možného pachatele staly těžko použitelnými pro zamýšlený zločin. Zastánci situační prevence se domnívají, že si možný pachatel vytváří ve své hlavě tzv. kognitivní mapu, do které ukládá argumenty pro a proti spáchání určitého deliktu, přičemž se o něj pokusí pouze tehdy, jestliže klady jeho subjektivního vyhodnocení převáží nad zápory spáchání deliktu. Situační prevence příliš nesází na tvorbu vnitřních zábran, které by měly možného pachatele odradit od spáchání deliktu, svoji naději spíše vkládá do představy, že se možný pachatel dopustí pouze takového deliktu, který mu přinese více zisku než ztrát a námahy. Projekty situační prevence tak směřují jednak k snížení možností spáchat delikt (objekt možného deliktu je špatně dostupný či dobře chráněný – zvyšuje se nebezpečí odhalení), jednak k nastolení situace s vysokou mírou nevýhodnosti spáchání deliktu (riziko je větší než zisk), jednak k tomu, aby možný výnos z případně provedené trestné činnosti byl co možná nejmenší.

S jakými programy a projekty pracuje prevence viktimmnosti?

V souvislosti s koncepcemi situační prevence se začal vytvářet zvláštní druh preventivních projektů, které jsou zaměřeny na ochranu možných obětí deliktů (prevence viktimmnosti). Z kriminologických studií je totiž mimo jiné možno dovodit, jak se má občan chovat, aby se nestal obětí trestné činnosti, a jestliže se jí již stal, jak má minimalizovat následky této skutečnosti, případně jak předejít jejímu opakování. I v této oblasti rozlišujeme projekty primární, sekundární a terciální povahy. Primární prevence viktimmnosti pracuje na základě elementární osvěty, apeluje na základní odpovědnost občanů, připomíná základní chyby při ochraně zdraví a majetku a doporučuje obecné zásady obezřetnosti a ukázněnosti, vyučuje základní postupy při vyhledávání pomoci (např. tísňové linky policie) atp. K této problematice lze namátkou upozornit na takové postupy primární prevence, jako jsou různé koncipovaná upozornění na uzavírání vchodů domů (např. vylepování samolepek s žádostí o uzamykání na vchodové dveře) a na nevpuštění cizích lidí do bytů (na bytových dveřích umístěné vnější i vnitřní nálepky informující o nevhodnosti obtěžování nájemníků nezvanými osobami a poskytující – zejména dětem a seniorům – pokyny k efektivnímu způsobu komunikace s lidmi přede dveřmi). Popřípadě i různé příručky o zásadách bezpečného pohybu po ulici a zásadách obrany v případě napadení nebo o používání bezpečnostních signalizačních a obranných pomůcek v ohrožení. Dále pak informační kampaně vztahující se k problematice čelení nebezpečí drog, násilí, znásilnění či sexuálního zneužívání nejrůznějšího druhu apod. Přínosné jsou i akce, které mají za cíl snížit možnost okradení (uzamykatelné stojany na kola, akce auto není trezor či označování aut používaných pouze výjimečně v nočních hodinách – na zadním skle umístěnou nálepkou „STOP 24“, která vyzývá policii k častější kontrole), a použití různých široce zaměřených monitorovacích prostředků, které snižují nebezpečí nezpozorování napadení v některých exponovaných částech měst či provozovnách, apod.

Sekundární prevence viktimmnosti se pak zaměřuje na skupiny občanů, které jsou častěji či intenzivněji napadány (pracovníci bezpečnostního aparátu, obsluha čerpacích stanic, úředníci bankovních domů, poštovní doručovatelé, řidiči městské hromadné dopravy atp.), ale také osoby, které se pohybují častěji mezi okrajovými skupinami obyvatel nebo přímo v delikventním prostředí. Tyto osoby by měly být obeznámeny jednak se svými právy z hlediska nutné obrany, jednak by měly mít hlubší informace a praktické dovednosti pro vyhnutí se delikventním situacím a jejich adekvátní zvládnutí, respektive by si měli osvojit bezpečné vzorce chování.

Terciární prevence viktimmnosti zaměřuje své programy na komplexně pojatou pomoc skutečným obětem trestných činů. Jedná se o celou škálu problematiky od psychické pomoci při zvládnutí traumatu přes zdravotní pomoc až k pomoci při právní dohře případu. Jedná se zde z našeho pohledu o tzv. následnou prevenci, tj. o projekty kladoucí si za cíl poučit oběť, aby se do budoucna zmenšilo riziko, že se znovu stane obětí (rozběr situace, vyvození závěrů pro další život), nebo o projekty zaměřené na poskytování azylu k možnosti vyřešení krize (provoz různých azylových domů pro lidi v obtížné životní situaci). K této preventivní práci vznikají specializované nevládní organizace, které poskytují obětem kriminality poměrně komplexní servis (např. Bílý kruh bezpečí).

Na závěr tohoto krátkého výčtu projektových zaměření je vhodné konstatovat, že téměř každý preventivní projekt by se měl odvinout od nějakého širěji zaměřeného preventivního programu a měl by v sobě zahrnovat prvky všech tří druhů preventivních postupů. Vždyť sociální prevence se neobejde bez porozumění tvorbě kognitivních map a obecných úvah o životním stylu svých klientů a situační prevence se zase postupně stane bezzubou bez pokusů opřít nedelikventní chování potenciálních pachatelů o nějakou hlubší vrstvu osobnosti než je aktuální kalkul. A aspekt viktimmnosti je důležitým prvkem celé preventivní práce – vždyť celá snaha by měla vyústit v bezpečí pro běžného občana.

1.2 Tvorba a realizace projektů

Dobrou preventivní práci bychom mohli přirovnat k úsilí při stavbě domu. I zde musíme udělat patřičnou rozvahu (věcnou i finanční), musíme vybrat lokalitu naší „investiční“ práce i spolehlivé stavbaře, musíme akci dobře časově naplánovat, poradit se s kompetentními odborníky, a hlavně mít představu reálného cíle. Při preventivní práci se však objevuje ještě jedna dimenze – náš projekt se bude týkat živých lidí a naší povinností je situaci těchto osob zlepšit (nikoliv zhoršit). Máme-li totiž dobře zužitkovat vložené prostředky a čas do nějakého projektu, musíme jej dobře naplánovat, průběžně kontrolovat jeho realizaci, operativně upravovat postupy preventivní práce a v neposlední řadě provést kritickou reflexi dosažených výsledků. Podívejme se nyní na tvorbu a realizaci projektů podrobněji.

Na počátku preventivního snažení musí vždy stát analytická činnost neboli identifikace problému. Usilujeme o zmapování terénu, ve kterém se bude náš projekt odvíjet. V obecné rovině se soustředíme se na základní sociální a demografické údaje o lokalitě (např. věk, pohlaví, vzdělání, ekonomická aktivita, migrační ukazatele apod.). Zvláštní pozornost věnujeme výskytu sociálně patologických jevů. Zde se opíráme jednak o zjištění z oficiálních zdrojů (např.

informace z policejních zdrojů), jednak o výzkumné sondy do problematiky obav z kriminality a asociality občanů žijících v lokalitě. Cílem této fáze je vytipování problémů, které (ať již objektivně, či subjektivně) sužují občany konkrétní lokality, a co nejpřesnější popis těchto problémů. Měli bychom umět odpovědět na otázky, co je problémem, jak se tento problém projevuje, kdo nebo co problémy působí (tedy kdo je nositelem problému a kdo je konkrétním problémem zasažen). Stranou by neměla zůstat ani analýza časoprostorových dimenzí problémů (odkdy se problém vyskytuje ve vymezené lokalitě) a posouzení rozsahu problému.

Základní prostý popis problému by měl být následně doplněn o pokus identifikovat jeho pravděpodobné zdroje či příčiny. Je přitom třeba vzít v úvahu, že určitý problém může mít více příčin, které právě ve své provázanosti (a v určitém prostředí) mohou vytvářet výsledný negativní efekt. Pokus o vysvětlení je tedy potřebným krokem, je ovšem třeba tato vysvětlení nepojímat schematicky a prvoplánovitě.

Po této základní analytické práci je třeba se zamyslet nad cílem připravovaného preventivního projektu. Tento cíl by neměl být izolován od dalších strategických vizí, které chceme v lokalitě naplnit. To jinými slovy znamená, že preventivní projekt má z jedné strany brát v úvahu různé jiné rozvojové snahy v lokalitě (tedy není nezávislý na jiných politicko sociálních determinantách), z druhé strany však nesmí být zaměňován za jiné obecné aktivity, které primárně neusilují o čelení asociálním hrozbám. Tím chceme říci, že naše preventivní úsilí musí brát v úvahu i jinak zaměřená rozvojová paralelní úsilí v dané lokalitě, musí hledat způsoby koexistence s těmito programy či (lépe) usilovat o cesty vzájemné podpory. To ovšem na druhé straně neznamená, že preventivní projekt nesleduje své specifické cíle a že bude zaměňován za aktivity, které akcidentálně mohou preventivně působit, ale jejichž hlavní akcent je zaměřen jinam. *Ne tedy např. každé slavnostní osvětlení ulic města je preventivním projektem, i když svými vedlejšími účinky může k prevenci v městě přispět.* Preventivní projekt musí totiž mít na prvním místě preventivní aspekt.

Na začátku tvorby preventivního projektu je si třeba též ujasnit, jaký je konečný či generální cíl našeho projektu, tedy cíl, ke kterému má naše preventivní počínání směřovat. Nejasnosti a nepřesnosti vymezení cíle by se totiž mohly výrazně negativně projevit při vlastní realizaci projektu a mohly by zapříčinit i celkové rozčarování z provedené činnosti. Je proto třeba dbát na reálnost a přiměřenost stanovených cílů. To, co bylo řečeno o generálním cíli projektu, by mělo platit i o jeho postupných či vedlejších cílech. Je vhodné stanovit si tyto cíle jako jakési kontrolní body při naplňování celé preventivní strategie. V rámci tohoto plánovacího procesu je vhodné upřesnit si kritéria, podle kterých poznáme, zda postupné cíle naplněny byly, či nebyly. Operacionalizace možnosti posouzení nám potom umožňuje lepší orientaci v postupu projektu. Při rozvaze o cílech preventivní práce – tedy o tom, které negativní skutečnosti chceme ovlivnit – mají rozhodující místo i úvahy o charakteristikách cílové skupiny. Musíme přesně identifikovat, kde hledat nositele problémového chování a které skupiny obyvatel jsou naopak obětí asociality. Zvláště projekty sekundární a terciální prevence vyžadují hlubší zamyšlení nad cílovou skupinou. Dalším důležitým předpokladem účinného preventivního projektu je požadavek volby adekvátních prostředků a opatření k dosažení zamýšlených cílů. Zde se musí naše úvahy pohybovat ve dvou rovinách, a to v oblasti materiálně technického zabezpečení a v oblasti –

věcně správného postupu. Přestože úvaha realizátorů preventivních projektů o těchto oblastech může být zcela odlišného rázu, jsou tyto dva aspekty velmi úzce propojeny. Sebelepší preventivní záměr bez materiálního a technického zabezpečení je zrovna tak bezzubý, jako by bylo dostatečné materiální vybavení bez adekvátních preventivních postupů. Je zjevné, že se tyto dvě oblasti vzájemně podmiňují a obě musí být na patřičné úrovni, aby mohl být aplikovaný preventivní postup účinný.

Z hlediska materiálně technické dotace zamýšleného projektu je vhodné posoudit zda máme dostatek:

- finančních prostředků pro všechny fáze preventivního záměru,
- dostatečný časový prostor pro realizaci projektu,
- odpovídající kolektiv (odborně i kapacitně) spolupracovníků,
- a speciálních zdrojů při zvláštních (zvláště výrazně individualizovaných projektech).

Dostatečné finanční zajištění projektu i jeho nositelů odpovídá požadavku na vysokou odbornou úroveň preventivní práce.

Kvalitní preventivní práce (pokud nemá být pouhou náhodnou charitou) vyžaduje určité finanční zdroje, o které se může preventivní pracovník s jistotou opřít. Preventivní práci také nelze uspěchat, některé výsledky těchto aktivit se mnohdy dostavují později, než bychom si přáli. Časová rozvaha se tak odvíjí od složitosti řešené problematiky a na preventivním pracovníkovi se pak vyžaduje, aby byl kvalifikovaně schopen odhadnout časovou náročnost zásahů. V neposlední řadě je třeba vztáhnout úspěšné završení preventivního projektu k personálnímu substrátu naší akce. Preventivní práce je totiž často výrazně profesionálně náročná, vedle přirozeného nadání vyžaduje nejednou i důkladnou teoretickou přípravu a praktické zkušenosti. Navíc bývá záležitostí týmovou a mezioborovou.

Samotný průběh preventivního projektu by se měl v zásadních rysech přidržovat plánované strategie a jejího zacílení, neměl by se od ní, bez objektivně vzniklých důvodů typu „vis major“, příliš vzdalovat. Na druhou stranu je třeba poznamenat, že preventivní strategie by měla pružně reagovat na neočekávaný vývoj v referenční skupině, měla by tuto reakci tvůrčím způsobem reflektovat a poopravit další postup prací. O určitých vybraných typech preventivního úsilí budeme hovořit dále.

Na tomto místě učiňme ještě několik poznámek k posuzování celého projektového snažení. Bylo by vhodné, aby se výsledky práce porovnaly s proponovanými cíli a zhodnotilo se, do jaké míry se shodují s předpoklady. Navíc by však bylo třeba konstatovat a podle možností důvěryhodně vysvětlit, proč jsou výsledky našeho preventivního postupu takové, jaké v realitě skutečně jsou. I v zahraniční literatuře na toto téma se více dozvídáme o zjištěních, že některé postupy „nefungují“, než o tom, proč (oproti předpokladům) nefungují. Přitom v praktické preventivní práci je tato informace z mnoha důvodů kardinální. Tento rozbor by byl zvláště cenný především v těch případech, kdy pečlivá projektová příprava (navíc opřena o různé vědecky podložené poznatky obdobné tematiky) slibovala úspěch preventivních postupů.

Obecně je tedy třeba na vyhodnocení projektu vymezit dostatečné věcné, časové i finanční prostředky. Nelze též zapomínat na dokumentaci preventivní práce, na průběžné zprávy realizátorů o postupu prací. Takovéto záznamy mohou posloužit v průběhu akce k provádění supervizí a při konečném zhodnocování akce dávají reálnou možnost posouzení kladů a záporů nezávislým – na akci se nepodílejícím – odborníkem. Porovnání subjektivně zabarvených zpráv realizátorů preventivního programu a nezávislého odborného auditu totiž může preventivní práci posunout významně dopředu a dát přesnější odpověď nejdůležitějšího typu – „čeho se přímo i zprostředkovaně dosáhlo“ a „jaká je cena takového výsledku“. Nelze také zapomínat na to, že pokud chceme projekt skutečně důsledně evaluovat, je třeba evaluaci zapracovat již do projektového záměru. *Např. chceme-li eliminovat krádeže aut v určité oblasti zavedením kamerových monitorovacích systémů, musíme znát počty odcizených aut v monitorované i širší lokalitě před zavedením kamer, abychom zjistili, zda (a) počet krádeží v monitorované oblasti poklesl, a (b) zda se krádeže nepřesunuly pouze o několik ulic dále.*

1.3 Některé typy projektů ve vztahu k řešeným problémům

Hned na úvod této subkapitoly je třeba říci, že účinné preventivní programy jsou především ty, které jsou schopné reagovat na složité problémy klientů v jejich sociálním poli vhodnou kombinací preventivních postupů. Proto je třeba následující text chápat pouze jako určitý modelový pokus naznačit, jak je vhodné postupovat vůči jednotlivým problémům, přičemž v realitě je třeba tyto postupy vhodně kombinovat a posuzovat je v celé komplexnosti.

V této oblasti si preventivní práce musí vzít příklad z medicíny jako vědy, která si již jasně uvědomila, že léčení konkrétní hlavní diagnózy může být z hlediska komplexního zdraví jedince pouze takové, které při odstraňování primárního problému bere v úvahu i možné vedlejší neduhy pacienta, či související příčiny jevu, jakož i možné vedlejší nechtěné účinky ozdravných zásahů. Medicína nás tak nabádá jednak ke komplexní vyvážené péči o zdravý vývoj tělesných a duševních funkcí organismu (účast na primárních hygienicko-zdravotních zásadách zdravého života – primární prevence), jednak v případě léčby (sekundární a terciální prevence) k uvážené diagnóze a odpovědné (avšak mnohdy experimentující) terapii.

Programy primární prevence se v zásadě podobají dobrým pedagogickým zásahům, které jsou zacíleny na společensky akceptovatelnou socializaci. Jinými slovy řečeno primární prevence usiluje předně o to, aby jedinec na svém vývojovém stupni poznal (často v ideální podobě předkládané) normy a hodnoty společnosti, které je součástí, aby pochopil hranice šíře tolerance jednotlivých norem a hodnot a aby zároveň porozuměl své možné pozitivní roli v rámci sociálních systémů, kterých je (nebo může být) členem. Tato kognitivní funkce by měla v rámci primární prevence přerůst do zvnitřnění, do dospělého postoje, ve kterém jedinec ví (v lepším případě si dovede zdůvodnit), proč se chce ve svém životě zdržet asociálního či antisociálního chování, přestože si je vědom časté lákavosti těchto postupů, a proč chce volit prosociální varianty uspokojení svých niterných potřeb.

Primární prevence poukazuje nejen na existenci sociálně aprobovaných norem a hodnot, ale také podává výklad, jak jsou tyto hodnoty a normy zabezpečeny, a zároveň usiluje o jejich stále lepší faktické zabezpečování. Máme zde na mysli informace v nejširší škále od poučení o fungování právního státu s jeho nástroji až po upozornění, že např. existují mechanické zabezpečovací prostředky, které věci chrání a monitorují. V neposlední řadě je účelem těchto primárních preventivních akcí zorientovat klienty v možnostech vlastní aktivity při ochraně svého života, zdraví a majetku, tedy zvýšit jejich viktimologickou gramotnost.

Programy primární prevence tedy usilují o to, aby sjednotily různě se vyvíjející názory mladých lidí na nestejně pojímané otázky lidských svobod a povinností. Primárně preventivní akce poučují běžného člověka o stavu souhlasu či diskrepance mezi společenským a osobním pohledem na sociální život s cílem „vyargumentovat“ vhodnost a výhodnost společenského pohledu. Úspěšnost primární prevence se pak projevuje v tom, jak velké procento mladých lidí víceméně akceptuje (tj. správně pochopí, zobecní a přijme) hodnotový systém společnosti a nestává se klienty preventivních programů sekundární či terciární povahy, nebo dokonce přímo adresáty represivních postupů státu či neformálních sankcí sociálního prostředí.

Z výše řečeného vyplývá, jaké povahy by měly být programy primární prevence a kdo by měl být jejich realizátorem. Je zjevné, že primární prevenci může s úspěchem vykonávat každý, kdo se umí orientovat v hodnotových strukturách společnosti a kdo disponuje dostatečným osobnostním (mravním) a vzdělanostním kapitálem. Tím je ovšem řečeno, že zdaleka ne každý je pro tuto činnost vhodný. Lze doporučit, aby především programy sociální primární prevence uskutečňovali lidé, za kterými stojí dobrozdání nějaké veřejné státní či nestátní organizace (škola, zájmová organizace volného času, státem evidované náboženské sdružení, apod.) a kteří jsou z hlediska trestního práva bezúhonní. Tímto způsobem lze do jisté míry úspěšně odhalit osoby nevhodné pro preventivní práci, mezi které patří ti, kteří zaměňují prospěch klientů za svůj egoisticky definovaný profit či z hlediska preventivní práce lidé nevhodných životních postojů.

Na okraj by snad mělo být doporučeno, aby nositeli preventivních programů primární prevence byly pro klienty důvěryhodné osoby. Proces utváření názoru nebývá zdaleka racionální, a proto je třeba v rámci primární prevence brát v úvahu i emoční aspekty. Z téhož důvodu je vhodné, aby programy primární prevence byly spíše pojaty jako nenásilná nápodoba pozitivních vzorů zprostředkovatele projektu, než aby se realizovaly – jak tomu často bývá – jako výukový program, který má právě pro svoji schematickou „výukovost“ nedostatečný dopad a mnohdy také pro negativní vztah klientů k přednášejícímu či okolnostem výuky kontraproduktivní význam. Zkušenost ukazuje, že nejlepší výsledky programů primární prevence jsou tehdy, kdy patřičně motivovaní klienti sami usilují o poučení či informace jistého druhu, které jsou jim následně v očekávané (či lépe překvapivě zábavné) podobě předloženy.

Zatímco programy primární prevence bývají spíše plošného charakteru, jsou akce sekundární a terciární prevence zaměřeny na modifikaci nevhodného životního stylu vybraných jednotlivců či skupin mládeže v jejich často problematických sociálních polích.⁹ Klienti těchto zásahů jsou již

⁹ To ovšem neznamená, že preventivní programy sekundární a terciární prevence nemohou počítat se silou vlivu

bud' ohroženi některými závažnými problémy, nebo již nastoupili různě závažnou deviantní cestu. Preventivní strategie jsou zacíleny na modifikaci problémů asociálního či antisociálního charakteru, které mohou mít své kořeny jak v biologické podmíněnosti, psychologické rovině osobnosti, tak v různě závažné sociální poruchovosti. Škála těchto problémů ve svých kombinovaných podobách je velmi veliká. V následujících pasážích si všimneme některých příčin poruchovosti a naznačíme preventivní postupy k jejich modifikaci.

Jestliže bychom měli začít u biologicky podmíněných příčin asociálního či antisociálního chování, bylo by vhodné konstatovat, že programy sekundární a terciální prevence se mnohdy potýkají s řešením psychických a fyzických abnormalit klientů a jejich sociálních zázemí. Zdroje těchto poruch bývají častokrát nedostatečně zjevné, teprve důkladná anamnéza klienta a seznámení se s informacemi tohoto druhu získanými od klienta a rodinných příslušníků, či dokonce přímo se zdravotní dokumentací nám často poodhalí možné zdroje problémů. V životních událostech klienta tak nacházíme jednak přímé zdroje poruch (různé prenatální problémy, syndrom ADHD, fatální alkoholický syndrom - FAS, vliv zdravotního poškození plodu z důvodu zneužívání drog, extenzivního kouření, případně poruch příjmu potravy matkou, zdravotní důsledky komplikovaného porodu, častá nemocnost klienta spojená s dlouhodobým odloučením od matky, tzv. hospitalismus, chromozomální aberace, endokrinologické problémy, závažné úrazy, zejména hlavy, různé více či méně zjevné smyslové poruchy a další různorodé zdravotní handicapy), jednak problémy indukované ze sociálního prostředí klienta (výchovné prostředí zasažené psychickou nebo fyzickou nemocí vychovatelů, psychiatrické problémy vychovatelů, jako jsou např. sebevražedné pokusy a nezvladatelné psychotické problémy, apod.). Je si třeba uvědomit, že jak fyzický, tak i psychický handicap má svůj sociální význam a rozměr, že postiženého mladého jedince mnohdy vyřazuje ze společnosti zdravých vrstevníků a může za určitých okolností být v pozadí kriminálního vývoje jedince.

Preventivní strategie bývají v těchto případech poměrně obtížné a zaměřují se zejména na pokusy obecně zlepšit zdravotní stav klienta a překonat jisté psychické a sociální bariery. Zde se používají různé ozdravné a psychoterapeutické postupy. Preventivní programy sociální prevence vycházejí z rozboru potřeb nemocných klientů, vžívají se do situace handicapovaných a usilují o odstranění vylučujících bariér mezi světem zdraví a světem nemoci. Úspěšné preventivní programy usilují o vzájemné poznání a kooperaci nemocných a zdravých, vytvářejí předpoklady pro to, aby se nemocní mohli podílet na co možná nejširším spektru možností zdravých a aby se tyto dva světy obohacovaly svými specifickými pohledy na sociální realitu. Moderní programy směřují k naplnění představ nemocných o akceptaci ve světě zdravých a tím ke snížení jejich tenzí a pocitů méněcennosti jako zdroje „odplatných“ asociálních akcí. Nemalé místo v preventivních aktivitách moderní doby si získaly i asistenční služby pro nemocné, které zprostředkovávají nemocným kvalitní kontakt s jejich sociálním okolím. Na preventivní práci s těmito skupinami klientů se podílí i různé prostředky situační prevence, které usnadňují nemocným život s nemocí, zbavují je pocitu osamělosti a nesamostatnosti. Máme zde na mysli nejen různé signalizační a komunikační prostředky, ale zprostředkovaně i různé kompenzační

mladých lidí z problémy nezasazené populace. Jde pouze o to, že tito mladí lidé jsou v těchto projektech (či celých programech) především nástroji preventivní práce, nikoliv primárně jejich percipienty.

pomůcky (např. cvičená zvířata – psi, koně atp.). Obecně je tedy možno říci, že cílem preventivních strategií u těchto klientů je odstranění, zmírnění nebo alespoň kontrolování fyziologických, biologických nebo biopsychiatrických podmínek těchto poruch a jejich řešení v daném užším i širším sociálním kontextu. To znamená, že se v rámci preventivních strategií neřeší pouze problémy a úzké zájmy klienta, ale též objektivní zájmy jeho sociálního prostředí. Vychází se z poznatku, že nastolení pozitivního rozvoje klienta jde často ruku v ruce s modifikací situace v sociálním okolí, které bývá soužitím s klientem buď dosti unaveno či poškozeno, nebo je naopak dlouhodobě zdrojem problémů klienta.

Nedostatečné zařazení do nedelikventních referenčních skupin

Problémy některých mladých klientů jsou však často zakotveny především v sociálně podmíněné oblasti. Jedním z typických problémů těchto lidí je jejich nedostatečné zařazení do nedelikventních referenčních skupin ať již vrstevnických, či věkově nestejnorodých osob. Mladý člověk se tak pohybuje v určitém vzduchoprázdnu bez jasného sdílení pozitivních norem a hodnot s jinými pozitivními osobami, cítí se být sám, opuštěn a vykořeněn. Tento pocit nedostatku vazeb má pro jeho aktuální život zcela zjevně asociální či kriminogenní význam. Je třeba připomenout psychologický poznatek, že zvláště v některých formativních obdobích dospívání je kontakt s vrstevníky bytostnou potřebou mladých lidí a tuto potřebu se snaží naplnit za každou cenu, tedy i za cenu vyhledávání kontaktů antisociálního typu.

Jestliže máme pomoci klientům s takto formulovanými problémy, je třeba v rámci sociálně preventivních programů hledat způsoby, jak v první řadě rozšířit jejich kontakt s co nejširší skupinou nedelikventních vrstevníků. Snažíme se proto uměle navozovat jejich kontakty s tímto typem lidí s tím, že bohatství nabídnutých kontaktů vytvoří odpovídající předpoklad pro vytvoření hlubších emočních přátelských vazeb s novými, pozitivně orientovanými jedinci. Při těchto programech je totiž třeba počítat s tím, že ne každý mladý, preventivním programem ovlivňovaný, člověk bude automaticky akceptovat naše nabídnuté vrstevnické kontakty a že se zároveň podaří kontaktní pozitivně laděnou skupinu přesvědčit, aby přijala nového – často sociálně neobratného či neatraktivního - člena. Proto se programy nezaměřují jen na vrstevníky klienta, ale usilují o zachycení „bezprizorních“ mladých lidí i v dalších podpůrných sociálních sítích, které jsou postupně vytvářeny - z hlediska preventivního programu i klienta - z akceptovatelných členů užší i širší rodiny a dalších dospělých osob, které by mohly mít na klienta pozitivní vliv. Cílem těchto strategií tedy je posílit nedostatečný vliv prosociálních osob na život klienta a zabránit tomu, aby si z nedostatku pozitivních kontaktů vyhledával kontakty negativní. Proto je vhodné, aby naznačené programy tohoto druhu byly realizovány co nejdříve, pokud možno v době, kdy nejsou ještě příliš zbytnělé kontakty s asociály.

Asociální rodina jako kriminogenní faktor

V předchozích pasážích jsme již naznačili, že určitá skupina klientů se nemůže spolehnout ani na pozitivní vliv své orientační rodiny a že právě naopak vliv rodinných příslušníků je možno považovat za hlavní příčinu jejich asociálních či antisociálních projevů. Známé kriminologické teorie Sutherlanda (teorie diferencovaného sdružování) a Glasera (teorie diferencované identifikace) si již dávno povšimly, že „kriminální infekce“ v podobě delikventních vzorů a chování v nejbližším okolí mladého člověka má nebezpečný význam pro rozvoj obdobných

postojů u mladé generace. Praxe ukazuje, že nevhodné životní postoje rodinných příslušníků jsou jedněmi z nejzávažnějších kriminogenních faktorů a že s těmito rodinnými vzory se bojuje velmi obtížně.

Preventivní programy v těchto případech usilují jednak o co nejvčasnější identifikaci této situace v rodinném zázemí klienta, jednak o pokusy minimalizovat čas, po který je klient vlivu těchto závadových osob vystaven. Zde se preventivní pracovníci na jedné straně snaží vázat volný čas klienta nějakou zábavnou (a zároveň z hlediska nápravné činnosti smysluplnou) činností, která je uskutečňována mimo patologické prostředí jeho rodiny, na druhé straně vyhledávají v širší rodině osoby, které zastávají relativně prosociálnější postoje, a snaží se klienta na tyto osoby navázat.

Problémy klientů mnohdy nevyplývají ani tak z delikventního sociálního zázemí, jako z nevhodných výchovných strategií rodičů či jiných vychovatelů. Klienti bývají vystavováni výchovným rozmarům svých rodičů, kteří z hlediska potřeb svého dítěte často nejsou schopni nalézt vhodný střed mezi výchovnými úzkostnými strategiemi a nevšímavým postojem bez výchovných korekcí. Tyto nevhodné krajní výchovné strategie, jež ve svém konečném důsledku vedou samy o sobě k obdobným závažným výchovným problémům, jsou u našich klientů zesilovány ještě dalšími problémy. Jednak rodiče výše naznačené krajní strategie střídají (přecházejí od nevšímavé benevolence a bezbřehé volnosti k přísným zákazům a drastickým trestům), jednak rodiny dětských a mladistvých pachatelů bývají nestabilní a měňavkovitě proměnné (střídají se zde různí partneři rodičů, kteří mnohdy navíc do orientační rodiny přivádějí další osoby, např. vrstevníky klientů), což jenom prohlubuje chaos při zvnitřňování sociálně aprobovaných norem a hodnot.

Preventivní strategie zde vyvíjejí jednak snahu - nejlépe prakticky – upozornit vychovatele na výchovné chyby, kterých se i mnohdy nevědomky dopouštějí, jednak usilují zprostředkovat klientovi ucelený hodnotový akceptovatelný systém. Při těchto preventivně nápravných akcích je třeba, aby preventivní pracovníci měli příležitost sledovat interakci mezi klientem a vychovatelem v pokud možno přirozené situaci. Tu lze navodit například na nějakých výjezdových sportovně zábavních či pracovních akcích, kde je možno rodině jako celku zadat určitý úkol, sledovat způsob jeho plnění (případně za pomoci audiovizuální techniky dokumentovat) a později provádět se zúčastněnými rozbor pozitivních či negativních stránek komunikace, kooperace, dominance apod. mezi zúčastněnými. Práce s klientem zde bývá dlouhodobá, vyžaduje promyšlený systém dokumentování prospěšnosti pozitivní hodnotové orientace. Používají se zde různé zástupné postupy, velmi vhodné je dokládat nově navozovaný hodnotový systém v prostředí sportovního zápolení nebo komunitních aktivit.

Problémy v oblasti vnímání pozitivních signálů sociálního okolí

Zde již narážíme na další komplet problémů, které bývají v pozadí neadekvátního jednání a chování mladých lidí. Někdy se totiž ukazuje, že klienti jako by postrádali schopnost percipovat pozitivní vlivy, které přicházejí z jejich sociálního okolí. Buď nevolí pro své jednání společensky aprobované cíle, nebo se tyto cíle snaží dosáhnout asociálními či antisociálními prostředky. Někdy se ve svém počínání dostávají nejen do rozporu se zájmy společnosti, ale mnohdy jsou jejich činy ve svém důsledku v rozporu i s jejich vlastními zájmy. Klienti nesprávně interpretují

snahy svého sociálního okolí, považují předkládané cíle a nabízené prostředky k jejich dosažení za pro sebe nevhodné, brání se korigujícím zásahům vůči jejich způsobu jednání.

V těchto případech preventivní strategie usilují osvětlit klientovi mechanismy působení společenských institucí a způsobů jednání ve společnosti. Snaží se jej zapojit do činnosti nějaké (často vrstevnické) organizace či instituce, která o něco usiluje s tím, že se předpokládá, že mladý, programem ovlivňovaný, člověk na základě pochopení cílů a prostředků činnosti organizace dojde vlastní analogií ke schopnosti se zorientovat ve svých cílech (zvolí sociálně přijatelné) a adekvátních prostředcích k jejich (legálnímu a sociálně aprobovanému) dosahování. Někdy ovšem hraje v delikventním zaměření klientů podstatnou roli jejich neschopnost pozitivně se zapojit do života společnosti, která je obklopuje, neschopnost hrát pozitivní role. Něčím být, někam patřit, zastávat nějakou pozici patří k běžným potřebám lidí a je proto silně traumatizující, když se mladý člověk potýká se svým nedostatečným začleněním. Zvláště palčivé potom je, když se klient nejen nemůže „pochlubit“ žádnou pozitivní rolí v sociálním kontextu, ale navíc se od něj hraní takovéto role vůbec neočekává. To je potom jen malý krok k tomu, aby se sám ztotožnil s pozicí, že je natolik neschopen hraní pozitivních rolí, že na tuto dimenzi lidského života rezignuje.

Preventivní zásahy jsou pak logicky zaměřeny na pokusy o zařazení klienta do systému spoluúčasti v legitimních, obecně schvalovaných rolích. Takto laděné programy usilují o to, aby klient zažil pocit úspěchu z hraní své role, aby mu byl zprostředkován pocit prospěšnosti a aby získal osobně uspokojující dojem ze své aktivity. Navíc je vhodné, aby resocializovaný člověk získal přesvědčení, že na hraní pozitivních rolí stačí, že dobře zvládá požadavky na něj kladené. Není snad z hlediska úspěšnosti preventivní práce s klientem ohroženým asocialitou či antisocialitou nic lepšího, než když se podaří, aby na základě vlastní zkušenosti pochopil pozitivní význam různých vnějších zásahů aplikovaných vůči němu a aby nazřel, že je schopen být nejen pasivním příjemcem zásahů, ale i aktivním hráčem v sociálně akceptovaném poli.

Volný čas jako možný kriminogenní faktor

Problémy dalších mladých lidí v ohrožení delikventním vývojem lze vystopovat v problému, který úzce souvisí s předchozím problémem, totiž v neschopnosti dobře využívat svůj volný čas. Kriminologické výzkumy nás poučují, že za mnohými excesy v chování je touha mladého člověka po nějaké „akci“, že je zde často nebezpečným podnětem antisociální akce nuda a nestrukturovanost volného času. Podobně jako při neschopnosti hrát pozitivní role nejsou mnozí delikventi schopni přejít od vnějškově řízeného života k svému samostatnému řízení zevnitř, což v této oblasti znamená, že se nejsou schopni sami zabavit společensky akceptovatelným způsobem. Navíc mnohé obtížné charakteristiky jejich osobnosti, jejich neschopnost sebeovládání a podrobení se určitému řádu, jakož i různá fyzická omezení či psychicky podmíněné abnormality v chování je často velmi rychle vyřazují z běžně organizovaných aktivit volného času. Zvláště málo jsou pak pro ně přístupné aktivity volného času, které jsou vysoce výběrové a v neposlední řadě i finančně náročné. Uzavřeme-li tuto příčinu asociálního chování mladých lidí, musíme konstatovat, že značná část delikventů a predelikventů se vůbec nepokusí proniknout do některých, zejména organizovaných forem trávení volného času, a jestliže takový pokus učiní, jsou obvykle velmi rychle z této činnosti vytlačeni. Paradoxem je, že se tedy ve

volném čase dostává nejmenší pozornost právě těm mladým lidem, kteří by ji objektivně pro svůj asociální patologii ohrožený život nejvíce potřebovali.

Strategie preventivních akcí při řešení tohoto problému spočívá ve snaze navázat klienty na dobře připravené aktivity volného času. V úvahu přicházejí zejména takové akce, které se resocializovanému mladému člověku jeví jako zcela neorganizované nebo pouze minimálně organizované, ale jsou ve skutečnosti tak připravené, aby sledovaly určitý nápravný cíl. Zde sehrávají významné místo různě koncipovaná nízkoprahová centra, která svými alternativními formami zábavy umožňují seberealizaci i mladým „lidem na okraji“, dále různé sportovní činnosti masového charakteru či společenské programy pro neorganizované. Velkou hodnotou pro tento druh mladých lidí je pocit, že na ně někdo někde pravidelně čeká, že jsou pro tohoto člověka důležití, že se mu mohou případně svěřit se svými problémy. Není ani tak důležitý druh činnosti, který mladistvého zaujme, jako typ sociální interakce, který s touto činností přijme. Atraktivita činností volného času je z hlediska preventivní práce pouze prostředkem k přiblížení se k delikvenci ohroženému jedinci. Podstatná je zde především sociální asistence, která může být o to účinnější, čím více si preventivní pracovník získá oblibu a autoritu u klientů a čím je jim blíží ve chvíli, kdy jej vyhledávají a potřebují. Nejde tedy pouze o vázání přebytečného nestrukturovaně prožívaného volného času, ale především o využití této doby k navázání užitečných kontaktů, které mohou – často překvapivě – zastavit pohyb po nastoupené asociální životní cestě.

Podpora kognitivních dovedností

Někteří klienti nemají ani tak problémy s využíváním svého volného času jako s tím, že nejsou dostatečně vzděláni a že mají nerozvinutou oblast svých fyzických i duševních dovedností. Kriminologické studie potvrzují, že se delikvence poměrně úzce váže s nevzdělaností, z nízkou úrovní formálního vzdělání a nedostatečným rozvojem dovedností. Zvláště v moderní společnosti se v rámci sociální stratifikace dostávají na dno lidé, kteří nadržují krok s nároky pracovního trhu. O delikventní populaci je navíc známo, že mívá závažné problémy se školou, že výrazně často nedokončuje základní vzdělání a je téměř bez jakékoliv vyšší formy vzdělání. Přitom u značné části delikventní populace mladistvých delikventů se zjišťuje, že školní neprospěch nemůže být spojován s nedostatky v oblasti intelektu, ale že spíše pramení z přístupu k získávání vzdělání.

V oblasti nápravy tohoto problému jsou u nás i ve světě vypracovávány nové a nové strategie, které mají umožnit klientům prohloubení schopností a znalostí. Jsou pořádány různé kurzy k doplnění zejména základního vzdělání, dále rozličné nastavbové či rekvalifikační programy. Zvláště při ukládání alternativních trestů se hojně využívá možnosti, aby si delikventi pod hrozbou sankce odnětí svobody osvojili některé pracovní dovednosti a zvýšili svůj vzdělanostní potenciál. Preventivní programy tohoto druhu si však kladou i náročnější cíle než prosté zvýšení těchto dovedností. Snaží se doprovázet zvýšení znalostí a dovedností určitým morálním aspektem, který má zabránit tomu, aby nabyté informace nebyly zneužívány, aby je klienti pochopili jako prostředek k svému lepšímu zařazení v sociální struktuře společnosti, která je obklopuje, a též k legálnímu zlepšení své ekonomické situace.

Prevence kriminality "z nenávisti" (*hate crime*)

Některé programy preventivní práce se musí zaměřovat i na určité specifické problémy, které se váží na etnicitu či problémy nejrůzněji definovaných minorit. Někteří mladí lidé si palčivě uvědomují svou jinakost v porovnání s majoritní společností a mnohdy se s ní vyrovnávají různými formami asociality či antisociality. Kriminologické teorie již dávno upozorňují, jak nebezpečně výbušným jevem je střet kultur, uznávaných či opovrhovaných norem a hodnot, představ o tom, co kdo může a co naopak nesmí. Promyšlená preventivní práce tak musí neustále hledat kompromis mezi oprávněnými požadavky (z různých pohledů definované) majority a nezadatelnými potřebami (z různých příčin a důvodů) minoritních skupin občanů či dokonce jednotlivců, musí hledat a nalézat reálný průsečík akceptovatelného a neakceptovatelného, tolerovatelného a toho, co již tolerovat nelze. Preventivní snahy musí odhalovat reálné a imaginární zdroje xenofobních či obranářských postojů, musí nezaujatě vnímat důvody k odporu proti integraci „cizího“ a zároveň včas čelit časté majoritní potřebě totální asimilace odlišnosti.

Preventivní programy jsou zaměřovány v této oblasti na dva hlavní typy problémů:

- 1) na zmírňování xenofobních a rasově nesnášenlivých postojů v našem případě mladých lidí z řad majority i minority,
- 2) na sociálně kulturní emancipaci a integraci minorit do majoritní společnosti. V prvním problému jde preventivním pracovníkům zejména o zmírňování vzájemných předsudků, zprostředkovávání pozitivních zkušeností mezi minoritou a majoritou, o snahu o konstruktivní řešení sporů a konfliktů. Druhý problém je řešen na základě vyvažování občanského principu na pozadí národností či etnické svébytnosti. Programy jsou zaměřeny na překonání bariér nejrůznější provenience (bydlení, zaměstnání, vzdělání, účast na životě komunity, kulturní seberealizace apod.), mají často nádech pečlivě zváženého úsilí o tzv. „pozitivní diskriminaci“.

Řešení konfliktů

Potíže některých klientů vyplývají z neschopnosti uchopit svůj život v systému rozličných, často kontradiktorních požadavků a očekávání různých sociálních agens. Preventivní pracovníci zjišťují, že výchova, vzdělání ani životní praxe neuschopňuje některé mladé lidi s asociálními projevy k adekvátnímu rozhodnutí v prostředí rozličných tlaků. Tito klienti nejsou schopni zvolit správný způsob řešení konfliktních situací, které si – a na to nelze zapomínat – nejednou značným dílem způsobili sami, dílem se stali obětí nepříznivých životních okolností. Situace bývá často komplikována ještě tím, že klienti interpretují stejné či obdobné požadavky svého sociálního okolí mylně jako požadavky protichůdné a vzájemně neslučitelné. Tyto všechny okolnosti vedou k selhání ohrožených jedinců, neboť se nedovedou orientovat v „nekonzistentních“ očekáváních svého vnějšího okolí.

Strategie pomoci v těchto situacích směřují ke snaze po zjednodušení problematiky tak, aby byla pochopitelná a zvládnutelná klientem. Je to strategie vytváření „jasných a konzistentních požadavků“, vytváření hierarchie těchto požadavků a jejich předkládání klientovi v takovém sledu, aby je byl (při dobré vůli) schopen postupně plnit a získal pocit řešení svých problémů.

2. Metody preventivní práce používané v ČR – jejich význam a dopad

Pro přehlednost rozdělíme preventivní aktivity do dvou základních oddílů, a to na metody sociální prevence a metody situační prevence.

2.1. Metody sociální prevence¹⁰

Metody sociální prevence můžeme rozdělit zhruba do následujících okruhů:

Programy sportovní

Tento druh preventivních aktivit zakládá své působení na přitažlivosti sportovních aktivit pro mladou generaci a je hojně využíván v prevenci primární, má však své nezanedbatelné místo i v sekundárních a terciálních preventivních snahách. Hraní nejrůznějších pohybových her má důležitý význam již od raných fází socializace dítěte. Zvláště dobře vedené a organizované kolektivní hry uvádějí děti a později mladistvé do důležitých sociálních interakcí. Učí je kooperaci, odpovědnosti, zdravému životnímu stylu a dodržování elementárních zásad životosprávy, podřízení se pravidlům hry a zásadám fair play, zvládnutí emocí, reálnému hodnocení svých schopností, motivují je k rozvoji dovedností, zdravé soutěživosti atp. Z hlediska prevence jsou tedy důležité takové masové (nikoliv tedy špičkové, k profesionálním výkonům zaměřené) sportovní aktivity, které pravidelně vážou přebytečný volný čas mladých lidí, umožňují jim potřebnou seberealizaci a kontakt s vrstevníky, a to nejlépe pod nenápadným a chápatelným dozorem mládeži akceptovaných dospělých. V zájmu dobré primární preventivní práce je tedy podpora nejrůznějších otevřených sportovních oddílů, ať již je provozují různé tělovýchovné organizace, či jiná státní či občanská sdružení. Neopominutelný význam zde má působení školy. Ta má možnost v rámci hodin tělesné výchovy předat mladým lidem představu o základních typech sportů i jejich pravidel a také disponuje materiálním vybavením pro uskutečňování těchto her. V posledních letech se začíná klást velký důraz na otevření školních hřišť v době mimo vyučování. Prostory kolem škol se tak stávají důležitým místem shromažďování mládeže a otevírají se mnohočetné možnosti jejich pozitivního ovlivňování v mimoškolním čase.

Svůj význam mají ale i různé adrenalinové sporty. Umožňují totiž pozitivní zážitek vzrušení společensky přijatelným způsobem. Obdobně umožňují posilovat sebevědomí, týmovou činnost a další pozitivní způsoby formování a posilování osobnosti. Tyto metody se však vzhledem ke své finanční náročnosti hodí spíše pro sekundární a terciální prevenci.

Další preventivní aktivitou sportovního rázu je budování sítě pouličních sportovišť a hracích pláček. Zde se z hlediska prevence sází na myšlenku, že velká část delikvence mladých lidí vzniká z nudy a nedostatečných podnětů k jejímu ovlivnění či zahnání. Pouliční pláčky tak mají umožnit aktivizaci pozitivních možností prožívání volného času, vytvářet místa přirozeného

¹⁰ Termín „program“ používáme v oblasti preventivní práce především ve smyslu dlouhodobého, komplexně pojatého záměru v určité oblasti sociální reality, kterou chceme postupně modifikovat podle určitého plánu. Ten bývá naplňován konkrétními „projekty“ preventivního působení.

soustředování mladých lidí k společensky akceptovaným aktivitám. Při budování těchto nejčastěji pouličních betonových desek na stolní tenis a košů na basketbal bývá doporučováno, aby byly umístěny v prostředí městských aglomerací tak, aby stály jednak na místě atraktivním pro mladé lidi, jednak v takových lokalitách, aby byly vystaveny potřebné sociální kontrole veřejnosti (to vede k jejich lepšímu využívání ve shodě s účelem sportoviště).

Sportovní preventivní programy je však možné využívat též jako prostředek ke shromažďování asocialitou ohrožených mladých lidí. K tomuto cíli se využívá především budování tzv. adrenalinových sportovních zařízení, jako jsou např. nejrůznější on-line dráhy, U-rampy, cyklistické terénní dráhy, horolezecké stěny, provazové šplhací sestavy apod. Tyto záležitosti bývají vysoce atraktivní a přitahují značné množství mladých lidí, a to i takové, které je jinak velmi obtížné přilákat k nějakému organizovanému sportování. Je zde třeba upozornit, že o tyto aktivity projevují zájem nejen mladí lidé z dobře hmotně zabezpečených rodin, ale též ze špatně situovaných sociálních vrstev. Proto je důležité, aby byl provoz těchto areálů – pokud je to jen trochu možné - doplňován i lacinými půjčovnami odpovídajících sportovních potřeb. Jestliže mají tyto (často poměrně dost drahé) sportovní areály plnit svou preventivní úlohu, je téměř bezpodmínečně nutné, aby byly „doplněny“ empatickou sociální asistencí přítomného pracovníka. Preventivní účinek těchto prostředků totiž nevyplývá z jejich pouhé existence (ta někdy může sama o sobě přitahovat asociály, a tak dokonce prohlubovat sociální ohroženost dané lokality), ale z pečlivé a pozvolné sociálně nápravné práce přítomného odborníka na sociální a další problémy mladých lidí. Ten by měl být na jedné straně schopen sdílet zaujetí mladých ohrožených lidí pro adrenalinový sport, na druhé straně by však měl mít schopnost identifikovat ohrožené jedince, vyhmátnout jejich potřeby, umět nabídnout případu adekvátní odbornou pomoc a navíc být obecně příkladem k možnému napodobování.

Programy vzdělávací, umělecké a zájmové

Kriminologická teorie má za prokázané, že se běžné druhy asociálního chování (tedy nikoliv tzv. zločinnost „bílých límečků“) velmi blízce pojí s nedostatkem formálního vzdělání a s nezájmem mladých lidí o tvořivé, společensky akceptované zájmové a umělecké činnosti. Tato skutečnost se vysvětluje různými teoretickými konstrukty, které v zásadě říkají, že mladí pachatelé pocházejí jednak z nepodnětného rodinného zázemí (nezájem o vzdělání a kulturní činnost je pak otázkou nápodoby negativních vzorů), jednak jsou sami ve školních dovednostech (ať již z důvodů subjektivních, či objektivních) neúspěšní. Důsledkem tohoto stavu je pak nedostatečná kvalifikovanost mladých lidí, jejich nemotivovanost a neschopnost získat vhodnou trvalejší práci, což se ovšem dále projevuje v jejich nedostatečné saturaci materiálních potřeb. Frustrovaný mladý člověk má pak vedle tendence zapojovat se do různé závažné majetkové trestné činnosti i další kompenzační potřeby často agresivního či jinak závadového charakteru.

Preventivní programy se snaží tomuto naznačenému vývoji zabraňovat. Základním prostředkem je snaha zajistit úspěšnost mladého člověka přímo ve školní výuce. Zde se volí různé motivační prostředky a individuální přístup ve výuce. Ve škole se začínají vyskytovat pedagogičtí asistenti, kteří pomáhají pomalejším žákům či žákům z etnických minorit zvládnout látku, organizují se různé formy doučování či vyrovnávacích akcí, ať již v průběhu školního roku, nebo zábavnou formou na prázdninových soustředěních. Snahou těchto programů je nejen zabránit vzniku pocitu

školní neúspěšnosti u dítěte, ale také nepřipustit, aby dítě neabsolvovalo základní vzdělání. Při tomto úsilí jsou žákům nápomocni školní metodici prevence a výchovní poradci, školy navíc spolupracují se školními psychology a pedagogicko – psychologickými poradnami. Preventivní úsilí škol směřuje též ke snaze zařadit každé dítě do nějaké formy následného profesního středního vzdělání.

Pro mladé lidi jsou pořádány různé umělecká a zájmové akce ve volném čase. Ty však bývají využívány spíše neproblémovou mládeží. Pro mládež ohroženou sociální patologií mají v mimoškolním čase největší význam různé kluby a otevřená (tzv. nízkoprahová) centra. Ta se snaží koncipovat svou činnost tak, aby byla atraktivní i pro mládež „na okraji“ a zároveň aby jim zprostředkovala vztahy, dovednosti a poznatky vhodné pro jejich lepší životní cestu. Zvláštní význam mají z preventivního pohledu i různé mládežnické organizace, které mohou uskutečňovat různorodé preventivně využitelné programy. Důležitým principem činnosti je zde možnost pracovat se smíšenými skupinami mladých lidí, zprostředkovat jim pozitivní hodnotové orientace a zaměřit úsilí organizace na nějaké akceptovatelné cíle.

Další oblastí preventivních akcí jsou rekvalifikační programy. Ty se snaží zabránit tomu, aby mladý člověk propadl beznaději své nepotřebnosti, aby se psychicky nepřihlížel k nezaměstnatelným, aby se nestal trvalým adresátem sociálně degradujících dávek v nezaměstnanosti.

Programy informační

Informační programy vycházejí z ideje, že mnohé problémy mladých lidí vyplývají z chybějící či špatné informovanosti. Proto jsou v rámci preventivních programů organizovány nejrůznější propagační a osvětové akce, které se zaměřují zejména na varování před rizikovými způsoby chování. Zvláště velká pozornost se věnuje informacím o alkoholové a nealkoholové toxikománii a zdravém životním stylu, stranou nezůstávají ani některé problémy jiných druhů rizikového chování. Nemenší význam mají informace, které orientují mladé lidi různého stáří ve správných postupech při řešení rozličných obtížných či negativních životních událostí. Kampaně jsou zaměřeny na vštípení důležitých telefonních čísel, na kterých je možno získat pomoc či radu, jsou zprostředkovávány informace o adresách a druhu pomoci pomáhajících organizací státního či nestátního sektoru.

Důležitou oblastí informačních kampaní je též poučování o některých aspektech právního řádu. Mladí lidé jsou informováni o svých právech a povinnostech, jsou jim podávány návody, jak se zachovat v různých ohrožujících životních situacích a kde hledat pomoc. Mnohé osvětové akce pro mladé lidi jsou zaměřeny na informace o způsobu, jak se nestát obětí trestného činu, jaké elementární zásady ochrany je nutné respektovat, a v případě, že se obětí trestného činu stanou, jaké mají možnosti postupu při řešení této obtížné životní situace.¹¹

¹¹ I v našich podmínkách jsou realizovány takové projekty, kterým se v zahraničí říká termínem projekty „Street law“. Srovnej projekty „Právo na ulici“ či „Právo pro každý den“

Přednáškové formy osvěty bývají poměrně málo účinné, jestliže se pojmu pouze jako naplánované vyučování bez jakýkoliv souvislostí. I zde platí známý psychologický efekt, že si lidé lépe zapamatují ty informace, které aktivně vyhledávají, které se jim dostanou ve chvíli, kdy jsou pro ně potřebné. Proto jsou tak důležité – zejména pro predelikventy - ty informace, které jsou jim zprostředkovány ve chvíli, kdy se na ně ptají, případně když jsou podníceni, aby se na ně ptali. Zde se opět vynořuje potřeba individuální práce s ohroženými mladými lidmi, kterou mohou jakoby „náhodou“ poskytovat lidé v prostředí mimo vyučování, přičemž informace přicházejí v pravý čas, ve správné formě a na pravém místě.

Programy resocializační

I přes často značnou snahu zabránit delikventnímu či jinak sociálně patologickému vývoji některých mladých lidí, dochází mnohdy v jejich výchově k základnímu nezdaru. Rodiče a vychovatelé v těchto případech hledají účinné preventivní programy, které by byly schopny zvrátit nepříznivý vývoj. V těchto situacích přicházejí na řadu konzultace s poradnami, linkami důvěry či různorodými krizovými pracovišti. Zde dochází k rozboru situace, k bezprostřední odborné intervenci i k dlouhodobějším resocializačním strategiím.

Resocializační postupy se často opírají o tzv. peer programy, tj. o postupy, které využívají pozitivních vrstevnických vazeb mezi delikventním vývojem ohroženými mladými lidmi a jejich prosociálně orientovanými vrstevníky k pozvolné změně negativních hodnot a postojů. Vychází se z myšlenky, že hodnotová orientace bývá nejnadhěji ovlivnitelná důvěryhodnými osobami, které se dovedou přiblížit mentalitě ovlivňovaného a které zároveň od něj nejsou příliš věkově vzdáleny, takže mohou sdílet určité vrstevnické prožívané normy a hodnoty. Problém těchto postupů spočívá především ve výběru a vyškolení vhodných pozitivně orientovaných mladých lidí ochotných zapojit se do této obtížné sociální práce. Pro tuto činnost využitelný „peer“ totiž musí splňovat několik důležitých podmínek svého působení. Musí být schopen na jedné straně zvládnout „materií problému“, na druhé straně však musí působit tak, aby mohl být ovlivňovanými jedinci akceptován. Vhodnými mladými pomocníky v této preventivní činnosti tak často nejsou osoby, které svým jednáním a chováním působí jako nedostižné vzory, ale spíše ti jedinci, kteří se dovedou přiblížit mentalitě ovlivňovaných, aniž by zároveň slevili s určitých preventivních standardů.

Resocializační význam je též přisuzován preventivním programům v rámci nízkoprahových zařízení pro „děti ulice“ a také různým zařízením typu K-center či azylových domů. Neopomenutelné místo v práci s ohroženou mládeží mají střediska výchovné péče a soudem monitorované aktivity Probační a mediační služby ČR. Všechna tato zařízení více či méně usilují o to, aby zachytila jedince v aktuální krizi, aby mu ji pomohla překonat a postupně jej zařadila (pokud možno) do normálních sociálních vazeb.

Někdy se při řešení asociálních projevů mladého člověka užívají moderní způsoby rozboru situace. Odborníci sledují komunikaci mezi ohroženým mladým člověkem a jeho sociálním okolím (zejména rodinou), využívají videonahrávek interakcí, provádějí dodatečný rozbor těchto situací a učí zúčastněné novým způsobům komunikace. Využívají se též různé formy komunitní práce a psychologických postupů.

2.2. Metody situační prevence

Situační prevence usiluje o to, aby se – populárně řečeno – uvažujícímu pachateli nevyplatilo spáchat provinění či trestný čin, aby námaha vynaložená na jeho spáchání byla neúměrně vysoká v porovnání s uspokojením z proponované asociality, a pokud by takový čin byl spáchán, aby byl pachatel – pokud možno rychle – odhalen a měl ze svého asociálního činu co nejmenší profit. K tomuto účelu jsou vytvářeny různé preventivní strategie a používají se různorodé prostředky.

Na prvním místě by bylo v této pasáži vhodné upozornit, že mezi důležité preventivní zásahy patří odstraňování možností určitý druh kriminality vůbec spáchat. Moderní doba spojená s novými technologickými možnostmi tak např. směřuje k stále menšímu používání peněz v hotovosti, začíná se prosazovat bezhotovostní styk i v běžném životě občana, tj. výplaty jsou zasílány přímo na konta zaměstnanců a ti zase provádějí platby bezhotovostně platebními příkazy. Tím dochází k omezení důvodů viktimizovat občany a odcizovat jim – často za použití násilí - peněžní hotovost. V jiné oblasti preventivní činnosti jsou zase vytvářeny určité promyšlené architektonické úpravy, které zpřehledňují prostor bydliště občanů, dovolují odlišit místní od cizích a tím znesnadňují záměry případných pachatelů.

Jedním z nejdůležitějších prostředků aktivní situační prevence je vytváření kamerových monitorovacích systémů. Jejich princip spočívá v tom, že se v ohrožené lokalitě nainstaluje (nejlépe pohyblivá) soustava kamer, která může v podstatě nepřetržitě monitorovat kriminalitou ohroženou (a v noci dobře osvětlenou) lokalitu z jednoho centra. Výhodou těchto kamerových systémů je především to, že lze prostřednictvím menšího počtu pracovníků policie uhlídat větší územní celky a že v optimálním případě používání lze rychleji reagovat na kriminální situace odehrávající se v zorném poli kamer. Teorie tohoto druhu situační prevence též říká, že oblasti, které jsou monitorovány kamerovým systémem (a dokonce i ulice, které s touto oblastí sousedí), jsou proti kriminalitě chráněny i určitou „psychologickou clonou“, tj. že pocit možného zachycení kamerou odrazuje možné pachatele od pokusů páchat v monitorovaných oblastech trestnou činnost. Kritici těchto systémů však zdůrazňují, že kamerové systémy vytlačují (zejména pouliční kriminalitu) do jiných lokalit, že mohou monitorovat i jiné věci než kriminální aktivity a že zavádění kamerových systémů vyžaduje poměrně značné finanční prostředky (jeden kamerový bod stojí v současnosti cca půl miliónu korun). Nicméně manažeři prevence v městech tyto systémy hodnotí veskrze kladně a zdůrazňují, že přičiněním kamer kriminalita v nejhroženějších místech měst klesá a že se ji navíc daří lépe odhalovat. Problém spatřují spíše v potřebě dobrého ošetření adekvátního nakládání s těmito prostředky.

Mezi moderní prostředky situační prevence patří i tzv. pulty centrální ochrany. Ty pracují na principu technického zabezpečení objektů ochrannými čidly, které signalizují do jednoho centra pohyb nepovolaných osob ve vymezeném prostoru a čase. Tímto způsobem mohou být ochráněny před majetkovou delikvencí mnohé budovy se zvýšeným nebezpečím napadení (úřady, muzea, kulturní památky, výrobní haly a sklady, obchodní centra apod., ale i obytné a s nimi související prostory, např. parkoviště, sklepní a půdní prostory apod.) před nezvanými návštěvníky. Tyto centrálně zajišťované technické zabezpečovací prostředky jsou často

doplňovány i různými lokálními preventivními prostředky, které monitorují a selektují vstup a odchod osob (případně přesun zboží) z určitého vymezeného prostoru. Jde tedy o celou řadu různě sofistikovaných zabezpečovacích prostředků, které na základě vizuálních či jiných senzorů znesnadňují či zamezují pohyb osob v chráněné oblasti. V této souvislosti nesmíme zapomenout na ony staré a osvědčené prostředky pasivní ochrany věcí, totiž na jejich uzamykání a zneprístupňování a samozřejmě ani na nezbytnou, moderními technickými prostředky podpořenou, hlídkovací a monitorovací službu policie (radiostanice a vysílačky, detektory apod.).

Dalším směrem situační prevence jsou ty postupy, které znesnadňují použití věcí z trestné činnosti. Zde se uplatňuje celá řada metod značkování předmětů, a to ať již předběžně (registrace a označování jízdních kol či jejich bezpečné ukládání do uzamykatelných stojanů, označování elektronických výrobků, vyrývání identifikačních údajů do skel aut, různé druhy imobilizérů a mechanických zabezpečovacích prostředků apod.) nebo následně (systémy znehodnocování peněz po jejich odcizení barvou, systémy upozorňující na neoprávněné používání či zcizení věci apod.).

Prostředky situační prevence jsou důležitými součástmi celé strategie preventivního působení, jsou často krátkodobě vysoce účinné a při správném užití mohou napadené oblasti určité lokality výrazně prospět. Nicméně je třeba prostředky situační prevence vhodně kombinovat s prostředky sociální prevence, a to proto, aby se dosáhlo dlouhodobějšího účinku těchto aktivit.

3. Poznatky koordinátorů prevence

Již výše jsme zdůraznili, že smysluplná preventivní práce by měla být patřičně připravená a zabezpečená, že to v zásadě není činnost náhodná a příležitostná. Lze dokonce konstatovat, že dobrá preventivní práce má prvky soustavnosti, dlouhodobé koncepčnosti a zpětnovazební dynamičnosti, že tedy dlouhodobě sleduje nějaký pozitivní nápravný či možné nebezpečí odvracející cíl a přitom je schopna reagovat na aktuálně vzniklé potřeby dané lokality. Má-li mít preventivní práce tyto parametry, musí být o ni soustavně pečováno. Preventivní práce na místní úrovni vyžaduje pracovníka, který – pokud možno – na plný pracovní úvazek kvalifikovaně pečuje o vyhledávání ohrožujících jevů a o jejich přiměřenou paralyzaci. V ČR existuje již velká řada měst a obcí, která si tuto potřebu uvědomila a která v rámci svých obecních úřadů zaměstnávají manažery či koordinátory prevence.

Z průzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci vyplynulo, že více jak $\frac{3}{4}$ dotázaných byly do své funkce koordinátora prevence oficiálně jmenovány, a to nejčastěji usnesením rady či zastupitelstva města. Tímto jmenováním byla jejich funkce zakotvena a lze oprávněně předpokládat, že tímto způsobem prokázali zástupci obcí své odhodlání zabývat se prevencí soustavněji. Nicméně pouze pětina dotázaných koordinátorů (především z měst, které se do preventivní práce zapojují již po mnoho let) byla do svých funkcí přijata na nová tabulková místa a pouze necelých 13% podstoupilo proceduru konkurzu či jiného výběrového řízení.

Nejčastěji byli koordinátoři preventivních aktivit na místní úrovni „nalezeni“ v řadách obecního úřadu (oblast prevence jim byla přidělena formou úpravy či rozšířením stávající pracovní náplně – 2/3 případů), nebo se této činnosti ujal dobrovolně některý z řad zastupitelů (13%). Obecní rady či zastupitelstva nejčastěji zařazují koordinátora preventivních aktivit do řad městské policie, resp. koordinátorem dodatečně jmenují někoho z útvaru městské policie (33%), výrazněji jsou koordinátoři zařazeni též v sociálním odboru obce (13%). O dosud poněkud mlhavé představě obecních rad a zastupitelstev o tom, co by měl vlastně koordinátor prevence dělat, svědčí to, že pouze jedna třetina dotázaných se může vykázt písemnou pracovní náplní na pozici koordinátora. Faktickou prestiž koordinátorů lze nepřímo odvodit z poznatku, že jejich bezprostředními nadřízenými jsou buď starosta (1/3 případů), nebo vedoucí některého z odborů (1/3 případů) obecního úřadu a že více jak 2/3 dotázaných je z hlediska platu zařazeno v deváté či desáté platové třídě.

Průzkum konstatoval, že bohužel pouze zcela výjimečně (v 7% případů) je činnost koordinátora preventivních aktivit jedinou pracovní náplní dotázaných respondentů. Tito 4 pracovníci působí ve větších městech, která mají navíc dlouhodobou zkušenost s preventivní prací. Činnost koordinátora bývá nejčastěji spojována s činností v rámci městské policie. Koordinátor však v pětině případů vykonává další činnosti v rámci sociálního odboru či je (v další pětině případů) pověřen plněním specifických úkolů v rámci protidrogové prevence. Nežádá je ovšem činnost koordinátora preventivních aktivit personálně svázána s osobami, které v rámci své hlavní činnosti řeší preventivní agendě poněkud odtaziťté problémy (tajemník OÚ, pracovník regionálního rozvoje, pracovník zajišťující bezpečnostní agendu civilní obrany apod.). Vyjádřeno

poměrně či procentuálně, z celkového množství respondentů se zhruba čtvrtina (24%) věnuje preventivní problematice pouze do deseti procent svého pracovního vytížení a dalších 16 % respondentů nebylo vůbec schopno podíl své preventivní činnosti upřesnit. Z jiného pohledu lze konstatovat, že pouze 27% dotázaných koordinátorů se problematikou preventivní práce zabývá 50% a více procenty své pracovní kapacity (z nich ovšem pouze 4 na plný úvazek). Na okraj těchto zjištění je možno konstatovat, že města zapojená dlouhodoběji do systematické preventivní práce mají těchto naposled zmíněných koordinátorů preventivní práce podstatně více (téměř 60%) než města, která se v problematice preventivní práce teprve orientují. Toto zjištění je možno vnímat jako pozitivní příslib pro preventivní práci na místní úrovni do budoucnosti.

Důraz na rozvoj preventivní práce je možno do jisté míry odvodit i z finanční částky, kterou věnují konkrétní obecní rozpočty na rozvoj preventivních aktivit. Zde je možno konstatovat, že města s delší tradicí systematické preventivní práce („stará města“) počítají ve svém ročním rozpočtu víceméně trvale s většími, meziročně srovnatelnými finančními částkami na prevenci, města, která s preventivní prací začínají („nová města“), navyšují své preventivní rozpočty meziročně výrazněji. Tak se ukazuje, že stará města vykazují nárůst prostředků pouze ve čtvrtině případů a ve více jak 60% případů věnují na prevenci stejnou finanční částku jako vloni, nová města rozpočet téměř v 60% případů navyšují a ve třetině případů jej navrhují ve srovnatelné úrovni s předchozím rokem. Orientačně lze pak říci, že městské rozpočty počítají s vlastními prostředky na preventivní práci, nejčastěji v řádu do 500000,- Kč, nicméně tyto prostředky bývají často mnohonásobně navýšeny různými granty a finančními prostředky z jiných zdrojů.

Množství finančních prostředků na prevenci bývá často v přímé závislosti na existenci, či neexistenci nějakého dlouhodobějšího preventivního plánu či programu. Takovéto doklady koncepčnosti a dlouhodobějšího zaměření preventivního programu je možno najít u zhruba 60% měst, častěji však u měst starých (75%) než nových (45%). Manažeři prevence mají ve dvou třetinách případů (bez rozdílu ve starých a nových městech) důležité slovo při sestavování těchto koncepcí, jejich vliv se projevuje zejména v oblasti metodiky a zaměření preventivní práce. Z opačného pohledu je ovšem poněkud zarážející, že dosti velká skupina koordinátorů tuto úlohu nemá.

Dobré zaměření preventivní práce je do značné míry závislé na dostatečném množství analytického či vyhodnocovacího materiálu. Převážná většina manažerů takovéto podkladové materiály má, nicméně pětina dotázaných signalizuje jejich absenci. Nejčastějšími zdroji potřebných informací jsou podklady čerpané z policejní statistiky (ty má k dispozici polovina dotázaných manažerů) a ze zdrojů městské policie (zhruba třetina), čtvrtina dotázaných disponuje potřebnými informacemi ze sociálního odboru OÚ a zhruba desetina z oblasti školství. Někteří manažeři ovšem naopak disponují souhrnnými informacemi, které jsou soustředěny v nějaké zprávě o prevenci (přibližně čtvrtina) a jejich rozhodování a koncepční práce se může opírat o studii zaměřenou na prevenci či výzkum veřejného mínění.

Dobré plánování preventivních aktivit na místní úrovni ovšem bezesporu vyžaduje určitý poradní orgán nebo na problematiku zaměřenou komisi, která může posuzovat preventivní potřeby lokality z různých aspektů a navrhnout přiměřená opatření. Respondenti sdělili, že takovýto

orgán preventivní práce existuje zhruba ve ¾ případů, je ovšem různě veliký a různě dotován odborníky. Tam, kde komise pracují, mají v průměru 9 členů, často frekventované jsou komise pětičlenné až sedmičlenné (zhruba třetina případů), 15 a více členů mívá tato komise spíše výjimečně (ve velkých městech). Obecně lze však říci, že z hlediska systematické preventivní práce stará města jsou komisemi pro problematiku preventivní práce vybavena jednak častěji než města nová a jednak mají tyto komise v průměru větší počet členů (průměr ve starých městech je 11 členů, v nových pouze 8).

Členy těchto komisí jsou nejčastěji zástupci městské policie a Policie ČR (tyto členy má více jak každá druhá komise), zástupci z oblasti školství (v necelých 50%) a městského úřadu (více jak 40%). Poměrně málo se činnosti těchto komisí účastní zástupci z odboru sociálních věcí a OSPOD (20%). V 30% případů jsou členy komise volení zastupitelé či zástupci politických stran. Poněkud překvapivým zjištěním je, že manažer prevence – tedy člověk, který by měl být o situaci v oblasti bezpečnosti a možných preventivních aktivit největším odborníkem - je řádným členem této komise pouze v necelé čtvrtině případů. Tato diskrepance je zvláště viditelná u komisí nových měst, kde je manažer prevence členem komise pouze v necelých 10% případů, oproti městům starým, kde je členem ve více jak dvou pětinach případů. Někteří manažeři prevence kriminality na tento fakt poukazovali jako na určitou brzdu v preventivní práci, neboť se (pravděpodobně vysoce oprávněně) domnívají, že pro komisi o preventivní problematice ztrácí zprostředkovaná informace na své přesnosti, akčnosti a naléhavosti a může být mnohdy nepřesně pochopena.

Ať již je manažer prevence členem komise, či není, je tou osobou, která se preventivní práci na místní úrovni pravděpodobně nejvíce zabývá a uvažuje o významu a poslání jednotlivých preventivních akcí. Mezi nejodpovědnější práce v tomto směru patří výběr vhodných preventivních projektů. Proto byli manažeři vyzváni, aby sdělili, kterým preventivním aktivitám osobně nejvíce věří. Z oblasti sociální prevence se respondenti nejčastěji shodli na názoru, že to jsou v širokém spektru projekty zaměřené na děti a mládež. Soudí, že včasná a vhodná intervence do života dětí a mládeže (zvláště v některých zvláště citlivých formativních obdobích) je základním kamenem nastartování nedelikventního vývoje mladého člověka. Někteří proto kladou důraz zejména na prostředky primární prevence, jež chápou jako základní předpoklad pro rozvoj programů sekundární a terciální prevence.

V této oblasti si koordinátoři dosti slibují od aktivit, které na sebe vážou případný nestrukturovaně prožívaný volný čas mládeže. To znamená čas, který se za určitých podmínek může stát časem zneužitým k antisociálním projevům. Zdůrazňují však, že je třeba plánovat aktivity volného času přiměřeně a nenásilně (je třeba vycházet z toho, že mladí lidé touží po „neorganizovaných“ avšak interaktivních činnostech), pro preventivní účely volit spíše jednoduché (ale o to účinnější) volnočasové aktivity, klást důraz na pravidelnost akcí během roku, dbát na průběžné motivování a vyústění těchto činností směřovat k nějaké „výroční“ akci (např. k letnímu táboru). Z volnočasových aktivit jsou nejčastěji zmiňovány sportovní aktivity, především ty, které v sobě obsahují prvky adrenalinových sportů, dobrodružnosti a nezvyklosti či mají ráz rekreačního sportování.

Důležitost pravidelné práce ve volném čase s mládeží z hlediska prevence spatřují někteří respondenti v možnosti nenásilné prezentace pozitivních hodnot a zdravého životního stylu, v možnosti citlivého oslovení ohrožené cílové skupiny mladých lidí a v neposlední řadě v možnosti průběžné depistážní práce. Proto manažeři zdůrazňují, že věří těm aktivitám, které jsou někým nenápadně organizované, dějí se pod opatrným pozitivně formativním dohledem.

Při pozitivním ovlivňování mladých lidí zdůrazňují manažeři (především ti, kteří se preventivní činností zabývají relativně dlouho) prvořadý význam nízkoprahových zařízení. Ty považují za dobrý nástroj práce zejména pro nenásilný styl působení na klienty a často spontánně vznikající atraktivitu nabízeného dění, jež usnadňuje poměrně dobrou možnost odborných zásahů do širokého spektra již existujících či latentně hrozících problémů mladých lidí.

Až překvapivě velká část respondentů (každý třetí) uvádí, že v rámci sociální prevence vkládá velké naděje do osvětové činnosti. Manažeři soudí, že existují značné rezervy v informovanosti lidí, a to jak na straně znalostí, jež případné pachatele odradí od asociálních projevů, tak na straně potenciálních obětí trestné činnosti. Často diskutovanou malou účinnost přednášek s preventivní tematikou a informačních kampaní nejrůznějšího druhu spatřují ve špatně zvolené metodice osvětových akcí (jak z hlediska rozsahu informací, tak metodě předávání těchto poznatků), ve špatně připravených a motivovaných lektorech a v nepřesné volbě adresátů těchto akcí (věk, úroveň vzdělání, stupeň zasažení či ohrožení asocialitou). Na druhou stranu zdůrazňují, že besedy s občany umožňují bezprostředně reagovat na jejich připomínky, že je jim možno mnohé věci osvětlit a doplnit jejich znalosti a dovednosti.

Manažeři prevence, kteří byli respondenty průzkumu, nejčastěji uváděli, že z hlediska účinnosti si nejvíce váží prostředků situační prevence. Na bezpečnostní kamery, pulty centralizované ochrany nebo jiné zabezpečovací, kontrolní či signalizační prostředky si vzpomnělo téměř 2/5 dotázaných.

Z vyjádření respondentů je zjevné, že si na těchto prostředcích cení především jejich operativního významu, jistého prolnutí metod prevence a represe. Někteří manažeři zdůrazňují, že kamerové systémy se setkávají s pozitivní odezvou u občanů, kteří v těchto prostředcích vidí záruku většího bezpečí, i pracovníků policejních sborů, kterým přinášejí zefektivnění činnosti, snížení nápadu trestné činnosti a větší možnost odhalení a usvědčení pachatele. Manažeři podtrhují psychologický význam těchto prostředků situační prevence pro odstrašení pachatelů a jejich vytlačení z nejpříhodnějších zón pro páčání pouliční kriminality ve městech. Respondenti však správně upozorňují, že např. kamery musí být nainstalovány nejen ve vhodných lokalitách, ale že jejich dlouhodobější význam závisí také na rychlosti reakce orgánů ochrany práva na negativní činy, které jsou těmito prostředky zachyceny. Ozvaly se však i hlasy, že technické prostředky vedoucí k ztotožnění pachatele jsou spíše rázu represivního než preventivního a že by proto měly být ve běžné výbavě těch policistů, kteří se zabývají odhalováním trestné činnosti, nikoliv těch, kteří usilují o předcházení delikvenci. Souhrnně řečeno, manažeři se shodují v tom, že účinnost prostředků situační prevence se projeví rychleji než aplikace prostředků sociální prevence, ta však je trvalejšího rázu, neboť se nesnaží pachatele pouze odradit vnějšími

prostředky, ale snaží se o dosažení internalizace pozitivních hodnot. Proto doufají ve větší úspěšnost prostředků sociální prevence u mladších, lépe formovatelných jedinců.

Manažeři prevence také odpovídali na otázku, co hraje největší roli při rozvaze o tom, které preventivní projekty podpořit a které naopak nedoporučit. Zde se na prvním místě objevilo kritérium, zda plánovaný projekt zasahuje správnou cílovou skupinu. Toto kritérium zdůrazňovali všichni respondenti, ale zvláště ti, kteří hodnotí preventivní aktivity již několik let. Dalším kritériem bylo, zda jsou prostředky k modifikaci klientů cílové skupiny reálné, efektivní, finančně přiměřené a v neposlední řadě pro manažera prevence transparentní a nepřekomplikované. Jinými slovy řečeno, zda metody v projektu naznačené preventivní práce nejsou pouze rádobý hezkým, avšak bezobsažným rétorským cvičením, zda mají promyšlený reálný základ a opírají se o důvěryhodné předpoklady úspěchu.

Zhruba pětina dotázaných přiznává, že při rozhodování o přiznání dotace na určitý preventivní program hraje z pochopitelných důvodů nezanedbatelný vliv i předchozí zkušenost manažera s realizátorem. Zdá se, že dobrá pověst realizátora sehraje značnou roli i při předkládání méně jednoznačných, odvážnějších či riskantnějších projektů. Na druhé straně pětina respondentů sděluje, že významným rozhodovacím kritériem pro akceptaci, či neakceptaci projektu je požadavek, aby projekt měl – pokud možno hmatatelný – význam pro občany nebo místo, kde se realizuje. Tento postoj vysvětluje, proč je mnohdy dávána přednost „akčním“ prostředkům situační prevence před dlouhotrvajícími a pomalu se projevujícími prostředky sociální prevence. Je však třeba též spravedlivě konstatovat, že většina manažerů prevence se snaží vhodně kombinovat oba druhy preventivních projektů a že jedním z rozhodujících kritérií je skutečnost, zda jsou preventivní akce kompatibilní a projevují určitou tendenci k systémové návaznosti.

Při preventivní práci se mnohdy diskutuje otázka, co se má vlastně považovat za úspěch preventivního snažení. Nad touto těžkou otázkou lze samozřejmě dlouze teoreticky uvažovat, manažeři prevence kriminality si však musí (nebo by měli) na takto položenou odpověď každoročně takřkajíc „za pochodu“, neboť se musí s roční periodicitou snažit z omezených finančních prostředků podpořit z hlediska prevence hodnotné projekty a vyvarovat se těch nefunkčních. Jak ukázaly výsledky průzkumu, obecná otázka „Co považujete za známku úspěšnosti projektu“ byla pro některé manažery (zhruba pětinu) obtížně zodpověditelná. S odpovědí měli problém zejména manažeři, kteří s preventivní prací teprve začínají a nemají proto dostatečné množství zkušeností. Každý druhý respondent průzkumu (v zásadě bez ohledu na to, zda je lokalita zapojena do preventivní práce delší či kratší dobu) považuje za nejdůležitější doklad úspěšnosti projektu, že je nejširší veřejností v místě realizace kladně přijat a že jeho naplňování přispívá k zvýšení pocitu bezpečí občanů.

Na dalším místě kritérií úspěšnosti projektu se objevila myšlenka, že za úspěšný projekt lze považovat ten, který je reálně využíván osobami z cílové skupiny, pro kterou byl připraven. Toto kritérium zdůrazňují třikrát častěji manažeři „starých měst“ než „nových měst“ (60% : 20%). Téměř každý třetí dotázaný považuje za známku úspěšnosti preventivních projektů skutečnost, že se v ovlivňované lokalitě snížil nápad trestné činnosti. Toto kritérium je jistě použitelné u některých projektů situační prevence.

Každý pátý až šestý manažer pak spatřuje úspěšnost uskutečňovaných programů v tom, že založí nějakou smysluplnou aktivitu, kterou lze s klienty rozvíjet a která prokáže jistý stupeň životaschopnosti, nebo se dokonce stane se podnětem pro vytváření dalších preventivních aktivit. Manažeři tak kladně hodnotí aktivity, které nemusí být uměle udržovány při životě, ale které po počáteční akceleraci žijí již převážně vlastním životem a od manažera očekávají spíše metodické vedení a pouze omezené finanční dotace.

4. Perspektiva koordinátorů projektů na místní úrovni: výsledky kvalitativního výzkumu

Tato kapitola pojednává o kvalitativních rozhovorech s koordinátory různých projektů sociální prevence realizovaných v České republice. Zatímco respondenti v předcházející kapitole jsou manažeři prevence kriminality ve městech, tedy pracovníci, kteří z úrovně města řídí městský projekt, který často zahrnuje několik projektů, respondenti z této části jsou manažeři konkrétních projektů. Primárním cílem studie bylo zhodnotit zavedení státní politiky prevence kriminality v ČR na makro i mikro úrovni. Studie byla provedena ve dvou fázích. Počáteční výzkum byl uskutečněn v letech 1998-2002 a byl zaměřen na institucionální rovinu prevence kriminality. Zahrnoval národní zprávu o konkurzech na financování a zavádění projektů sociální prevence na místní úrovni a rozhovory s hlavními aktéry prevence kriminality na institucionální úrovni. Kvalitativní rozhovory s koordinátory projektů byly uskutečněny v letech 2002–2003 za účelem získat informace o provádění preventivní činnosti na místní úrovni. Analýza dat, získaných prostřednictvím těchto kvalitativních rozhovorů, by mohla sloužit jako cenný podklad při vytváření strategie sociální prevence a konstruování rámce preventivních projektů pro děti a mladistvé na místní úrovni. Metodologická východiska strategie výzkumu kvalitativního výzkumu jsou popsány v Příloze publikace. (viz Příloha I)

Navrhované cílové skupiny sociální prevence jsou reprezentovány místními komunitami, rodinami, školou, dětskými volnočasovými (mimoškolními) aktivitami, pečovatelskými domy, policií a trestním soudnictvím. Tyto cílové skupiny byly vybrány pro preventivní projekty vedoucí ke zlepšení fyzického i materiálního prostředí mladých jedinců a zaručení bezpečnosti na ulicích a místech, kde se mladí scházejí.

Na základě počátečních rozhovorů s koordinátory na státní úrovni a centry sociálních služeb a prevence bylo vybráno 15 projektů sociální prevence. Pozornost se zaměřila na projekty v délce trvání 3–5 let, projekty zaměřené na děti a mladistvé (ve věku od 5 do 20), projekty soustředěné na komplexní socializační procesy (rodina, škola, komunita), projekty částečně či zcela financované státem a projekty, které byly koordinátory prevence posouzeny jako potenciálně úspěšné při budoucí realizaci. Kromě toho byla pro výběr projektů pro empirickou studii použita metoda „sněhové koule“ – projekty byly vybrány na základě doporučení koordinátorů projektů a metodologů Odboru prevence Ministerstva vnitra ČR. Skupina 15 respondentů, koordinátorů projektů prevence v Praze, byla zvolena tak, aby uspokojila rozmanitost iniciativ v preventivní činnosti. Většina z nich působila v hlavním městě. (viz Příloha I)

Analýza dat získaných z kvalitativních rozhovorů

Výzkum se zaměřil na čtyři hlavní aspekty: projekt, koordinátora, klienti (děti) a výsledky. (Havrdová, 2005). Rozhovory měly za cíl poskytnout odpovědi na následující otázky:

- Jaký druh znalostí (zkušeností) dotazovaní mají?
- Jaký je motivační mechanismus u koordinátorů (proč si tuto pozici zvolili)? Co jim jejich práce přináší?

- Jak definují delikventní mládež?
- Jaké hlavní problémy z pohledu koordinátora se u dětí vyskytují, jak rozumějí otázce „problému mládeže“?
- Jak vnímají současnou situaci kriminality mládeže a její prevence? Jaké jsou z jejich pohledu hlavní příčiny kriminality mládeže?
- Jak koordinátoři popisují sociální prostředí klientů, jejich rodinné zázemí a vzdělávací proces? Jak ovlivňuje přirozené prostředí mimo projekt chování dětí v rámci projektu (nepříznivé rodinné prostředí, neuspokojivé studijní výsledky)?
- Co do situace vnášejí, jak ji ovlivňují a mění? Jak v projektu přispívají k ochraně práv dítěte?
- Jaká je představa koordinátorů o sociální prevenci?
- Jak obhajují aktivity a typ prevence uskutečňované v rámci projektu? Jak řeší problém volby „správných strategických metod“ sociálních služeb?
- Jsou koordinátoři toho názoru, že i ta nejméně závažná restriktivní opatření, například projekty sociální prevence bez ústavní péče, mají větší naději na úspěch než ústavní péče?
- Jakou roli hrají podle nich dospělí/společnost v prevenci dětské kriminality?
- Jak spolupracují s příslušnými státními institucemi a dalšími koordinátory?
- Co si myslí o finanční podpoře projektů sociální prevence ze strany státu?
- Jaké je obecné povědomí o státním systému prevence? Co by chtěli koordinátoři na projektu i na celkové situaci změnit?
- Jak vnímají úlohu nevládních organizací: Kdo by měl sociální prevenci realizovat?

Na základě provedených rozhovorů můžeme koordinátory zařadit do tří skupin.

První skupinu tvořili koordinátoři, kteří se prostřednictvím účasti v preventivních projektech snažili především získat praktické zkušenosti v oblasti svého oboru. Koordinátoři z této skupiny byli většinou mladí (studenti sociální práce), iniciativní a vysoce motivovaní získat bezprostřední zkušenosti pro svoji budoucí profesi. Postrádali však potřebnou znalost systému sociální prevence (počínaje otázkami financování až po realizaci vlastních projektů v praxi):

„Při práci s dětmi mi chybí potřebné dovednosti a je také velmi obtížné pozorovat výsledky. Myslím si, že i fakt, že děti navštěvují denní centrum a chtějí, abychom je vyzvedávali, je velký úspěch. Ne, nejde o žádnou závažnou práci, protože nemáme materiální ani lidské zdroje, zkusíme zapojit veřejnost.“ (Respondent A.)

Druhou skupinou koordinátorů byli ti (obvykle mezi 45-50 lety), kteří se zapojili do prevence kriminality, aby zužitkovali své výjimečné znalosti a dovednosti práce s deviantní mládeží. Tato skupina zahrnovala právníky, psychology, učitele, zdravotní sestry, jiné pracovníky ve zdravotnictví a další profese související s dětmi a mládeží. Motivací této skupiny byla spíše snaha odstranit očividné nedostatky systému:

„Pracuji jako státní zástupce a už od roku 1974 jsem se zabývala případy, které se týkaly dětí. Znamená to, že jsem měla na starosti děti v uzavřených institucích a v pěstounských domovech. Tehdy jsem si začala uvědomovat, že stát není schopný se o deviantní děti postarat. Viděli jsme

děti jako oběti zločinu, které byly zanedbávány a zneužívány vlastními rodiči. V té době jsem adoptovala svoji první dceru.“ (Respondent B.)

Největší podíl (74 %) tvořili ve vzorku dotazovaných koordinátorů ti, kteří měli více než pětiletou zkušenost s prevencí kriminality. Tato skupina byla zcela zřejmě nejlépe informována o skrytých aspektech preventivní práce a tito respondenti také během rozhovoru nejochotněji sdíleli své poznatky.

Ve třetí skupině koordinátorů byli lidé, kteří se k preventivní práci dostali „náhodou“. V těchto případech, které byly spíše ojedinělé, se jednalo o nepřiliš zaujaté a kompetentní koordinátory, kteří nemluvili o svých zkušenostech s pomocí dětem. Nevykazovali žádné dovednosti a znalost své práce, spíše si stěžovali na nedostatek finančních prostředků poskytovaných státem. Bylo navíc obtížné tyto koordinátory kontaktovat a domluvit si s nimi schůzku. Při rozhovorech bylo zřejmé, že nechtějí odpovídat na dotazy a popsat svoji činnost. Byli zde i lidé motivovaní pouze vlastním prospěchem.

„Děti jsou jen záminka, dneska člověk může vydělat na čemkoli. Prostě si najdete projekt a přizpůsobíte se mu... jde vám to a máte z toho zisk. Ty děti taky potřebujete, abyste na to měl papír. Nebo ne? Ve skutečnosti to nikoho nezajímá... Nevím, jestli jsem schopen na ty vaše otázky odpovědět a říct vám něco zajímavého.“ (Respondent C.)

Postoje koordinátorů bychom mohli posuzovat na základě jejich ochoty mluvit o své práci a rovněž na základě jazyka, kterého užívají při popisu problematiky kriminality mládeže, projektu a jeho účastníků, iniciativy a vztahů navázaných s klienty a koordinátory jiného projektu.

V souvislosti se vzrůstajícím problémem zločinnosti mládeže dotazovaní zdůrazňovali, že ve skutečnosti nejde o to, že by byl problém deviantních dětí větší, spíše má stále větší publicitu. Na druhou stranu však statistiky kriminality potvrzují fakt, že problém narostl a nyní stagnuje či klesá. Předpokládáme sice, že nárůst ve statistikách kriminality může být zkreslen jejich nepřesností v dřívějších obdobích, avšak naše každodenní zkušenost, že stále více dětí a mládeže tráví čas na ulici, dokazuje pravý opak. Vzrůstající objem sociálních služeb realizujících různé metody prevence rovněž signalizuje jejich větší poptávku a nárůst počtu dětí, které takovou iniciativu potřebují.

Při popisu současné situace kriminality mládeže zmínili dotazovaní dvě hlavní skupiny faktorů: makrospolečenské faktory a faktory, které se vyskytují v sociálním prostředí dětí. Za makrospolečenské faktory byly označovány vlivy jako např. chudoba, přístup k drogám a alkoholu či násilí prezentované v médiích (ve filmech, na internetu, apod.). Děti vystavené negativním situačním faktorům jsou často vystaveny problémům s drogami a alkoholem nebo prostituci:

„...Děti jsou dnes vystaveny široké škále negativních vlivů...“ (Respondent A.)

„...Už tolikrát jsme žádali policii, aby bylo zakázáno vystavování pornografických časopisů na veřejnosti... Zákon to sice zakazuje, ale stejně je můžete vidět na každém rohu.“ (Respondent B.)

Existují navíc situace, jež by za určitých okolností mohly mít negativní vliv na chování mládeže, např. v internetových kavárnách s nepřetržitým provozem, kde děti mohou hrát hry.

U druhé skupiny faktorů (sociální faktory) kladli dotazovaní největší důraz na absenci pozitivního rodinného prostředí. Tento faktor spojovali s mnoha rodinnými problémy, jako jsou např. rozvod, alkohol, nezaměstnanost rodičů, zanedbávání rodičovské péče, odklon od tradičního modelu rodiny, absence jasně vymezených rolí muže a ženy v rodině. Respondenti naznačili, že v dnešní společnosti je trend časnějšího dospívání dětí. To může být často výsledkem přístupu rodičů, kteří se svými dětmi jednají jako s životními partnery, čímž na děti kladou nepřiměřenou zodpovědnost. Negativní rodinné prostředí, které zdůrazňovala většina respondentů, nemusí nezbytně souviset se sociální situací (vzděláním, zaměstnáním a sociálním statutem). Častěji je spíše spojováno s neschopností rodičů komunikovat se svými dětmi.

Děti, které jsou vystaveny této skupině faktorů, nemají navíc příklad pozitivního chování. Podle dotazovaných odsuzují všechny tyto problémy děti k osamělosti, izolaci, nejistotě a malé sebedůvěře, což se může projevit i v agresivitě a násilí vůči ostatním.

„Vidí-li děti všude, jak dospělí podvádí a kradou..., zejména zažívají-li to děti u vlastních rodičů..., pak se nemůžeme divit, že přejímají stejné vzorce chování a sklouznou k delikvenci.“
(Respondent B)

Podle respondentů tato skupina faktorů nyní méně souvisí s rozvodovostí, neboť je zde méně samoživitelů/samoživitelů, kteří svoje děti zanedbávají. Naproti tomu byly jako jedny z hlavních příčin kriminality mládeže zdůrazňovány špatné rodinné zázemí, alkoholismus a nezaměstnanost rodičů. Z toho vyplývá, že problémové děti mívají zpravidla ještě více problémové rodiče.

V souvislosti se školním prostředím poukazovali dotazovaní na absenci pozitivního vztahu mezi dítětem a učitelem jako na nejdůležitější faktor stávající situace. Podle respondentů je tento nedostatek komunikace často důsledkem „tradičního“ přístupu k dětem, který je založený na restriktivních metodách, donucovacích prostředcích a prosazování určitých vzorců a modelů správného chování. Popisující současnou situaci ve třídě, vyjadřovali se respondenti k přístupu některých učitelů odmítavě:

„Byla to stará žena, hledala seberealizaci... a neustále si stěžovala, že dřív byly děti lepší... a že teď jsou hroznější... Nechácala, že pořád vydává rozkazy, místo aby děti vychovávala... Ne, nemyslím si, že by za komunismu děti byly lepší.“ (Respondent H.)

Špatné studijní výsledky a stigmatizace ve škole byly také označovány za jedny z nejčastějších problémů u dětí zapsaných v projektech. 70 % respondentů prohlásilo, že přísné a nepřátelské školní prostředí má u dětí za následek negativní asociace, které vedou k záškoláctví, trávení času na ulici s dětmi, jejichž situace je obdobná, a k dalším negativním důsledkům.

V souvislosti se současnou situací dětí považovalo nejvíce respondentů za nejlivnější faktor vývoje mladých lidí neformální skupiny mládeže. Tyto skupiny nevznikají za účelem zábavy, dávají se spíše dohromady v nouzových situacích, jako je např. shánění peněz či drog. Společné potřeby je dokonce spojují víc než společné zájmy či styl.

„V jedné skupině jsou třeba skinheadi a drogoví dealeri a jsou schopni společně fungovat, i když jsou jejich přístupy k životu velmi rozdílné. Jejich deviantní chování odráží filozofii skupiny, k níž se připojili: někteří se perou s Romy, jiní s mladými, co mají dlouhé vlasy.“ (Respondent G.)

Vrátíme-li se zpět k hlavním faktorům ovlivňujícím situaci současných dětí, respondenti zde naznačili spojitost některých faktorů s poruchami osobnosti. Do zkoumaných projektů však nebyly zařazeny děti se závažnými mentálními poruchami či tělesnými vadami. Z osobnostních handicapů kladli dotazovaní největší důraz na problémy s komunikací, neschopnost nebo neochotu komunikovat s okolním světem a nerealistický přístup ke každodennímu životu. U dětí s poruchami osobnosti připisovali dotazovaní velkou důležitost asistenci psychiatra. Tato skupina faktorů zahrnuje i specifikum věku (adolescenti). Tyto děti se začínají projevovat extrémně, buďto jsou hyperaktivní a agresivní, nebo plaché a přecitlivělé:

„Ti, kteří mají nízkou motivaci, nejsou schopni vycházet se svým okolím a organizovat svůj každodenní život, mají nedostatečný smysl pro zodpovědnost a odpovídající vnímání sebe samých, nejsou schopni navazovat kontakty, jsou ochotni spokojit se s krátkodobými výsledky, nemají koníčky, jsou pevně připoutáni k nějaké skupině, např. drogově závislých, apod.“ (Respondent I.)

Koordinátoři popisovali děti zapsané v projektech jako děti se zvláštními potřebami podpory a péče, a to zejména s odkazem na nejmladší skupinu dětí do 10 let. Podle respondentů bylo 78 % projektů zaměřeno na věkovou skupinu mezi deseti a dvaceti lety. Velmi málo příležitostí však bylo nabízeno skupině mládeže nad čtrnáct let. Tato skupina byla kromě toho popisována jako „beznadějně případy..., nemůžeme s tím nic dělat, společnost je nezmění, je na to už moc pozdě.“ (Respondent R.)

Podle dotazovaných je nejdůležitějším obdobím v rozvoji dítěte je doba do šesti let věku a tyto děti jsou také zanedbány sociálním systémem (nedostatek sociálních služeb pro tuto věkovou skupinu, umístování do ústavní péče).

Problematické děti byly často ztotožňovány s dětmi rizikovými. Toto označení má dvojitý význam: děti zažívající rizikovou situaci a děti představující určité riziko. Respondenti vyjadřovali názor, že dráha delikventa je spojena se sociálním statutem, jenž je v současnosti více založen na materiálních věcech – jde o to, vlastnit určité věci a náležet tak do určité sociální vrstvy. Pokud děti nejsou schopny získat takové věci legálně, páchají trestné činy. Tito koordinátoři dokonce viděli delikventní děti jako „ztracené případy“.

Při popisování metod preventivní práce respondenti často hovořili o sociálním prostředí dětí. Podle nich existují v sociálním prostředí každého dítěte tři vzájemně propojené prvky: rodina, škola a kamarádi. Tyto tři komponenty mají zásadní vliv na chování dítěte. Sociální prostředí má navíc velký vliv na vývoj osobnosti a chování mládeže. Proto se negativní sociální prostředí často stává příčinou poruch osobnosti.

Zkoumání sociálního prostředí klientů je nezbytnou součástí postupu při výběru metod práce s dětmi. Hovoříce například o rodinách alkoholiků, respondenti podotýkali, že se děti učí vzorce chování od svých rodičů.

„Jestliže jejich rodiče pijí, mají děti ospravedlnění pro to, aby taky začaly pít.“ (Respondent N.)

Podle koordinátorů z našeho vzorku byla před revolucí silnější tendence ponechávat děti v jejich biologické rodině. V době transformace byl pak kladen větší důraz na vytvoření pěstounské rodiny. Pití, agresivita, domácí násilí a zanedbávání jsou pro děti často důvodem, aby trávily čas mimo domov, aby žily na ulici. Všechny uvedené faktory pro ně mohou představovat nebezpečí. Odnětí dětí rodičům by tedy v těchto případech mohlo znamenat nadějný způsob řešení problému.

Na základě odpovědí koordinátorů projektů můžeme rozlišit tři hlavní směry preventivní práce, kterými se zkoumané projekty řídili:

- I. Situační změna: Zařazení dětí do projektu, aby se nezdržovaly v negativním sociálním prostředí (rodina, kamarádi) a aby nebyly konfrontovány s rozdílností materiálních a sociálních podmínek.
- II. Socializace v rámci projektu: Udržování dětí pohromadě, aby mohly mezi sebou navázat sociální kontakty, komunikovat spolu, najít si nové kamarády a také znovu navázat pozitivní komunikaci s dospělými - koordinátorem a dalšími osobami zapojenými do projektu.
- III. Socializace mimo projekt: obnovení pozitivního kontaktu s širší společností, přizpůsobování se novým situacím a učení se novým vzorcům chování.

Z této klasifikace je patrné, že byli projekty sociální intervence zaměřeny na změnu v psychologickém a sociálním vývoji dítěte. Při popisu své práce respondenti nastínili osobnostní změny účastníků projektu: získání sebedůvěry, motivace a iniciativy, větší uvolněnost, méně obav, méně agresivity a násilí. Většina dotazovaných koordinátorů kromě toho zdůrazňovala orientaci projektů na změnu sociálního prostředí, na jejímž základě je budován sociální status účastníků: děti znovu získávají podporu rodičů (biologických nebo pěstounských) a zlepšují se ve škole (lepší docházka i studijní výsledky).

Při pátrání po řešení problému kriminality mládeže vyzdvihlo 10 % respondentů důležitost hledání rovnováhy mezi represí a prevencí. Někteří koordinátoři reprezentovali represivní přístup v práci s delikventními dětmi. Tato skupina respondentů také prezentovala výsledky své práce spíše jako represivní než preventivní a vyjádřila důvěru v nezbytnost represivních opatření:

„Děti chápou tento projekt jako trest, který je má odradit od dalších porušení zákona.“
(Respondent R.)

nebo

„Represe je nutná, uzavřené ústavy, ploty, to všechno je nezbytné, musí prostě existovat určité hranice.“ (Respondent H.)

Na tomto místě (při navrhování metod práce a výběru cílové skupiny sociální intervence) nabývá na důležitosti definice prevence. Hovoříce o prevenci, užívali koordinátoři obraty jako „udělat něco včas“. Někteří respondenti spojovali sociální prevenci s materiální podporou zajišťující přístřeší a stravu, zatímco jiní popisovali prevenci jako všeobecnou podporu zabezpečující pozitivní vývoj mladé osobnosti.

Přibližně 10 % koordinátorů uvedlo, že by efektivní prevence měla být primárně zaměřena na nedelikventní děti nebo na mládež bez zápisu v trestním rejstříku. Jinými slovy, pouze primární prevence by mohla být úspěšná. Navíc by s ní mělo být započato dříve, neboť zákon porušují stále mladší a mladší děti.

Při popisu struktury projektu zdůrazňovali koordinátoři význam trvalého kontaktu s dětmi.

„Přednášky o primární prevenci nejsou efektivní, je to jen dobrý obchod. Jestliže aktivity nemají návaznost, nemají ani žádný smysl.“ (Respondent M.)

Respondenti dokonce podceňují roli sekundární a terciární prevence:

„...sekundární a terciární prevence nejsou zapotřebí – stejně nefungují.“ (Respondent W.)

Respondenti také mínili, že by sociální prevence měla být směřována k zamezení negativních vlivů prostřednictvím sociální interakce, například bezprostřední supervize komunikace. Měla by být vystavěna na třech pilířích: finanční podpoře, morální podpoře a morálním vedení. V první řadě by měla hledat důvody, proč se klient do takové situace dostal.

K dalším postřehům patří i ten, že krátkodobá situační změna nepřináší očekávané výsledky. Koordinátoři uváděli, že chování dětí se v průběhu projektu sice změní, ale vrací se do starých kolejí poté, co děti projekt opustí a tráví více času v destruktivním prostředí rodiny nebo s deviantními kamarády.

Při popisování role dospělých v prevenci kriminality mládeže se respondenti často uchýlili k emocionálnímu kontextu práce s dětmi a užívali takových výrazů jako „potřeba lásky, péče, blízkosti“. Dalším důležitým faktorem je pozitivní příklad chování, zejména patrný v projektech jako Hestia, Lata, 5P, které pracují s klienty individuálně podle modelu „Big Brother/Big Sister“: „Děti potřebují příklad. A my, pracovníci sociálního klubu, jsme pro ně tím nejdůležitějším příkladem.“ (Respondent J.)

Hovoříce o výsledcích preventivních aktivit, kladli dotazovaní důraz na fakt, že je obtížné pozorovat změnu v chování dítěte, neboť projekty jsou krátkodobé a fluktuace klientů vysoká:

„Měřit výsledky naší práce je obtížné, měřit můžeme jenom samotný proces: kolik dětí navštěvovalo náš klub, kolika z nich jsme schopni nabídnout podporu. Naše aktivity by měly být více zaměřeny na vytvoření stabilních kontaktů s klienty.“ (Respondent M.)

Zajímavá je skutečnost, že dotazovaní odpovídali na otázky týkající se dětí a preventivní práce velmi podobně. Nebyl zde žádný podstatný rozdíl v jazyce, kterým popisovali současnou situaci dětí, „problém mládeže“ a jeho řešení. Odpovědi spíše naplňovaly účel, jímž bylo vytvoření jasnějšího obrazu celkového stavu sociálních služeb a sociální prevence. Kvalitativní rozhovory také ukázaly, že jsou respondenti vybaveni detailními informacemi o projektech, jsou ochotni sdílet svoje zkušenosti a schopni obhájit svoji činnost.

Z nedostatků činnosti byly respondenty jmenovány: absence systematické metodiky, plánování a jasných cílů. Metody, které koordinátoři projektů aplikují, nejsou podloženy výzkumem a nereflektují specifika lokality nebo se objevují problémy v plánování a strategiích způsobené nedostačujícími znalostmi. Mezi nedostatky v realizaci projektů byla dále zmiňována chybějící vazba mezi jednotlivými aktivitami v rámci projektu a také chybějící návaznost.

Jako další nevýhodu uváděli respondenti nedostatečnou spolupráci nejdůležitějších sociálních činitelů: rodiny, školy, skupiny vrstevníků a komunity. Většina respondentů hovořila o obtížích při navazování kontaktů s rodinou a školou. Není zde žádné zřetelné spojení mezi rodinou, školní intervencí a mimoškolními aktivitami.

Za největší problém při realizaci preventivních projektů bylo však považováno nedostatečné financování. 80 % dotazovaných koordinátorů se spoléhalo na finanční pomoc z vládních prostředků a o jiných dodatečných možnostech získání prostředků tito koordinátoři buď nevěděli, nebo je ani nehledali.¹² Respondenti uváděli, že výše přidělovaných prostředků není adekvátní zdrojům, jaké jsou zapotřebí k realizaci projektů. Spjovali nedostatek prostředků spíše s problémy sektoru nevládních organizací v celé republice: s nedostatečnou informovaností o oficiálním konceptu prevence kriminality a s nedostatkem příležitostí, jak využít státní prostředky.

„V této zemi mají nevládní organizace velké problémy: prostředků je nedostatek, nejsme schopni je sehnat, neexistuje žádný kontrolní mechanismus, není tu know-how v oblasti managementu nevládních organizací, na straně státních institucí není dostatečná důvěra, se státními úředníky se obtížně komunikuje, nemají rádi, když nevládní organizace do něčeho zasahuje, prostě nám nevěří.“ (Respondent B.)

Další skupina odpovědí se zaměřovala na politiku státu a systém prevence. Respondenti kritizovali systém sociální péče, jenž se soustřeďuje zejména na vytváření různých typů ústavní péče. Tyto instituce nesplňují svůj účel, mají málo prostředků a kvalita jejich péče je nízká.

¹² Od zahájení politiky prevence v letech 1994 a 1996 byly přidělované státní prostředky určené na prevenci kriminality zredukovány o 50 %. Pramen: Zpráva o realizaci prevence kriminality, Ministerstvo vnitra ČR

Například diagnostická centra nedagnostikují, ale spíše distribuují děti do dětských domovů a do pěstounské péče. Respondenti dále kritizovali služby poskytované dětem státními institucemi: „Ze státních institucí vycházejí „sociálně handicapované“ děti – neschopné navázat kontakt, nepřipravené samostatně se rozhodovat, snadno zranitelné... takové děti pak pouze schovávají svoji slabost za agresivní a deviantní chování. 70 % recidivistů bylo vychováváno ve státních institucích.“ (Respondent B.)

Financování je spojeno i s problémem odpovědnosti: neexistuje žádná instituce, jíž by byli příslušní lidé odpovědní za svoji práci, za hmotné zdroje a za realizaci plánovaných aktivit. Není zde také žádná instituce, která by zajišťovala „centrální dohled“. Největší podíl zodpovědnosti byl delegován na městské úřady, které nemají zdroje na to, aby zřídily pozici „manažera prevence“, jenž by byl zodpovědný za koordinaci a kontrolu realizovaných preventivních projektů na lokální úrovni. Kritické poznámky byly směřovány také k financování preventivních projektů. Koordinátoři říkali, že mechanismus distribuce státní podpory není pružný a má mnoho nedostatků.

„Koncept prevence kriminality vytvořený Ministerstvem vnitra nemá moc velkou spojitost s realitou. Nezajišťuje propojení a návaznost jednotlivých opatření. Ministerstvo práce a sociálních věcí je v oblasti přidělování prostředků na podporu sociálních služeb flexibilnější.“ (Respondent M.)

Systém financování však selhává především proto, že je velká část státní podpory přidělována Policii ČR, která utratí mnoho peněz za letáky a kamerové systémy, ale nestará se o projekty pro děti ulice, které potřebují pomoc v nepříznivé situaci.¹³

Respondenti byli toho názoru, že nejdůležitější věcí při budování systému prevence je pečlivá realizace plánovaných aktivit hlavními aktéry prevence. Ve spojitosti s tím zdůrazňovali, že je zde velký nedostatek školeného a obětavého personálu. Je tu stále velmi málo profesionálně vyškolených sociálních pracovníků, kteří by odváděli kvalitní práci v oblasti sociální prevence. Z tohoto důvodu se projekt často stává formalitou. Podle koordinátorů je zde velký nedostatek kvalitativních a kvantitativních údajů o situaci dětí v jednotlivých lokalitách, které by vypovídaly o tom, kolik dětí chodí za školu, kolik jich je na ulici, kolik z nich je v ústavní péči nebo se účastní různých sociálních projektů. V důsledku toho je zde stále více dětí, které se vymykají dosahu sociálních služeb i dalších typů preventivních aktivit (sociální kluby, denní centra, atd.).

¹³ V roce 1999 bylo v ČR 44 % prostředků přiděleno projektům situační prevence (z nichž bylo použito 30 % na vybudování kamerových systémů) a 43 % bylo přiděleno projektům sociální prevence. V roce 2003 bylo 60 % všech přidělených státních prostředků použito na budování kamerových systémů a 30 % na projekty sociální prevence. Zdroj: www.mvcr.cz

5. Projektové řízení

Současné trendy v oblasti prevence kriminality ve světě jednoznačně preferují rozvíjení preventivních opatření a aktivit na místní úrovni. Aktivity prevence kriminality dětí a mladistvých jsou pak často realizovány ve formě preventivních projektů či programů. Cílem této kapitoly je seznámit poskytovatele sociálních služeb se základními současnými přístupy k projektovému řízení. Nejprve se věnujeme obecným postupům pro plánování a řízení projektů s důrazem na některé důležité aspekty vyplývající z charakteru preventivních aktivit, jako je například definice cílové skupiny. Podrobněji se také zabýváme přípravou projektového plánu. Dále jsou představeny specifické metody využívané v praxi projektového řízení, jako je například metoda kritické cesty, a stručně popsány možnosti nejčastěji využívané softwarové podpory projektového řízení (MS Project). Zvláštní podkapitola je věnována plánování a řízení rizik, protože úspěšné zvládnutí rizik je nezbytným předpokladem pro úspěšnou realizaci jakékoliv preventivní aktivity.

5.1. Projekt a projektové řízení

V této části se po definici projektu a projektového řízení věnujeme postupům při návrhu projektu a prokázání jeho potřebnosti pro konkrétní cílovou skupinu. Následně je pak věnována pozornost tvorbě projektového plánu. Dále je čtenář seznámen s nejdůležitějšími aspekty při řízení realizace a ukončení projektu.

Internetová encyklopedie Wikipedia definuje projekt a projektové řízení takto:

- Projekt = časově omezené úsilí s cílem vytvořit specifický produkt nebo službu.
- Projektové řízení = způsob organizování a řízení zdrojů tak, aby byly uskutečněny veškeré práce potřebné pro dokončení projektu při dodržení omezení týkajících se rozsahu, času a nákladů.

Každý projekt je determinován třemi základními veličinami :

1. kvalita – tj. efekty¹⁴ projektu a jejich kvalita.
2. čas – tj. termín, do kdy musí projekt skončit.
3. rozpočet – tj. zdroje, které jsou k dispozici.

Výše uvedené veličiny vytváří tzv. železný trojúhelník projektu. Jedná se o parametry, které je nutné brát v potaz jak při přípravě projektu, tak při jeho řízení v době realizace. První parametr, tj. kvalita, je třeba zvažovat v širším pojetí ve smyslu efektů projektu. Pro úspěšnou realizaci projektu je vhodné držet se empiricky prověřených standardů a postupů metodologie řízení projektů. Vzhledem k výše zmíněné definici, je možné každý projekt rozdělit na tři fáze:

1. Plánování projektu.
2. Řízení projektu.
3. Uzavření projektu.
- 4.

¹⁴ O efektech projektu a jejich možné kategorizaci na výstupy, výsledky a dopady se zmíníme podrobněji níže.

1. Plánování projektu

Vytvoření plánu projektu je vhodné provádět následujícím způsobem:

a) Definice projektu

Je nutné rozhodnout, co přesně je obsahem projektu, jaký je rozsah prací a čeho se chce projektem dosáhnout, tj. jaký je cíl projektu. Dále je potřebné si uvědomit předpoklady či podmínky (vnější a vnitřní) a identifikovat omezení projektu. Aby mělo vůbec smysl projekt realizovat, je třeba prokázat potřebnost jeho realizace. Vzhledem k tomu, že většina organizací působících v oblasti prevence nedisponuje dostatečnými vlastními zdroji pro financování preventivních programů, zaměříme se na postupy prokázání potřebnosti projektu vůči externímu poskytovateli financování. Nejčastěji se jedná o vyhlášovatele dotačního (grantového) programu. Vycházíme zde z obecného předpokladu, že smyslem jakéhokoliv dotačního (grantového) programu je vyvolat aktivitu k řešení okruhu problémů, které vyhlášovatel programu považuje za důležité a které zároveň neumí či nechce řešit sám. Vyhlášovatel hledá realizátora projektu, který problém vyřeší (či alespoň pozitivně přispěje k jeho řešení) v souladu s požadavky vyhlášovatele a v rámci alokovaných prostředků. Na druhé straně jsou potenciální realizátoři, kteří mají své vlastní cíle, plány, představy, zkušenosti a závazky. K jejich uskutečnění však často potřebují finanční prostředky, a tak se musí pokusit specifikovat projekt a ucházet se o prostředky nabízené vyhlášovatelem. Každý potenciální realizátor má své specifické potřeby, které chce projektem uspokojit a které naplňuje z důvodů egoistických (vlastní ekonomická prosperita či zvýšení popularity), tak i altruistických (šíření obecného dobra). V každém případě ale platí, že tyto důvody nejsou obvykle dostačující pro získání podpory pro zvažovaný projekt. Žadatel dále musí přesvědčit vyhlášovatele, aby jeho projekt podpořil. Je tedy nutné dokázat vyhlášovatelem, čím projekt přispěje k řešení „vyhlášovatelova“ problému a že daný projekt bude realizován v souladu se všemi stanovenými požadavky. V souladu s výše uvedeným je třeba specifikovat cíl projektu a jeho očekávané efekty.

Efekty projektu

Předpokladem pro prokázání přínosu projektu je schopnost jasně specifikovat a nejlépe i kvantifikovat efekty projektu. Obecně rozlišujeme tři úrovně efektů:

Výstupy = to, co bylo projektem konkrétně dosaženo

Výstupy se přímo vztahují k aktivitám projektu a jsou obvykle snadno kvantifikovatelné (v počtech, kusech, různých jednotkách – fyzikálních, peněžních).

Můžeme například spočítat počet účastníků preventivního programu.

Výsledky = to, co projekt přinesl

Výsledky se vztahují k přímým a okamžitým účinkům projektu. Vyjadřují se obvykle formou porovnání mezi výchozím a dosaženým stavem, tj. dosaženou změnou. Můžeme využít srovnání jak v procentech, tak absolutních hodnotách.

Tedy například lze srovnat, jak se zvýšil počet žáků, kteří úspěšně dokončili studium, před a po realizaci projektu.

Dopady = důsledky projektu, které překračují rámec bezprostředních účinků ve vztahu k příjemci

Je možné definovat dva typy dopadů. Specifické dopady jsou účinky, které nastanou po určité časové prodlevě, ale projevuje se u nich přímá souvislost s provedenými činnostmi. Pro globální dopady jsou charakteristické dlouhodobější účinky s dopadem na širší populaci. Dopady se stejně jako výsledky vyjadřují dosaženou změnou (v %, absolutních hodnotách).

Jako příklady lze uvést snížení kriminality cílové skupiny či zvýšení kvality života v dané lokalitě (z důvodu zvýšení pocitu bezpečí).

U projektů prevence je možné efekty projektu chápat jako přínosy projektu pro danou cílovou skupinu. Kromě přínosů, konkrétně orientovaných na cílovou skupinu projektu, je často možné identifikovat další skupiny, které budou mít z projektu prospěch; obvykle se jedná o širší veřejnost. Je zřejmé, že na efekty projektu působí neomezený počet vnějších vlivů, a tak je obecně často jen velmi obtížné izolovat efekty konkrétního projektu či jeho aktivit.

Hledání příležitosti – prokázání potřebnosti realizace projektu

Projekt, který má mít reálnou šanci získat financování, musí kromě souladu s požadavky definovanými vyhlášovatelem prokázat i potřebnost své realizace. Aby mělo vůbec smysl započít s přípravou projektu pro jeho případné předložení vyhlášovateli, je nutné kriticky zhodnotit následující:

- cíl projektu, znalost cílové skupiny a identifikace jejích potřeb

Musíme vědět, alespoň v hrubých rysech, čeho se chce realizací projektu dosáhnout a zda je tento cíl v souladu s cíli vyhlášovatele. Je třeba jasně vymezit efekty projektu. Dále musíme určit cílovou skupinu, tedy ty, kteří budou přímými uživateli výstupů projektu. Obecně platí, že bez znalostí potřeb zainteresovaných subjektů nelze připravit dobrý projekt s dlouhodobě udržitelnými výsledky.

- analýza trhu a prokázání potřebnosti realizace projektu

Na základě analýzy stávajícího stavu nabídky a poptávky po službách (produktech) projektu bychom měli být schopni prokázat, že na relevantním „trhu“ existuje mezera, kterou překládaný projekt zaplní. Mezi hlavní analyzované oblasti patří stávající nabídka (žadatelova, dalších subjektů), stávající poptávka (potřeba), trendy ovlivňující nabídku a poptávku, relevantní externí vlivy a další. Analýza trhu by tedy měla prokázat zejména existenci nedostatečné nabídky služeb na území obce, mikroregionu nebo kraje, jinými slovy, že na relevantním „trhu“ nejsou dané služby poskytovány v optimální míře. Dále je třeba prokázat zájem o služby (produkty), které budou poskytovány v rámci projektu, a cenovou přiměřenost nabízených služeb .

Definice předmětu projektu

Níže se podrobněji zabýváme praktickým postupem definice konkrétního projektu. Jádrem projektů prevence je práce s konkrétní cílovou skupinou a na její úspěšnosti záleží úspěšná realizace celého projektu. Aby projekt co nejlépe a co nejefektivněji (a jako nejlepší /optimální/ alternativa) splňoval požadavky cílové skupiny a uspokojoval její potřeby, je dobré během předprojektové analýzy využít nejen nejrůznější analytické podklady, ale oslovit i samotnou

cílovou skupinu. Předprojektová analýza by měla dát odpověď na tři základní otázky (jedná se vlastně o komplementární přístup k analýze trhu zmíněné výše) :

- Kdo je cílová skupina (cíloví uživatelé projektu)?
- Jakou její potřebu (potřeby) je nutno uspokojit?
- Jaká je vlastní poptávka cílové skupiny po uspokojování identifikované potřeby?

A nyní k jednotlivým bodům podrobněji:

Definice cílové skupiny – její přesné určení napomáhá efektivnosti projektu, neboť je možné lépe nastavit zaměření projektu při využití charakteristických vlastností definované skupiny (například projekt, zaměřený na cílovou skupinu cizinců – žadatelů o azyl, musí v komunikaci zohlednit jejich jazyková specifika). Čím přesněji dokážeme specifikovat cílovou skupinu, tím účinněji dokážeme identifikovat její potřeby, a tak navrhnout vhodné služby (produkty, aktivity, atd.). Přesná definice je významná i z pohledu propagace projektu, protože umožňuje zvolit efektivní komunikační kanály v závislosti na konkrétní cílové skupině.

Identifikace potřeby (potřeb) – zde je možno využít i přímého šetření – analýzy v terénu, například, informace od tazatelů, průzkumy, dotazníky, šetření, diagnostická interview pro zjištění potřeb a priorit přímo od reprezentantů cílové skupiny.

Zjištění vlastní poptávky – kromě přímých průzkumů uvedených výše je třeba vzít v úvahu nejen uspokojování identifikovaných potřeb v minulosti a již uskutečněné projekty, ale také další realizované nebo připravované projekty zaměřené stejným směrem. Zvažovaný projekt by pak měl již realizované aktivity doplňovat s cílem využít synergického efektu (například projekty, zaměřené na rozvoj znalostí a zručností, může vhodně doplňovat projekt, umožňující využít nově nabyté znalosti v praxi).

b) Plánování činností projektu a vytvoření plánu realizace

Po definici předmětu a cíle projektu je pro úspěšnou realizaci třeba prozkoumat hlavní činnosti, které bude projekt obsahovat. Minulé zkušenosti prokázaly, že přímé zapojení reprezentantů cílové skupiny do projektů zvyšuje jejich efektivnost. Kromě samotného poskytování služeb pro klienty cílové skupiny lze dosáhnout dalšího zapojení například následujícími způsoby:

- Přizvání k přípravě projektu ve jeho přípravné fázi – zajistí vyšší motivaci při realizaci projektu.
- Mediace v cílové skupině – informace a propagace projektu, získání účastníků, volba optimální formy komunikace.
- Zveřejnění výsledků projektu – získání zájmu i zájemců o další pokračování aktivit projektu.
- Účast v předběžném, průběžném a následném vyhodnocení projektu – zajištění transparentnosti projektu, možnost zpětné vazby – využití připomínek a komentářů
- Realizace zásady „S Vámi pro Vás“ v praxi.
- Dosažení časných výsledků (early results) již na počátku realizace projektu (zlepšuje motivaci cílové skupiny, ale i samotného projektového týmu).

Při plánování projektových aktivit je třeba zohlednit jednak předpokládané efekty projektu zejména ve vztahu ke konkrétní cílové skupině, jednak reálné časové, kapacitní i finanční možnosti nositele. Pro plánování projektu je vhodné nahlížet na aktivity projektu z pohledu úkolů, které je nezbytné vykonat, aby daná aktivita byla úspěšně realizována. Např. aktivita „přednáška o škodlivosti drog“ bude minimálně vyžadovat zajištění vhodných prostor, přednášejícího znalého problému a schopného zaujmout. Bude také nutné informovat cílovou skupinu o datu, místě a tématu přednášky, případně by bylo vhodné zajistit občerstvení, které může být dobrým motivačním nástrojem.

Projekt je tedy v podstatě sadou úkolů. Neúplně či chybně sestavený seznam úkolů může být vážnou překážkou úspěšné realizace projektu. Vhodně definovaný úkol je takový úkol, který má jasný začátek a konec. V dlouhodobých projektech budou mít úkoly patrně dlouhé trvání, zatímco krátkodobé projekty se budou spíše skládat z kratších úkolů. Specifikace milníků (bodů, které označují důležitou událost v projektu a slouží ke sledování průběhu projektu) a uspořádáním úkolů do fází (skupina souvisejících úkolů, které tvoří významný úsek projektu) umožní vytvořit strukturu projektu, která usnadňuje realizaci i hodnocení postupu projektu. I když složité a komplikované plány jsou pro velmi jednoduché projekty často málo využitelné, u rozsáhlejších projektů pomáhají identifikovat oblasti důležité pro realizaci projektu. Obecně jsou smysl a cíle projektového plánu popisovány takto:

- Usměrňuje realizaci projektu.
- Dokumentuje hypotézy a předpoklady plánování.
- Dokládá rozhodnutí týkající se zvolených alternativ.
- Usnadňuje komunikaci mezi zainteresovanými subjekty.
- Vymezuje základní obsah, rozsah a časový plán projektu.
- Poskytuje základní linii pro kontrolu projektu a pro poměřování postupu.

Tyto cíle mohou být naplněny v tzv. „akčním plánu“ pro malé a jednoduché projekty, který je jakýmsi shrnutím projektu na jedné straně textu. Nicméně zkušenost ukazuje, že celá řada problémů je způsobena nedostatečným – spíše než přehnaným - plánováním. Jasně vymezení jednotlivých pracovních úkolů, tj. vytvoření kompletního souboru úkolů (*work breakdown structure* = WBS) je obvykle vnímáno jako hlavní důvod detailního plánování projektu.

Zásadní otázkou je odhad doby trvání úkolů. Je dobré si uvědomit, že od přesnosti odhadů délky trvání jednotlivých úkolů se bude také odvíjet rozpočet projektu. Např. pro specifikaci jednotlivých položek rozpočtu je nutné odhadnout čas který bude třeba na přípravu školení, kurzu či koordinaci partnerů projektu. Stejně jako ve světě výpočetní techniky i zde existuje tzv. riziko „GIGO“ (*Garbage In, Garbage Out*, což může být volně přeloženo jako – špatné vstupy = špatné výstupy).

Odhad délky trvání jednotlivých úkolů je tedy rozhodujícím prvkem pro tvorbu projektového plánu. Špatný odhad vyústí v:

- nepřesně určený termín ukončení projektu,
- potřebu neustálé aktualizace a změn v projektovém plánování ,

- obtížné užití plánu pro monitorování a řešení problémů při realizaci,
- nezájem členů projektového týmu o plán a jím vytyčené časové mezníky.

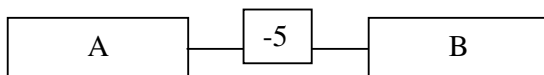
Existuje řada zdrojů informací o tom, jak dlouho práce na různých úkolech trvá:

- Zkušenost členů projektového týmu.
- Předchozí projekty realizované v dané organizaci.
- Průmyslové standardy a výsledky měření.

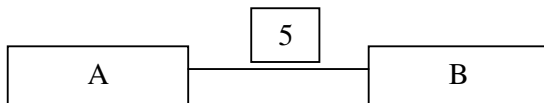
Při vytváření plánu se zabýváme zejména následujícími otázkami:

- Řešili jsme takový typ úlohy již dříve? - předchozí zkušenost obvykle pro odhad délky trvání napomáhá nejvíce. Jestliže členové projektového týmu takovou zkušenost nemají, musejí vyhledat pomoc o radu zvenčí.
- Je rozsah možných délek trvání pokryt rovnoměrně? – „od šesti do deseti dnů“ může znamenat „šest až osm dní s velkým štěstím, ale pravděpodobně devět až deset“.
- Je daný úkol proveditelný rychleji v případě vyššího využití zdrojů, nebo má pevně danou dobu trvání? – v prvním případě se jedná o úkoly, jejichž dokončení můžeme urychlit větším nasazením. Pokud ale mají pevně danou dobu trvání, nemůžeme ji jednoduše měnit. To je důležité, neboť to určuje, zda je úkol (resp. jeho plán) pružný.
- Je délka trvání určená jako výkon „člověko-dní“? Je důležité odhadnout, jak dlouho splnění úkolu potrvá; ne jak dlouho by mohl trvat bereme-li, v potaz veškeré naše další úsilí a nasazení (mnohdy přesahující rámec našich možností). Odhadovaná délka trvání se odvodí vydělením „člověko-dní“ očekávaným počtem zaměstnanců projektu.
- Vyskytuje se v úkolu nějaký „předstih“ či „opožďení“? – to ovlivňuje vazby na další úkoly. Např. reálně můžeme započít s dalším úkolem „testování spojení“; až po dokončení alespoň poloviny spojení (tj. v předstihu před dokončením celého spojení); úkol „objednání kabelů“ však může obnášet zdržení o pět dnů potřebných na doručení (tj. opožďení), než vůbec bude možné kabely instalovat.

Schéma 4. to demonstruje:

Předstih – Úloha B začne 5 dní předtím, než skončí úloha A

Opoždění – Úloha B začne 5 dní poté, co skončí úloha A

V jednoznačných či často se opakujících úkolech je doba jejich trvání obvykle snadno (a přesně) odhadnutelná. Nicméně projektoví manažeři, kteří jsou v hodnocení jednoznačnosti úkolu odkázáni na názor někoho jiného, by se vždy měli zamýšlet nad vzájemnými vztahy mezi jednotlivými úkoly projektu. Jakmile je známa doba trvání jednotlivých úkolů, je třeba určit

vzájemný vztah všech úkolů a jejich vázanost na určité předpoklady, aby bylo možné stanovit „předstih“ či „opožďení“.

Je nezbytné, aby každý projekt měl efektivní plán realizace. Bez tohoto plánu nemůže být dostatečně dobře odhadnuto množství práce, jež je třeba vložit do projektu, a ani není možné správně určit časový plán projektu. V plánu musí být minimálně pojmenovány jednotlivé úkoly, jejich časová náročnost a pořadí. Pro lepší kontrolu a přesnější časový rozvrh by měl plán projektu zohlednit i dostupnost zdrojů a vzájemnou závislost úkolů (tzn. mohou-li být plněny najednou, či je-li jeden odvislý od druhého). Stanovení výše uvedeného je také nezbytné proto, aby mohly být využity systémové techniky (např. metoda kritické cesty) a softwarová podpora řízení projektu, o kterých se podrobně zmíníme níže. Protože plán komplexněji odráží prostředí projektu, musí se projektový manažer zaručit, že všechny uvedené předpoklady, souvislosti a ústupky budou správně pochopeny a zaznamenány. Dobrý plán projektu je však pro projektového manažera velkým přínosem, neboť umožňuje konzistentní přístup k zadávání a kontrole úkolů při realizaci projektu. Pro realizaci projektu je však také nezbytné naplánovat způsob a čas předávání informací v rámci projektového týmu.

c) Plánování zdrojů

Po zjištění, jaké jsou v rámci projektu úkoly a jakou mají dobu trvání, je možné přistoupit k odhadu potřebných vstupů (zdrojů). Po této fázi přípravy projektu je známo, jací pracovníci se na něm budou podílet a jaká zařízení a materiály je nutné získat k dosažení cílů projektu. Zdroje je třeba přiřadit ke všem úkolům, které je v projektu třeba splnit.

d) Plánování projektových nákladů

V neposlední řadě je třeba zvážit finanční náročnost projektu. Na nákladech se podílejí všechny zdroje nutné pro realizaci projektu, včetně osob a zařízení vykonávajících práci i materiálu spotřebovávaného během jejího vykonávání. Při odhadu nákladů dochází k postupnému definování přibližných nákladů na zdroje, které jsou potřebné k dokončení jednotlivých úkolů. Náklady na všechny zdroje projektu je třeba definovat na základě jejich reálných tržních cen. Alternativním postupem je přímá specifikace nákladů na jednotlivé úkoly projektu, např. na základě tržní ceny sub-dodávky odpovídající danému úkolu. Výsledkem je rozpočet projektu. Vztah mezi celkovým rozpočtem projektu a jeho efekty by měl jasně prokázat, například na základě komparativní analýzy, že projekt poskytne hodnotu za peníze (*Value For Money* – VFM).

e) Plánování rizik

Před zahájením projektu je potřeba odhadnout, kde se mohou v projektu objevit potíže a jakým způsobem jim lze čelit. Protože se jedná o jednu z klíčových oblastí přípravy projektu, budeme se plánování a řízení rizik věnovat v samostatné podkapitole

f) Optimalizace plánu projektu

Při samotném zahájení projektu bývá nutné zjistit, jak se všechny důležité faktory změnily oproti předpokladům, které byly učiněny při plánování projektu, a následně upravit úkoly, zdroje a náklady. Je třeba provést následující optimalizace:

1. Optimalizace plánu projektu za účelem splnění data dokončení - Po vytvoření plánu projektu můžeme jeho posouzením a doladěním zajistit, že bude splněno plánované datum dokončení.
2. Optimalizace plánu projektu podle zdrojů - Po vytvoření plánu projektu zkontrolujeme přidělení zdrojů za účelem optimalizace jejich předpokládaného využití.
3. Optimalizace plánu projektu za účelem splnění rozpočtu - Posouzením plánovaných nákladů v konečném plánu projektu zajistíme, aby náklady byly v souladu s rozpočtem.

Při všech optimalizacích plánu projektu je třeba brát v úvahu výsledky analýzy rizik.

2. Řízení projektu

a) Řízení realizace

Je nezbytné si vybrat, co, kým a jakým způsobem bude sledováno (nejlépe ve formě vnitřních indikátorů realizace projektu). Pokud bude nutné operativně zasáhnout do průběhu projektu, je nezbytná včasná a kvalitní komunikace se všemi dotčenými subjekty a všemi členy projektového týmu. Pro úspěšnou realizaci projektu je obvykle nutné doladovat časový plán tak, aby bylo dosaženo stanovených cílů v požadované kvalitě a čase. Při realizaci projektu je třeba plán průběžně aktualizovat vzhledem k postupu realizace jednotlivých úkolů a případně celkově přehodnotit, dojde-li ke schválení změn v hlavní linii projektu. Důvodem takové změny může být nutnost změnit celkový rozsah projektu, neboť v průběhu realizace projektu se může ukázat, že pro dosažení cílů projektu je nutné některé části produktu nebo služby rozšířit, přizpůsobit nebo naopak zcela vyloučit. Například při nižším než očekávaném zájmu o projekt se může jednat o nutnost realizovat informační a osvětové aktivity tak, aby se cílová skupina dozvěděla o možnostech participace.

b) Řízení zdrojů

Zdroje je třeba řídit sledováním jejich využití a identifikováním a řešením problémů s jejich přidělením. Je potřeba věnovat pozornost přetížení nebo nevytížení zdrojů, nákladům na zdroje a odchylkám mezi plánovanou a skutečnou prací. Je třeba brát na zřetel, že počáteční časový plán je obvykle tvořen za předpokladu, že zdroje (zejména lidské) nutné pro realizaci jednotlivých úkolů budou na vyžádání neustále k dispozici a že plnění úkolů paralelně je reálné. Ve skutečnosti však mohou být vnitřní zdroje jako personál nebo vybavení také použity na jiné projekty či jinou provozní činnost a paralelní zařazení úkolů v systému tak nebude možné kvůli omezeným zdrojům. Proces přizpůsobení systému omezeným zdrojům lze označit jako „nastavení zdrojů“. Pramení z něho pravděpodobně dva hlavní důsledky: plnění některých úkolů bude nutné pozastavit do doby, než budou zdroje uvolněny z jiných činností, zatímco splnění

jiných úkolů bude muset být prodlouženo z důvodu pouze dílčí dostupnosti zdrojů. Optimální nastavení zdrojů je velmi komplikované, protože musí pracovat s celou řadou omezení, která leží mimo daný projekt. Klíčovým problémem je to, že časový plán projektu musí odrážet reálné závazky manažerů spíše než hypotetické „optimální řešení“.

c) Řízení nákladů

Řízení nákladů znamená jejich udržování v souladu s rozpočtem. Průběžným posuzováním celkových nákladů a odchylek od plánovaného rozpočtu lze identifikovat problémy s náklady a následně činit vhodná opatření tam, kde je třeba.

d) Řízení rizik

Pro úspěšné dosažení cílů projektu je nezbytné aktivně řídit rizika, která ohrožují projekt v době jeho realizace. Kromě plánování rizik se také řízení rizik podrobněji věnujeme v samostatné podkapitole.

3. Ukončení projektu

Po skončení každého projektu je nezbytné shromáždit a analyzovat všechny dostupné relevantní informace o jeho průběhu a celkovém výsledku. Z analýzy odchylek mezi plánem a skutečností lze následně navrhnout opatření, která mohou přispět ke zlepšení plánování při dalších projektech. Zároveň je vhodné aplikovat nástroje řízení znalostí, které umožní shromáždit maximum informací o realizaci daného projektu a zejména souvisejících problémech a které jsou dostupné všem pracovníkům realizujícím obdobné projekty. Reflexe každého projektu a průběhu jeho realizace hraje také důležitou roli pro řízení rizik.

5.2. Systémové metody plánování a řízení projektu

Pro plánování a následné řízení projektu byly vyvinuty specifické metody odrážející strukturovaný přístup k plánování a řízení projektů, který je považován za základní předpoklad úspěchu realizace projektu vzhledem k dosažení specifikovaných cílů v daném čase a rozpočtu. Zejména se jedná o metody vycházející ze systémové analýzy projektů, z nichž nejznámější je metoda kritické cesty. V této podkapitole nejen stručně zhodnotíme aplikaci těchto metod, ale zamyslíme se také nad jejich užitečností pro různé situace, jež vyvstávají v průběhu projektu.

1. Metoda kritické cesty (MKC)

Díky širokému přístupu k počítačům a možnosti využít (relativně) příjemný software se v praxi rozšířilo používání systémových technik projektového řízení. Používání systémových metod však samozřejmě nesnižuje potíže s odhadem trvání úkolů, o nichž jsme se zmínili výše. Jednoduchým příkladem systémových technik je metoda kritické cesty (angl. „critical path methodology“ = CPM), jež na základě odhadů trvání každé činnosti v projektu a vzájemných časových závislostí

vytvoří síť úkolů projektu a určí nejdelší celkové trvání projektu, to se nazývá „kritická cesta“. Nejčastěji se využívá zobrazení činnost na uzlu, které umožňuje pracovat se závislostí modifikátorů (předstih a opoždění).

Kritická cesta se rovná posloupnosti úkolů (nebo i jen jednomu úkolu), kterou je určeno vypočítané datum dokončení projektu, tzn. že po dokončení posledního úkolu na kritické cestě je projekt dokončen. V každém projektu existuje jedna celková kritická cesta. Úkoly na kritické cestě (=kritické úkoly) a jim přiřazené zdroje vyžadují při sledování průběhu projektu mimořádnou pozornost, protože tyto prvky určují, zda bude projekt dokončen včas. Kritická cesta se může v průběhu projektu měnit. Ke změně může dojít po skončení kritických úkolů nebo při zpoždění úkolů.

MKC pomáhá projektovým manažerům v řadě ohledů. Vede projektový tým jednotlivými úkoly a vymezuje časovou řadu a prioritu každé činnosti. Vypočítá kritickou cestu a poskytne zároveň předpokládanou délku trvání projektu, přičemž právě úkoly na kritické cestě určují celkovou potřebnou dobu pro realizaci projektu. Pro nekritické úkoly pak MKC ukáže časový prostor pro zpoždění, jež může být akceptováno, aniž by daný úkol zpozdil celý projekt. MKC také umožňuje snadno hodnotit vliv dostupnosti zdrojů na trvání projektu. Dále MKC zjednodušuje využití přístupu „co kdyby?“ užívanému pro řízení rizik.

Hlavní nevýhodou MKC je, že v prostředí středně až velmi rozsáhlých projektů se stává velmi komplikovaným shromáždit příslušná data, interpretovat je a aktualizovat všechny informace v průběhu projektu. Další častou kritikou MKC je, že pro vymezení kritické cesty používá jen jeden časový odhad, přestože časové odhady jsou obvykle nejisté. Délky trvání jednotlivých činností mohou být ale vyjádřeny funkcí hustoty pravděpodobnosti, znázorňující řadu možných délek trvání od minimální (optimistické) po maximální (pesimistickou). S cílem vyřešit tento problém byla vyvinuta Technika programového hodnocení a kritického posouzení („*The Programme Evaluation and Review Technique*“ = PERT), která užívá tři časové odhady – optimistický, realistický a pesimistický, tak aby napomohla určit pravděpodobný čas potřebný k dokončení projektu a rizika s ním spojená. PERT zohledňuje i standardní odchylku časového odhadu, a tak na rozdíl od přístupu MKC zohledňuje i další rizika projektu. Nicméně také tato metoda obsahuje řadu nevýhod. PERT je velice časově náročný a vytvoření tří časových odhadů pro každou činnost vyžaduje značné úsilí. Výstup má navíc jen omezenou vypovídací hodnotu.

2. Kritický řetězec

Teorie kritického řetězce přesahuje MKC v tom smyslu, že při výpočtu kritické cesty zahrnuje i omezení zdrojů. Řada uživatelů MKC zvažuje pouze dobu na naplnění úkolů, ale nebere v úvahu omezení zdrojů. Teorie kritického řetězce usiluje o začlenění roviny zdrojů do procesu plánování. Kroky pro odvození kritického řetězce jsou následující:

1. Určení kritické cesty projektu pomocí časových odhadů trvání jednotlivých úkolů. Časové odhady neobsahují žádné časové rezervy.

2. Přiřazení zdrojů včetně zohlednění zpožděním či prodloužením aktivit, pro které nejsou dostatečně dostupné zdroje. To může prodloužit předpokládanou celkovou délku trvání projektu.
3. Určení kritického řetězce jako souboru aktivit ležících na kritické cestě bez jakékoliv časové rezervy.
4. Určení mezníků projektu, kde je třeba vytvořit časovou rezervu „nárazník“ tak, aby se předešlo zpoždění celého projektu ne-kritickými aktivitami a projekt byl ochráněn před nebezpečím nesplnění časového limitu realizace.
5. Pro každý takový mezník projektu je následně specifikována délka „časového nárazníku“, aby bylo zajištěno, že ne-kritická aktivita nezpzdí celý projekt.

Teorie kritického řetězce má i své kritiky. Manažersky je totiž kritický řetězec složitým konceptem,. Umístění jednoho mezního bodu na konec projektu, namísto řady menších mezníků na konci každé aktivity, vyžaduje dobrou manažerskou kázeň.

3. Systémové metody a projektový manažer

Každý nástroj plánování popsany v této podkapitole má své silné i slabé stránky. Dokonalý nástroj kontroly projektu neexistuje. MKC je deterministický a jeho úspěch závisí na tom, jak si projektoví manažeři poradí s časovými nejistotami, jež nejsou zahrnuty do plánovacího mechanismu. PERT obvykle projektovému manažerovi zabere hodně času při přípravě a může být příliš složitý pro interpretaci. Metody kritického řetězce efektivněji zacházejí s některými nejistotami, ale v praxi se těžko zavádějí. Kritická však vždy zůstává schopnost projektového manažera zohlednit všechny vlivy, které působí na časovou náročnost projektu.

5.3. MS Project - možnosti využití SW prostředků pro přípravu a řízení projektu

Výše uvedené způsoby plánování a řízení projektů díky svým charakteristickým vlastnostem (doba trvání úkolu, závislosti mezi úkoly, přiřazení zdrojů k úkolům, náklady na zdroje atd.) umožňují snadno využít softwarovou podporu pro projektové řízení. Zejména u projektů většího rozsahu může využití vhodného softwaru ušetřit nemalé množství času a prostředků alokovaných na vedení a koordinaci projektu. Využití počítačů také umožňuje předejít možným chybám při plánování projektu nebo při vyhodnocování a porovnávání plánů a skutečnosti. Nejznámějším a nejpoužívanějším softwarem využívaným pro řízení projektů je MS Project.

1. MS Project a příprava projektu

Příprava projektu, pokud je již jasně definovaný cíl projektu, spočívá zejména ve stanovení úkolů potřebných k dosažení cíle a k naplánování adekvátních zdrojů (lidských i materiálových). V MS Projectu začíná příprava projektu stanovením data zahájení projektu. Následuje vytvoření seznamu úkolů v projektu, přičemž každému jednotlivému úkolu je přiřazena očekávaná doba trvání. Významné úkoly lze označit jako milníky. Úkoly je možné uspořádat do hierarchické struktury. Pokud se jedná o podobné úkoly nebo úkoly, které budou dokončeny ve stejném

časovém období, lze je označit jako souhrn. Dále program umožňuje vložit vazby mezi závislými úkoly, tj. úkoly, kdy jeden úkol nemůže být zahájen dříve než jiný úkol, nebo kdy dva či více úkolů musí být zahájeny či dokončeny současně. Pro jednotlivé úkoly je možné i zadat podmínku stanovující přesný termín jeho zahájení / dokončení. Program dále umožňuje vkládat k úkolům vlastní poznámky, odkazy apod.

Od plánování úkolů přecházíme ke zdrojům. Nejdříve je nutné zdroje zadat (lidské i materiálové) a doplnit k nim předpokládané jednotkové náklady. Aplikace následně umožní přiřadit zdroje jednotlivým úkolům. Dále je opět možné vkládat k úkolům vlastní poznámky, odkazy apod.

Výsledkem zadávání vstupů je databáze úkolů a zdrojů včetně vzájemných závislostí mezi nimi.

2. MS Project a řízení projektu

Po naplánování projektu a před zahájením práce na něm se ukládá tzv. směrný plán. Je to vlastně množina původních informací o úkolech, zdrojích a přiřazení zdrojů k úkolům, dobách trvání, odhadu nákladů atd. Jeho účelem je umožnit průběžné porovnávání plánu se skutečností v době realizace projektu. MS Project umožňuje uložit až 11 směrných plánů projektu za účelem sledování historie změn provedených během projektu.

Následně je možno si vybrat způsob zadávání sledování průběhu jednotlivých úkolů:

1. hodnota dokončené práce na úkolu v %,
2. skutečně provedená a zbývající práce,
3. počet hodin práce provedené během časového období.

Při realizaci projektu projektový manažer zanáší do směrného plánu stav skutečné práce k určitému datu. V případě, že chce uskutečnit kontrolu stavu průběhu projektu, zadá datum, k němuž chce tuto hodnotu znát. U jednotlivých úkolů se zobrazí indikátory stavu:

1. dokončené úkoly,
2. úkoly plněné podle plánu,
3. zpožděné úkoly.

Pokud jsou odchylky mezi plánem a skutečností takového rázu, že vyžadují operativní změnu, je možno v aplikaci upravit některou z následujících veličin:

1. dobu trvání,
2. práce,
3. jednotky přiřazení.

Tyto veličiny jsou vzájemně provázány, tj. pokud je jedna z nich změněna, mohou se změnit i ostatní.

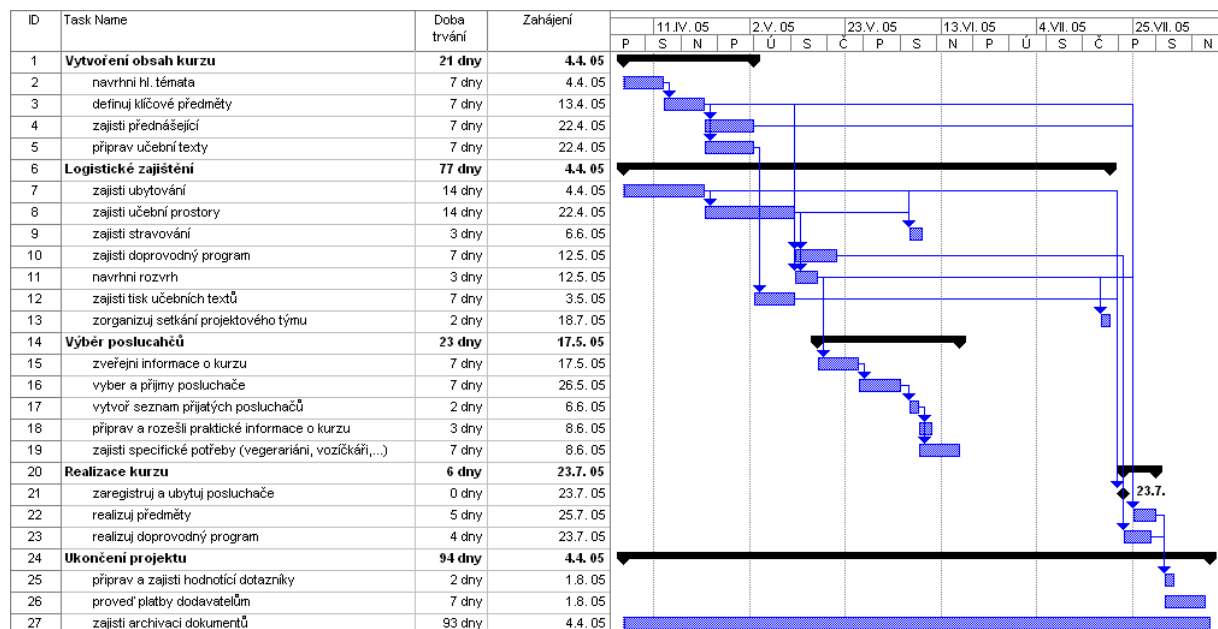
3. Zobrazení projektů v MS Project - Ganttův diagram

MS Project nabízí několik možností zobrazení a sestav procesu. Různá zobrazení slouží nejen k vizuální prezentaci informací, ale i k jejich zadávání a úpravám. Mezi základní zobrazovací pomůcky pro řízení projektů patří v MS Project tzv. Ganttův diagram. Ganttův diagram je jednou ze základních technik projektového řízení, která umožňuje spojit řadu důležitých informací o

daném projektu do jednoho diagramu, jež se dá poměrně snadno sestavit. Microsoft Project používá Ganttův diagram jako výchozí prezentaci plánu projektu. Ganttův diagram sestává z horizontální časové osy, na které jsou taktéž vodorovně umístěny aktivity projektu. Trvání a postup každého úkolu je znázorněn podél téže osy s přesně danými počátečními a koncovými body vztaženými vůči celkové časové ose. Nadřazenost mezi jednotlivými úkoly je demonstrována spojovacími linkami. „Předstih“ ukazuje překryv úkolů a „opoždění“ prodlevy mezi nimi.

V zobrazení Ganttův diagram jsou informace o projektu znázorněny dvěma způsoby. V levém podokně jsou údaje zobrazeny ve tvaru tabulky a v pravém ve formě diagramu. V tabulkové části jsou zobrazeny informace o úkolech projektu (zahájení, dokončení, přiřazené zdroje atd.). V části s diagramem jsou jednotlivé úkoly zobrazeny graficky, nejčastěji pomocí pruhů úkolů. Zahájení a dokončení úkolu je vyznačeno délkou pruhu a jeho umístěním na časové ose. Je tak možné vidět, zda jsou úkoly prováděné po sobě, nebo zda se překrývají. Při zobrazení ve formě Ganttova diagramu je možno provádět změny v projektu, např. sledovat, jak změna doby trvání jednoho úkolu ovlivní jiné úkoly, porovnávat skutečný časový průběh úkolů se směrňým plánem, zadávat či dělit úkoly, přiřazovat jim zdroje atd. Dále je možné nechat si vygenerovat kritickou cestu.

Schéma 5: Příklad Ganttova diagramu vytvořeného v Microsoft Projectu

Ganttovy diagramy se snadno sestavují a jsou relativně snadno srozumitelné až do okamžiku, kdy je vzhledem ke složitosti projektu diagram jako celek těžko interpretovatelný. V tomto bodě dochází obvykle k použití filtrů, jež vygenerují diagram pro jednotlivé zdroje či etapy. Přestože mohou být Ganttovy diagramy některými projektovými manažery vnímány jako čistě výchozí

nástroj, jejich význam je podstatně snížen, pokud nejsou použity pro monitorování a kontrolu projektu.

4. SW prostředky a projektový manažer

MS Project je program, který pokrývá všechny části projektového řízení – plánování, vlastní řízení a vyhodnocování. Jeho využití mohou zvládnout i běžní uživatelé MS Office. Tento program na podporu projektového řízení umožňuje získání přehledu nad lidmi (kdo na čem pracuje), finančními zdroji (víme, kolik bude stát), časem (jak dlouho co bude trvat), kdo má za co zodpovědnost a konečně, máme-li v čase skluz a něco neběží v souladu s plánem, pak můžeme začít realizovat nápravná opatření (kontrola). MS Project umožňuje také automaticky vygenerovat jednoduché grafické nástroje pro řízení projektu. Příkladem je Ganttův diagram, který je snadno interpretovatelný a nabízí dobrou rovnováhu mezi náklady (zejména čas projektového manažera) a výstupy vzhledem k nástrojům využitelným projektovým manažerem pro jednodušší projekty.

5.4. Rizika projektu

Výrazným rysem přípravy a realizace projektu je určitý stupeň nejistoty. Nejistota ovlivňuje – tak či onak – každé rozhodnutí, které má být v souvislosti s přípravou a realizací projektu učiněno. Z nejistoty vzhledem k uvažovaným budoucím veličinám, které jsou důležité pro výsledky projektu a jejichž vývoj nemůžeme ovlivnit, vyplývají rizika projektu. Rizika jsou tedy neoddelitelnou součástí realizace a řízení projektů. V posledních letech se řízení rizik stává stále důležitějším aspektem projektového řízení, a tak se níže podrobněji věnujeme současným postupům užívaným pro řízení rizik. Obecně lze konstatovat, že se rizika týkají jak pozitivních, tak negativních nejistot. V praxi se však řízení rizik omezuje téměř výhradně na negativní rizika! V projektech, stejně tak jako i v jiných aktivitách, musíme obvykle podstoupit některá rizika tak, abychom vytvořili předpoklady pro naplnění cílů projektu. Obecně samozřejmě ale nechceme dělat taková rozhodnutí, jež by mohla vést k problémům, nebo dokonce rozhodnutí, která by mohla ohrozit úspěch celého projektu. Nicméně jestliže odmítáme akceptovat rizika, můžeme učinit rozhodnutí, která projekt výrazně zpomalí, přehnaně navýší náklady realizace či zbytečně zabráni užití „neprověřené“ technologie. Pokud bychom odmítali brát v úvahu jakákoliv rizika, nikdy bychom ani žádný projekt nezačali realizovat. Uvědomit si potenciální rizika a zvážit nástroje pro jejich řízení je však nezbytným předpokladem pro úspěšnou realizaci projektu. Řada organizací bohužel toto povědomí v dostatečné míře nemá nebo v některých případech nevnímá diskuzi o potenciálních rizicích jako dostatečně důvěryhodnou či závaznou. V důsledku toho je pak často nakládáno s riziky jednoduše tak, že jsou opomíjena. Tyto praktiky jsou jen vzácně tím nejlepším řešením pro projektové řízení a související řízení rizik. V závěru této podkapitoly se také budeme zabývat tím, jak postupovat při závažných neúspěších či selháních projektu – ani sebelepší řízení rizik nám nezaručuje to, že se všem rizikům podaří při realizaci projektu předejít!

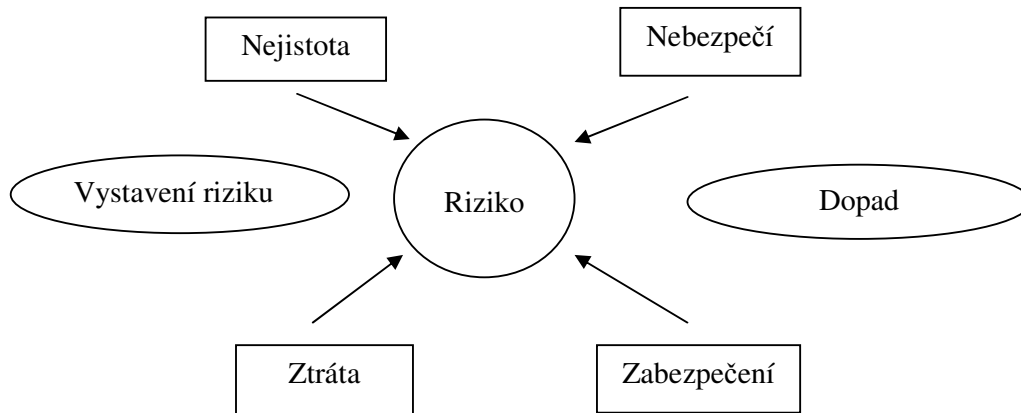
1. Definice rizika

Riziko můžeme definovat například takto:

„Vystavení se takovým vlivům daného jevu, jež přinášejí nejistý výsledek“.

Riziko má řadu komponent, jež vyžadují bližší vysvětlení.

Schéma 6: ukazuje čtyři prvky rizika

Toto schéma můžeme vysvětlit na jednoduchém příkladu. Organizátoři fotbalového turnaje pod širým nebem se vždy obávají toho, že jim průběh soutěže naruší špatné počasí (to je stejně jako každý rok i letos nepředpověditelné). Počasí je typickým příkladem *nebezpečí* soutěže. V některých letech je pěkně a téměř každý den je jako stvořený pro turnaj. Jiné roky ale průběh šampionátu naruší déšť. Organizátoři jsou schopni brát to v úvahu a vytvořit pravděpodobnost deště narušujícího hru. Mohou dokonce určit statistickou pravděpodobnost toho, kolik ze čtrnácti hracích dnů vlivem špatného počasí ztratí. Tato pravděpodobnost představuje *nejistotu* rizika. Vliv počasí je dalším faktorem ke zvážení. V některých letech může počasí ovlivnit turnaj tak silně, že se finálová hra mužů musí odehrát až po plánovaném ukončení šampionátu. To má samozřejmě vliv na dodržení časového plánu soutěže, na jeho výdaje a výnosy. Například bude-li se finále hrát ve všední den, budou zisky z televizní reklamy nižší. Tuto finanční ztrátu můžeme označit jako *ztrátu* rizika. Posléze budou organizátoři akce přemýšlet, zda existuje způsob, jak by mohli ztrátu nebo její pravděpodobnost minimalizovat. Přemístit soutěž např. do uzavřených prostor je velmi problematické, neboť by to pozměnilo povahu turnaje. Organizátoři by se mohli pokusit posunout začátek soutěže o několik týdnů, prodloužit její průběh, případně by přes stadion mohli nainstalovat pohyblivou střechu, aby umožnili hru i za deště. Tyto činy jsou klasifikovány jako *zabezpečení* rizika nebo jako *reakce* na riziko. „Zabezpečení“ se obecně snaží změnit buď pravděpodobnost, nebo rozsah škody.

Jinými slovy, riziko je taková veličina, která je buď úplně, či alespoň částečně mimo přímou kontrolu realizačního týmu projektu. Pro řízení rizik je klíčová identifikace rizik a jejich posouzení na základě dvou rozhodujících kritérií. Každé riziko by mělo být posuzováno z hlediska:

- 1) faktoru ztráty, tj. intenzity negativního vlivu, a zároveň

2) pravděpodobnosti výskytu takové situace.

Pokud má daná veličina zásadní vliv na výsledek projektu a zároveň vysokou pravděpodobnost, že se odchýlí negativním směrem, musí jí být věnována zvýšená pozornost. Jinými slovy nejpodstatnější jsou ta rizika, jejichž intenzita dopadu na cíle projektu je velmi vysoká a zároveň je vysoká i pravděpodobnost jejich výskytu.

2. Plánování a řízení rizik

V rámci přípravy projektu je třeba průběh nejistých veličin co nejlépe odhadnout a zvážit následky jejich změn na realizaci projektu. Současně je vhodné zvážit různé scénáře a variantní řešení projektu. V rámci přípravy projektu by mělo být specifikováno celkové riziko projektu, aby mohl být projekt vyhodnocen, zda je vzhledem k rizikovosti projekt pro realizátora a poskytovatele financování přijatelný. Manažeři by měli posuzovat „nejhorší“ scénář, který by nastal v případě, že by se identifikovaná rizika realizovala, a rozhodnout, zda je jejich dopad při dané pravděpodobnosti příliš velký, a projekt tedy nemůže být akceptován.

Při akceptaci projektu již samotné důsledné a kvalitní zpracování návrhu projektu a jeho plánu je prvním krokem k identifikaci potenciálních problémů a vyhnutí se neúspěchu. Při přípravě projektu je následně vhodné identifikovat nástroje, kterými lze snížit důsledky negativního vývoje proměnných veličin. Jinými slovy, je vhodné zvážit, jaká opatření by měla být přijata za účelem minimalizace negativních následků případné realizace rizik na cíle projektu. V průběhu realizace projektu je nutné činit rozhodnutí, která často mají více možných řešení. Každé řešení však nejspíše jinak ovlivní výsledné náklady, čas a efekty projektu, tj. železný trojúhelník. Identifikace nepřijatelného rizika může pomoci vyloučit rozhodnutí a kompromisní řešení, které by vedly k neakceptovatelným negativním dopadům. Obecně pro identifikaci rizik a jejich pravděpodobnosti je třeba využít intuici a zkušenost. Jako jeden z hlavních nástrojů identifikace rizik jsou využívány expertní posudky realizátorů, kteří mají zkušenosti s obdobnými projekty.

Cílem řízení rizik je zvýšit pravděpodobnost úspěchu realizace daného projektu identifikací rizik a naopak minimalizovat hrozící nebezpečí negativního průběhu. Zároveň by měl být vytvořen plán opatření pro případ realizace identifikovaných rizik. Když v rámci řízení projektu dojde k reakci na negativní vývoj, mělo by být následně provedeno hodnocení vzhledem k efektivitě přijatých opatření. Cílem je využít dané poznatky pro řízení rizik v rámci další realizace daného projektu či projektů budoucích. Tento přístup je podrobněji popsán v čtyřstupňovém modelu řízení rizik.

3. Čtyřstupňový model řízení rizik

Čtyřstupňový model řízení rizik představuje hojně užívaný a uznávaný přístup k řízení rizik. Pokud se organizace systematicky věnují řízení rizik, pak v praxi obvykle využívají tento čtyřstupňový model.

Schéma 7: Čtyřstupňový model řízení rizik

1. *Pojmenování rizika* *Zkoumání situace pro určení a klasifikaci rizik*
2. *Analýza rizik* a *Určení pravděpodobnosti a důsledků*
3. *Reakce na riziko* *Odstranění, kontrola nebo akceptování rizika*
4. *Řízení rizika* *Hodnocení a úprava zvažované reakce.*

Dále popíšeme každý z těchto čtyř kroků podrobněji.

Krok 1: Pojmenování rizika

Prvním úkolem je identifikování rizik, jimž váš projekt čelí. V tzv. generických projektech (*Projects Paint by Numbers*), tj. obdobných projektech, které se liší zejména svou velikostí, bude většina rizik odhalena předchozími podobnými projekty. Nejprve naši pozornost zaměříme na dokumentaci dřívějších projektů. V rámci své činnosti řada organizací načerpala obrovskou šíři znalostí o působení rizik na projekty, které realizují. Některé organizace, zejména v soukromém sektoru, usnadňují projektovým manažerům krok pojmenování rizik tím, že poskytují záznamy a katalogy předběžných rizik, takže známá rizika mohou být aktivně řízena. Při poskytování záznamů rizik se někdy zachází tak daleko, že manažer je nucen potvrdit, že každé riziko uvedené na seznamu, bylo zhodnoceno a byly učiněny příslušné kroky tam, kde tomu bylo třeba. Dá se předpokládat, že tyto postupy jsou dobré pro generické projekty, ale v okamžiku, kdy se projekty stávají tzv. mlhavějšími (*Fuzzy Projects*), význam záznamů předem určených rizik klesá. Často se u tohoto typu projektů objevují rizika, která dříve nebyla identifikována a nejsou tedy uvedena na seznamu. Proto je důležitým momentem v systému pojmenování rizik u nekonkrétních projektů schopnost kreativně zhodnotit typy rizik, jež budou sledovány. Tento postup může vyžadovat brainstorming, prostředky formálního zobrazení, metodologie plánování, či dokonce delfskou metodu, jejímž prostřednictvím je daná problematika konzultována se skupinou na sobě nezávislých odborníků. Při procesu pojmenování rizik je vhodné zohlednit jednotlivé aktivity projektu. Seznam aktivit poskytuje důležitou kostru pro identifikaci rizik spojených s jednotlivými aktivitami projektu.

Pro usnadnění identifikace rizik je vhodné zvážit následující aspekty každého projektu a s nimi souvisejících pět základních kategorií rizik:

1) Finanční

Finanční rizika souvisí se zabezpečením dostatečných finančních zdrojů pro všechny potřebné projektové úkoly, které jsou nezbytné pro úspěšnou realizaci projektu. Důležitou oblastí finančních rizik je také zajištění pozitivního *cash-flow* po celou dobu realizace projektu. Při zpoplatnění služeb projektu je častým rizikem zajištění očekávaného příjmu z jejich prodeje. V komerční sféře obecně platí, že vysoce rizikové projekty mají při úspěšné realizaci často vysoký finanční přínos, takže úroveň rizika a zisku je vyrovnaná. Oproti tomu ve veřejné (ale i neziskové) sféře je obvykle velmi obtížné prosadit vysoce rizikový projekt, i když jeho potenciální celospolečenský přínos je velmi vysoký.

2) Organizační

Organizační rizika vyplývají zejména z komplexnosti realizace většiny projektů, která je způsobena velikostí realizačního týmu a značnou rozmanitostí projektových aktivit a úkolů. Organizačním rizikům se dá často předcházet vhodnými systémy interního řízení a komunikace.

3) Institucionální

Jedná se o rizika vyplývající z institucionálně-právního prostředí realizace projektu. Zejména se jedná např. o dodavatelské či partnerské smlouvy. Právní smlouvy většinou stanoví, kdo musí akceptovat dopad projektových rizik. Realizátoři projektu často formálně převedou rizika na třetí stranu, např. jako součást smlouvy o dodávce služeb. U některých rizik s velkým dopadem nelze očekávat, že by je jedna strana nesla všechna bez závažných důsledků. V těchto případech je třeba, aby smlouva upřesnila, jakým způsobem se zúčastněné strany podělí o rizika.

4) Vnějšího prostředí

Vnější rizika souvisí se vývojem externích veličin, které mohou ovlivnit projekt. Často se jedná například o rizika vyplývající z počasí či změny politických priorit. Důležitým rizikem je také možné kolísání poptávky po službách či produktech poskytovaných projektem.

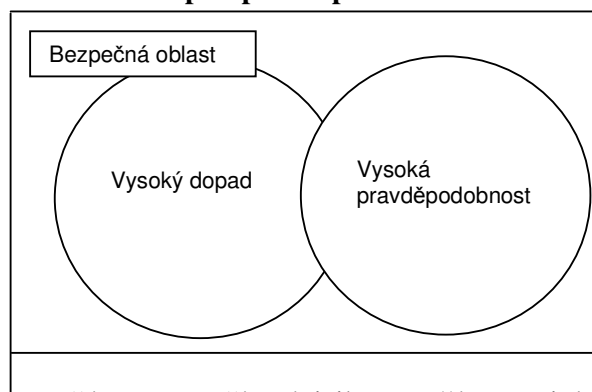
5) Technická/technologická

Jedná se o rizika vyplývající z volby konkrétní technologie. I když se jedná zejména o rizika související s investičními projekty, dají se identifikovat i pro projekty neinvestiční. Např. dnes se již žádný projekt neobejde bez využití informačních technologií, přičemž každý nástroj informačních technologií s sebou nese různá rizika s odlišnou pravděpodobností.

Krok 2: Analýza rizika

V tomto kroku se pokoušíme o rozpoznání rizik s velkou pravděpodobností výskytu či s velkým dopadem na realizaci projektu. Nejzávažnější jsou rizika s vysokou pravděpodobností výskytu a zároveň velkým dopadem.

Schéma 8: Dopad/pravděpodobnost rizika

Tato část procesu řízení rizik se snaží vymezit hodnotu faktorů nejistoty i ztráty. Pokud se podaří přiřadit pravděpodobnosti a dopady numerické hodnoty, můžeme získat koeficienty identifikovaných rizik.

$$\text{Koeficient rizika} = \text{Pravděpodobnost výskytu} \times \text{faktor ztráty}$$

Faktor ztráty je obvykle číslo mezi 0 a 1, které odpovídá vlivu rizika na náklady, čas nebo kvalitu (výstupy a výsledky). Znamka 0.9 odpovídá velmi vysoké ztrátě, např. nedodržením indikátorů projektu, překročením alokovaného času nebo prostředků. Naopak faktor ztráty blízký se hodnotě 0 říká, že realizace rizika bude mít minimální negativní dopad na projekt. Pravděpodobnost je standardně vyjádřena číslem od 0 do 1, kdy 0 odpovídá jistotě, že dané riziko nenastane, a 1 pak stoprocentní jistotě, že riziko nastane.

Je důležité uvědomit si potíže při vytváření konzistentní vědecké analýzy rizika. Od analýzy významného a potenciálně škodlivého rizika by nemělo být opuštěno z důvodu, že je těžké mu přidělit číselnou hodnotu. Součástí zodpovědnosti projektového manažera je upozornit na důležitá rizika, jež je třeba vzít v úvahu, i přesto že se obtížně analyzují kvantitativně.

Krok 3: Reakce na riziko

Poté, co jsme pojmenovali riziko a stanovili, že kombinace pravděpodobnosti a ztráty vytváří situaci, jež vyžaduje určitou pozornost, přemýšlíme, jak s rizikem naložit. Obecně se nabízejí, čtyři základní možnosti:

A. Přijetí rizika

V určitých situacích nemusí existovat jasný způsob, jak riziku zamezit. Za těchto okolností čelí manažer rozhodnutí, zda má pozastavit, či zrušit projekt, nebo riskovat to, že může být projekt vystaven nezvladatelnému riziku. Dokonce i rizika, kterými se již zabýval jiným způsobem - jak snížit pravděpodobnost ztráty - mohou obsahovat určité zbylé riziko. Tato rizika jsou obvykle považována za normální součást průběhu projektu a jako taková jsou *přijata* realizátorem. V rámci preventivních projektů se např. jedná zejména o riziko aktivní (ne)participace cílové skupiny.

B. Přenos rizika

Existují situace, kdy může být riziko, částečně či zcela, přesunuto na třetí stranu. Např. riziko ztráty cestovního zavazadla může být řízeno tak, že jeho negativní dopad je za určitý finanční obnos *přenesen* na pojišťovatele. Takto je nejistý a potenciálně značný dopad tohoto rizika transformován na malý, nám předem známý dopad (cena pojištění). V některých případech může být škoda tak vysoká, že nelze očekávat, že by jedna strana vzala celé riziko na sebe. Pak se jedná pouze o částečný přenos rizika, tzn. dané riziko je *sdíleno* více stranami. Například v rámci projektů vývoje nových produktů je běžně vyžadováno, aby jednotliví dodavatelé nesli veškeré své náklady v počátečních stadiích vývojového cyklu. Pokud pak produkt neuspěje na trhu, nejsou tyto náklady dodavateli uhrazeny. Obdobně jsou některá rizika sdílena u projektů sociální prevence, kdy část rizik nese zadavatel projektu a část realizátor. Rizika jsou pak samozřejmě sdílena u tzv. pilotních projektů, které mají ověřit nový inovativní postup či program prevence.

C. Vyvarování se riziku

Při řadě rozhodnutí nemáme na výběr z mnoha možností, neboť každá možnost znamená značný negativní dopad na projekt. V těchto případech mohou projektoví manažeři vyloučit některé možnosti jednoduše proto, že rizika s nimi spojená jsou příliš velká. To je klasifikováno jako vyvarování se riziku. Často se jedná o rizika, která přímo vyplývají z podmínek některých grantů

či dotací, například může být požadováno povinné partnerství s jistým typem organizace. Pokud existuje minulá negativní zkušenost s touto organizací, může se jednat o riziko, kterému je lépe se vyvarovat.

D. Snížení rizika

Poslední a často nejkomplicovanější řešení je určit, jak může být míra rizika snížena změnou projektových systémů a postupů, případně změnou projektu jako takového. V této fázi se pokoušíme buď o snížení pravděpodobnosti nebo škody s rizikem spojené. Často snížení rizika znamená akceptaci sice o něco vyšších, ale předem známých nákladů výměnou za nižší dopad rizika, pokud by se realizovalo.

Než se podíváme na snižování rizika podrobněji, bylo by dobré zamyslet se nad tím, jak podstata rizika ovlivňuje naše rozhodnutí, tj. která z výše uvedených čtyř možností nejvíce odpovídá jakékoliv dané situaci?

Na výše uvedeném schématu jsou znázorněny oblasti, kde je reakce na riziko z pohledu teorie velmi jednoduchá. V průniku vysoké pravděpodobnosti a vysokého dopadu se pravděpodobně budeme snažit riziku vyvarovat. Naopak, pokud jsou pravděpodobnost i dopad nízké, je relativně bezpečné riziko přijmout. Přenos rizika, např. ve formě pojištění, funguje nejlépe tam, kde je malá pravděpodobnost rizika, ale případná ztráta vysoká. Snížení rizika nabírá dvou základních forem. První vychází z japonského konceptu *poke-yoke* („blbuvzdornost“), což odpovídá snížení pravděpodobnosti, že problém vůbec nastane. *Poke-yoke* se například často uplatňuje v rámci informačních technologií, kdy např. není možné odeslat dotaz prostřednictvím webového formuláře bez vložení e-mailu pro zaslání odpovědi. Druhým přístupem je tzv. „bezpečné selhání“, tj. zavedení prostředků, které sníží dopad problému (např. bezpečnostní pás v automobilu). S tím druhým přístupem také souvisí plánování ve smyslu *co se stane, když...* Příkladem může být alokace rezervních zdrojů pro případ, že například ne všechny náklady projektu budou proplaceny poskytovatelem grantu, kterým je daný projekt financován. Tento přístup je obvykle aplikován na strategické rovině organizace.

Krok 4: Kontrola rizika

Rizika, jež byla pojmenována, by se měla zaznamenávat do „katalogu rizik“ společně s informací o jejich analýze a jakékoliv plánované odezvě. Objeví-li se reálná možnost výskytu dodatečného rizika v průběhu realizace projektu, měl by být katalog rizik doplněn. Nastane-li některé identifikované riziko, měla by být zhodnocena efektivita následné reakce.

Existují dva faktory, jež mohou v průběhu projektu změnit pohled projektového manažera na identifikovaná rizika. Zaprvé s tím, že jak jde čas kupředu, se události stávají jistějšími. To eliminuje některá rizika a naopak zcela potvrzuje utrpěné ztráty. Například v posledním měsíci realizace projektu již bývá obvykle zřejmé, zda bude dodržen celkový rozpočet projektu. Zadruhé s tím, že změny v prostředí mohou pozměnit vnímání některých rizik, přestože se nejistota nezměnila. Řada systémů řízení rizik klade důraz na tyto postupné změny tak, že zajistí přehodnocení identifikovaných rizik vždy v klíčových fázích a momentech projektu. Tyto revize mohou podstatně změnit projektová rozhodnutí. Eliminace dříve identifikovaných rizik mohou

nabídnout projektovému manažerovi možnost znovu zvážit alternativy, jež byly dříve zamítnuty v souvislosti s vyvarováním se riziku. Řízení rizik bychom tedy měli vnímat jako pokračující proces analýz a rozhodnutí, ne jako jednorázový akt v úvodní části projektu.

Cynik by mohl podotknout, že jakékoliv poučení organizace z realizovaného projektu je velmi vzácným úkazem. Mnoho organizací je pod takovým tlakem, že projektoví manažeři jsou okamžitě po skončení jednoho projektu přesunuti na jiný, což zabraňuje jakékoliv možnosti zpětné vazby nebo poučení se z realizace projektu a může mít za následek, že čtyř-stupňový model je znovu vytvářen pro každý projekt. Taková organizace tak ztrácí řadu výhod pramenících z dobré zpětné vazby:

- kontinuální aktualizace katalogu rizik,
- analýza efektivity uplatněné reakce na realizované riziko,
- trvalý nárůst zkušeností s řízením rizik,
- zlepšování vytvořeného systému řízení rizik.

4. Specifické nástroje řízení rizik

Klíčovou součástí dobrého řízení rizik je schopnost kreativně přistupovat k rizikové situaci tak, abychom ji mohli analyzovat a předejít veškerým možným příčinám rizika. Viděli jsme také, že kombinace rizika a odezvy na něj je interaktivní proces, kde předvídání a následné řízení rizika přirozeně upravuje naše jednání a vytváří jinou rizikovou situaci.

Základní užívanou metodou řízení rizik je příprava hypotetických scénářů (jaké riziko může nastat a za jakých podmínek, jaká je pravděpodobnost a jaký bude dopad, jaké jsou potenciální reakce, atd.) V organizacích s vyvinutým systémem řízení rizik je metoda scénářů kombinována s tzv. delfskou metodou. Projektový manažer vytvoří řadu hypotetických scénářů, kde jsou nastíněny roviny rizik, pravděpodobností a ztrát. Členové projektového týmu, případně vedoucí pracovníci organizace jsou pak požádáni, aby nezávisle na sobě zhodnotili přesnost a realismus jednotlivých scénářů. Členové týmu předloží své vyjádření před tím, než dojde ke společné výměně názorů. Při ní se pak projeví nesouhlasné postoje vůči různým rizikům a možným odezvám na ně. Projektový manažer následně provede revizi identifikovaných rizik. Síla tohoto přístupu spočívá v tom, že je propojena kreativní složka (jednotlivých členů týmu) a složka odborná (projektový manažer a vedoucí pracovníci organizace). Projektový tým by pak měl v průběhu realizace projektu minimálně projednávat identifikovaná rizika buď v pravidelných intervalech, nebo po ukončení významných etap projektu.

5. Náprava při selhání

I když jsou uplatněny nejlepší nástroje řízení rizik, stále musíme připustit nevyhnutelnost potencionálních rizik. To vyžaduje vybudovat systém, který umožní vypořádat se s negativními následky selhání či chyby. Pokud nebudeme selhání chápat jako zkušenost pro vlastní poučení a jako možnost dosáhnout zlepšení, pak se budou chyby pravděpodobně opakovat při realizaci dalších projektů. Dobrá náprava pochybení může pozitivně ovlivnit vnímání projektu. Většina lidí občasnou chybu předpokládá a chyba sama o sobě tedy není takovým

problémem. Kritickým faktorem však je to, jak se organizace se selháním vypořádá. Jestliže organizace neprojeví dostatečnou vůli na chybu reagovat, pak je nespokojenost na straně klientů služeb a poskytovatelů financování projektu nevyhnutelným důsledkem. Následný čtyřfázový model byl vytvořen s cílem vytvořit systém, který zajistí vhodnou reakci při pochybení:

Fáze 1 – Odhalit

Prvním krokem je odhalení přesné příčiny pochybení. V této fázi by měly být poskytnuty odpovědi na následující otázky:

- co přesně se stalo?
- na koho má / bude mít selhání vliv?
- proč k němu došlo?

Fáze 2 – Jednat

Druhá fáze musí být pružná a reflektovat konkrétní podstatu neúspěchu. Obvykle však obsahuje následující aktivity:

- informovat relevantní osoby zapojené do projektu,
- vymezit celkový dopad selhání na projekt a zajistit vhodnou reakci,
- zajistit, že je dané selhání skutečně pod kontrolou projektového týmu.

Fáze 3 – Poučit se

Poučit se znamená znovu prošetřit pochybení, odhalit jeho kořeny a poté odstranit *příčiny* chyby tak, aby nenastala příště.

Fáze 4 – Plánovat

Projektoví manažeři by měli poučení z chyby formálně zpracovat do svých budoucích reakcí pro případné selhání v rámci realizace budoucích projektů.

6. Řízení rizik a projektový manažer

Všichni projektoví manažeři musí být efektivními manažery rizik a být si vědomi způsobů, jak riziko podmiňuje jejich jednání. Každá organizace, která aktivně nezachází s riziky projektu, se vystavuje jedné ze dvou základních chyb. Zaprvé nepředchází možným neblahým výsledkům při realizaci projektu; zadruhé projektové systémy mohou být přetíženy skrytými postupy vyvarování se riziku, což zvyšuje náklady a potřebný realizační čas, aniž by si organizace byla plně vědoma svého „kulturního“ riziku-zamezujícího jednání.

Odborné texty často uvádějí čtyři kroky v procesu řízení rizik: pojmenování rizika, jeho analýza, návrh reakce na riziko a jeho řízení. Tento postup je spolehlivým a racionálním přístupem k porozumění rizikům a jejich dopadům na projekt. Systémy řízení rizik musí být dostatečně flexibilní a musí si umět poradit s řadou nových rizik, které s sebou nese realizace projektu. Základními rysy vhodného přístupu k řízení rizik jsou kreativita a zajištění adaptability na změny v průběhu realizace projektu. Protože se vážné problémy mohou objevit i při realizaci sebelépe naplánovaných projektů, musí projektový manažer myslet i na postup, jak se vyrovnat se

selháním; jednak aby skutečně došlo k nápravě chyby, jednak aby byla snížena pravděpodobnost jejího opakování v budoucnu.

6. Metodologie hodnocení preventivních projektů

Odborná literatura popisuje dva hlavní typy hodnocení preventivních projektů: hodnocení průběhu projektu, které se zabývá procesem implementace, a hodnocení dopadu (shrnující hodnocení), které měří změny, jež byly způsobeny daným projektem (Lorion, 1987; 418). Hodnocení průběhu projektu se často používá pro hodnocení projektů, které jsou stále v procesu realizace a které doposud nedosáhly zřetelných výsledků preventivních aktivit. Identifikovat silné a slabé stránky projektu je však obtížné v situaci, kdy nelze aplikovat výzkum hodnocení dopadu na základě statistických dat přímo vypovídajících o vlivu preventivní péče.

Vzhledem k tomu, že je jen těžko odhadnutelné, která část preventivní péče měla vliv na konkrétní výsledky a které postupy byly tedy úspěšné, či nikoliv jedním z alternativních přístupů hodnocení projektu sociální intervence je zaměřit se spíše na kvalitu realizaci samotného projektu (viz Příloha 4 Hodnocení realizace projektu), než na jeho účinnost při snižování mladistvé delikvence. Pečlivá realizace naplánovaných preventivních aktivit může vést k úspěšné neformální sociální kontrole, posilování sociálních vazeb a přispět k pozitivní socializaci mladých jedinců. Řada odborníků považuje samotný plán projektu za nejdůležitější předpoklad úspěšné realizace. Kvalitní plán by měl zajistit integritu preventivních aktivit a reflektovat podmínky, za nichž budou opatření realizována.¹⁵ Neúspěch je často způsoben odchylkami mezi postupem popsaným v plánu a skutečně realizovanou preventivní péčí.

Smíšené metody (multi-metodologie) jsou vhodnější než hodnocení jednou metodou, protože mohou postihnout komplexnost programů a identifikovat vzorové příklady pro další praxi. Kvantitativní metody zejména s využitím statistik kriminality je vhodné doplnit kvalitativními metodami sociálního výzkumu (zejména rozhovory a analýza dokumentů), což umožní důkladnější hodnocení realizace preventivních opatření.

Pro hodnocení dopadu je možné využít metodu náhodných řízených experimentů (*Randomised Controlled Trials, RCTs*). Náhodné řízené experimenty, jsou známé z lékařských studií a jsou v tomto ohledu někdy považovány za “zlatý standard”. Tato metoda porovnává dopad sociální intervence na skupinu klientů projektu s dopadem na kontrolní skupinu, která se dané sociální intervence neúčastnila. Účastníci hodnocení jsou vybráni na základě předem daných kritérií a teprve poté náhodně zařazeni do skupiny účastníci se sociální intervence a kontrolní skupiny, která se zkoumaného projektu neúčastní. RCT často pomůže odhalit chybné, i když na první pohled racionální, předpoklady, ze kterých vychází preventivní aktivity. Příkladem je studie preventivního programu ve Spojených státech, v jehož rámci riziková skupina mladistvých navštívila nápravné zařízení. Tato sociální intervence byla založena na předpokladu, že když bude potenciálním delikventům ukázána tvrdá realita, která nastává po nepodmíněném odstoupení, přispěje to ke snížení jejich kriminálního chování. Po aplikaci RCT však vyšlo najevo, že kriminalita těch, kteří prošli tímto preventivním programem, byla naopak vyšší než v kontrolní skupině obdobného složení. Další kvalitativní výzkum pak ukázal, že pro ty nejohroženější jedince tato návštěva naopak sloužila spíše jako možnost seznámit se se svými

¹⁵ (viz. Quaye (1977), Kassembaum (1971)).

„hrdinami – tvrdáky“, kteří se pak stali jejich vzorem. Při aplikaci RCT se však mohou vyskytnout otázky týkající se velikosti vzorku, statistické spolehlivosti výsledků nebo délky trvání výzkumu. Nejproblematictější jsou však etické aspekty, kdy je obtížné ospravedlnit, proč jsou někteří zahrnuti do daného preventivního projektu a jiní ne (kontrolní skupina).

Ná základě metody RCT vznikly nejspolehlivější metody hodnocení (úroveň kvality 5) – viz tabulka 13, která porovnává vědecké metody hodnocení (Žebříček vědeckých metod, Sherman et al, 1997). Vytvoření tohoto žebříčku přimělo politiky i lidi z praxe ve Spojených státech věnovat více pozornosti metodologii užívané pro hodnocení preventivních aktivit. Dané porovnání je samozřejmě platné pouze v případě rigorózní aplikace dané metody.

Tabulka 13: Žebříček vědeckých metod (angl. „*Scientific Methods Scale*“, /Sherman a kol., 1997/)

Úroveň kvality	Metoda a její hlavní znaky	Příklad
1.	Prostá korelace	Je prokázána nižší míra delikvence v lokalitách, kde je klub pro mládež. (Pokud ale takový vztah skutečně existuje, je třeba jej prozkoumat hlouběji).
2.	Měření bez kontroly (tj. bez porovnání s jinou skupinou) s užitím pouze pohledu: “předtím” a “poté”	Míra delikvence v určité lokalitě poklesne v průběhu školních prázdnin, kdy je zavedena „skupina pro podporu rodičů“ (angl. Parent Support Group). Do jaké míry si ale můžeme být jistí, že existuje kauzální vztah mezi daným projektem a snížením kriminality? Pokud nemáme možnost porovnat výsledky s jinou (kontrolní) skupinou, nemůžeme pozitivní dopad rovnou připsat na konto daného projektu.
3.	“Kvaziexperimentální” analýza – porovnání dvou skupin; data jsou sbírána před a po studii a porovnána statisticky	Míra delikvence před školními prázdninami je změřena na dvou školách za srovnatelných podmínek. Na škole A je pak narozdíl od školy B zaveden po dobu 10ti týdnů projekt „skupiny pro podporu rodičů“. Po skončení tohoto období dojde k poklesu míry delikvence ve škole A, zatímco na škole B nedojde k žádnému posunu. Je tedy možné, že projekt přispěl ke snížení delikvence na škole A. Toto tvrzení však musí být testováno pečlivěji.
4.	Jako u úrovně 3, avšak se zařazením velkého počtu skupin a s kontrolou vnějších vlivů	Do studie vstupuje 10 škol, z nichž projekt „skupiny pro podporu rodičů“ je zaveden po dobu 10ti týdnů na pěti školách. Na školách, kde byl projekt

		realizován, dojde k poklesu míry delikvence, na zbylých školách zůstane míra delikvence stejná. Zdá se tedy, že projekt má evidentní příznivý vliv na míru delikvence – i tento vztah však potřebuje ještě dalšího testování k jeho prokázání.
5.	Jako u úrovně 4, avšak s náhodným zařazením účastníků se jedinců do skupin výzkumných a kontrolních	Do studie vstoupí velký počet škol srovnatelných spádových oblastí z různých měst. Na polovině z nich (náhodně vybraných) je po dobu 10ti týdnů zaveden projekt „podpory rodičů“. Na školách poskytujících tento projekt dojde ke snížení míry delikvence, jež zůstává na zbylých školách stejná. Je tedy stále více pravděpodobné, že zásluhou projektu „podpory rodičů“ dochází ke snížení míry delikvence.

Pramen: Support from the Start: Working with Young Children and their Families to Reduce the Risks of Crime and Antisocial Behavior, Research Report 524, Department for Education and Skills, Carole Sutton, UK, 2004

Sherman a jeho kolegové pak rozdělili výsledky týkající se různých preventivních programů do čtyř širších kategorií:

„Co funguje“ (*What works*) – projekty, které přispívají k prevenci kriminality nebo snižují rizikové faktory a které mohou být zobecněny a užity jinde. Jedná se o projekty se statisticky významnými kladnými výsledky alespoň u dvou hodnocení úrovně 3, které byly posouzeny jako „funkční“ a které poskytují všechny dostupné důkazy ukazující na jejich efektivitu.

“Co nefunguje” (*What doesn't work*) – projekty, kde přinejmenším dvě hodnocení úrovně 3 prokázaly neefektivitu a kde tomuto závěru napovídá většina důkazů.

“Co je slibné” (*What's promising*) – projekty, u nichž bylo sice dosaženo kladných výsledků hodnocení za užití některé ze srovnávacích metod, ale stupeň jistoty není dostatečný k tomu, aby bylo možné závěry generalizovat. Jejich účinnost byla prokázána alespoň u jednoho hodnocení úrovně 3 a také většina jiných důkazů je pozitivní.

“Co je neprůkazné” (*What's unknown*) – všechny projekty, které nemohou být zařazeny do výše uvedených tří kategorií.

Metodu hodnocení je třeba vždy zvolit tak, aby byla zaručena platnost výstupů hodnocení s ohledem na jeho účel. Výsledky hodnocení s využitím jakýchkoliv metod by měly zejména umožnit následující:

- rozlišit selhání v teoretické přípravě (např. špatně vytyčené cíle projektu) od chyb při implementaci (např. odchylky od plánu sociální intervence),
- vysledovat často spleť příčin a důsledků

Každé hodnocení by mělo poskytnou maximálně objektivní tvrzení o průběhu a výsledcích projektu. Je třeba zvážit i možnost chybného odhadu v tom, že projekt zdánlivě funguje, ale ve skutečnosti tomu tak není, a naopak předpoklad, že projekt nefunguje, zatímco ve skutečnosti běží dobře

Závěrem

Sociologické koncepty popsané v teoretické části této publikace nabízí čtenáři na první pohled velmi různorodá vysvětlení kriminality mládeže. Praktické aplikace těchto konceptů jsou však vždy podmíněny konkrétním sociálním prostředím a sociální situací jedince. Slabé sociální vazby k rodině, škole a komunitě, spojení s deviantní skupinou, stigmatizace, sekundární nálepkování a jiné sociální faktory ovlivňují proces socializace mladých lidí. Všechny výše uvedené faktory jsou proto označovány jako faktory rizikové, jež by v určité sociální situaci mohly vést k delikventnímu a kriminálnímu chování. Korelace mezi individuálními a sociálními faktory by mohla být nejlépe objasněna za pomoci konceptu posilování sebekontroly, který ukazuje, že delikvence závisí jak na osobnosti, tak na faktorech prostředí. Nestabilní osobnosti jsou obvykle více náchylné k deviantnímu chování, zejména jsou-li ve svém sociálním prostředí vystaveny rizikovým faktorům.

Koncept sociální kontroly je obvykle reprezentován institucemi vytvořenými za účelem redukce negativních sociálních a dalších rizikových faktorů, čímž má být posilována sebekontrola jedinců. Vzájemně tak na sebe působí sociální kontrola a sebekontrola, vnější kontrola pak vede k internalizaci, tzn. zvýšení schopnosti sebekontroly. Sociální prostředí jedince by s sebou mělo přinášet rutinní aktivity, jejichž prostřednictvím by byly rizikové faktory přetransformovány do faktorů ochranných, jakými jsou například silné sociální vazby nebo spojení s určitou komunitou či skupinou. Takový postup by mohl přinést lepší sociální kontrolu, a tak přispět ke změně chování devianta. Podpora sebekontroly prostřednictvím projektů v sociálním prostředí jedince, tvoří proto základ pro návrh preventivních aktivit.

Jedním z nejpobulárnějších pojetí sociální prevence je koncept posilování sociálních vazeb. Tato teorie říká, že jedinci (zejména zranitelné a aktivní osobnosti s menší sebekontrolou, které často vyhledávají dobrodružství,) se slabší vazbou k sociálním institucím, jimiž jsou rodina, škola a komunita, pravděpodobněji sklouznou k delikvenci. Strategie prevence by měla být v souladu s tímto vysvětlením směřována k posílení sociálního prostředí, jež by obnovilo sociální pouta a přispělo k posílení vnitřní sebekontroly jedince. Podle tohoto teoretického přístupu by nejdůležitějším preventivním faktorem byla včasná identifikace tendencí k delikventnímu chování a intervence prostřednictvím monitoringu a supervize.

Rodina je nejdůležitějším činitelem v socializačním procesu mladých lidí, neboť vytváří neblíží sociální prostředí každého jedince. Teorie i praxe prevence kriminality tento předpoklad potvrzují. Podle kriminologické literatury nedostatek rodičovského dohledu a náklonnosti má za následek nejčastější rodinné problémy, které následně vedou k oslabení sociálních vazeb u dětí a mládeže. Tyto problémy pak často pramení v poruchách osobnosti (nedostatku sebekontroly) rodičů a dalších vnějších faktorech, jakými jsou špatné sociální zázemí způsobené nezaměstnaností rodičů, jejich problémy s alkoholem, chudoba, kriminalita, atd. Řešením by zde mohla být sociální intervence s cílem zlepšit sociální situaci v rodině, posílit vztah rodičů k dětem a obnovit rodičovský dohled. Z empirických výzkumů vyplývá, že rodinná intervence měla by být založena na kombinaci následujících aktivit: dlouhodobé a časté navštěvování rodiny, navštěvování předškolních dětí, rodinná terapie a návštěvy příslušníků policie a

pracovníků zabývajících se problematikou domácího násilí. Všechny uvedené činnosti však musí být zaměřeny na rehabilitaci přirozené rodiny.

Vztah ke škole je druhým nejdůležitějším faktorem socializace dětí a mládeže. Škola jako sociální činitel navíc působí na děti i na jejich rodiče (prostřednictvím třídních schůzek, domácích úkolů a dětí samotných). V souvislosti se školou je možné identifikovat několik ukazatelů jak vnějších (špatné výsledky a záškoláctví), tak i vnitřních (slabá vazba ke škole, nízká motivace k učení, nedostatek úsilí), které naznačují slabé sociální pouto mezi dítětem a školou. Prostředí školy, vztahy mezi učiteli a žáky, vztahy mezi žáky i deviantními skupinami často přispívají k „problémům ve škole“ a mohou vést k tomu, že žák na školu rezignuje. Respondenti kvalitativního výzkumu také neziřdka poukazovali na fakt, že tradiční způsoby vyučování a nálepkování „dobrých“ a „špatných“ žáků bývají také častými důvody, proč děti nemají školu rády. Zajména pro impulzivní a hyperaktivní děti je obtížné podřizovat se školní disciplíně.

V souvislosti s preventivními opatřeními vyzdvihují teorie stejně jako výzkumem zkoumaná praxe důležitost spolupráce mezi rodinou a školou, jež má pomoci zredukovat vnitřní i vnější faktory vedoucí k „problémům ve škole“. Zvyšování školní výkonnosti, zlepšení komunikace s učiteli, vzdělávací projekty zaměřené na různé sociální dovednosti, poradenství, alternativní činnosti, projekty zaměřené na zlepšení informovanosti, projekty zabývající se efektivním učením, to vše se při snižování delikventního chování ukázalo být účinným. Respondenti v rámci kvalitativního výzkumu uváděli, že školní denní centra přispívají především ke stigmatizaci a izolaci dětí z rizikové skupiny právě proto, že tyto projekty probíhají ve škole (tzn. v prostředí hostilním pro problémové žáky). Kromě toho jsou tyto projekty často implementovány učiteli, kteří nejsou vyškoleni pro sociální práci s dětmi. Výzkum také ukázal, že iniciativa na straně školy je velmi malá. Nejenom, že učitelé nechtějí realizovat změny ve třídě, nejsou ani ochotni podílet se v rámci preventivních projektů na aktivitách mimo školu.

Slabé sociální pouto k rodině a škole pak nutí děti trávit více času mimo tyto sociální instituce. Protože se pak často jedná o čas na ulici bez doprovodu a dozoru, zvyšuje se pravděpodobnost nežádoucího chování a drobných krádeží. Život na ulici poskytuje příležitosti k navázání vztahu s delikventní skupinou a k osvojení si nežádoucích vzorců chování. Trávení volného času na ulici také uspokojuje potřebu volnosti, jež je pro jedince s nízkou sebekontrolou charakteristická. Nejlepší preventivní činností by zde mohly být projekty intervence zaměřené na komunitu, které by vytvářely přirozené příležitosti pro sociální začlenění dětí a mládeže.

Kriminologická literatura i empirické výzkumy poukazují na korelaci mezi třemi hlavními činiteli socializace. Je daleko větší pravděpodobnost, že děti s nízkou sebekontrolou, které pocházejí z problémových rodin, budou učiteli stigmatizovány jako „problémové“, skončí za školou, spřátelí se s deviantními dětmi a sklouznou k delikvenci. Z rozhovorů s koordinátory projektů vyplynulo, že je-li pozornost soustředována pouze na jeden typ intervence (například zlepšování školních výsledků nebo poskytování možností trávení volného času), nepřináší to dlouhodobou změnu v chování dětí. Proto programy, jejichž cílem je pomoci rizikovým dětem

změnit životní styl, by měly být založeny na kombinaci projektů intervence v rodině, škole i komunitě.

Protože zapojit rodiče a učitele do preventivních aktivit je často problematické, měli by se koordinátoři snažit vytvářet motivační mechanismy, které by rodičům a učitelům pomohly jejich neochotu překonat. Mezi využitelné motivační nástroje rodičů patří např. poskytování sociální asistence a pomoci jako je podpora při hledání práce či zařazení do rekvalifikačních kurzů, podání žádostí o státní sociální podporu, atd.

Obecně je důležitá primární prevence realizované prostřednictvím projektů zaměřených na všechny děti již v raném věku. Teorie i praxe prevence kriminality potvrzují, že čím dříve je zahájena intervence směřující k rehabilitaci sociálního procesu dítěte, tím větší je šance, že se jeho chování změní. Dále je vhodné realizovat projekty sekundární a terciární prevence, které se věnují deviantním dětem a vytváří pro ně příležitosti. Na základě jedné respektované zahraniční případové studie se jako nejvíce přínosné prokázaly krátkodobé prázdninové projekty, rezidenční projekty a některé rehabilitační projekty. Přínosné jsou také poradenské programy pro mladé jedince, kteří se vrací do běžného života z nápravných zařízení. Nejdůležitějším aspektem při vytváření projektů sekundární a terciární prevence je nalezení rovnováhy mezi represí a prevencí. V neposlední řadě je třeba podotknout, že projekty jsou efektivní pouze v případě, že jsou implementovány dlouhodobě a je zajištěna jejich vzájemná koordinace. Při vytváření strategie prevence je dále nutné zvolit mezi vnucenou intervencí (rezidenční a ústavní projekty) a projekty realizovanými v přirozeném prostředí dítěte (projekty zaměřené na zlepšování učebních schopností a rozvoj sociálních dovedností).

Při plánování preventivních aktivit nesmí být podceňovány praktické a implementační otázky. Například v případě projektu *Communities That Care* (Starostlivé komunity) ve Velké Británii se přes kvalitní odborný základ při implementaci objevily značné problémy v důsledku nedostatečné pozornosti, věnované sociálnímu charakteru konkrétních komunit a nezbytné institucionální infrastruktuře. Pro úspěch prevence jsou tedy důležité jak implementace, tak samotný charakter preventivních projektů. Proto je užitečné rozlišovat mezi selháním implementace na jedné straně a nevhodným obsahem projektu či jeho teoretického základu na druhé, neboť i nereálná teorie může vést k selhání projektu.

Obecně je neskutné dokázat, že pokles kriminality je způsoben právě preventivními projekty a ne jinými faktory. Vzhledem k tomu, že prokázat přímou korelaci mezi preventivními opatřeními a změnami kriminálních statistik je obtížné, je velmi problematické hodnotit úspěšnost preventivních projektů na základě jejich výsledků. Dále zde existuje problém časového rozlišení. Sekundární data zabývající se preventivními opatřeními ukazují, že pozitivní dopad těchto opatření na jednání delikventů může být pozorován až za dva nebo tři roky průběžné sociální intervence. Vzhledem ke krátkodobé formě realizace projektů je proto často vhodnější zvolit hodnocení průběhu realizace projektu a snažit se vyhodnotit jeho dopad. V práci však stále zůstávají pochybnosti vzhledem k metodologii tvorby preventivních projektů: neexistují dostatečné empirická data, jež by podložila plánování preventivních politik.

Příloha I: Východiska kvalitativní studie mezi koordinátory projektů na místní úrovni

Kriminologové kladou důraz na význam kvalitativních dat pro realizaci preventivních projektů. M. Felson například tvrdí, že efektivita neformální sociální kontroly závisí na znalostech těch nejzodpovědnějších, tedy rodičů, učitelů a komunitních pracovníků. S ohledem na to by mohly výsledky empirické studie založené na kvalitativních datech umožnit také zodpovědět některé klíčové otázky – například do jaké míry mohou postoje k sociální prevenci ovlivnit zavádění konkrétní politiky prevence a její efektivitu. Další důležitou specifickou otázkou výzkumu bylo, do jaké míry znalosti aktérů prevence (sociálních pracovníků, učitelů, rodičů) o neformální sociální kontrole a jejím významu při socializačním procesu mladých lidí ovlivňují realizaci konkrétních projektů.

Rozhovory zjišťovaly postoje realizátorů preventivních projektů k deviantním dětem, problematickým rodinám (vymezení a řešení), problémům ve škole i dalším důležitým socializačním faktorům. Rozhovory přinesly informace o tom, jak koordinátoři rozumí prevenci, jak přistupují k projektu, zda sami sebe považují za aktivní aktéry prevence a co by podle nich mohlo vést ke změně chování dětí. Rozhovory také zkoumaly, do jaké míry jsou koordinátoři informováni o národní koncepci a jiných opatřeních prevence kriminality mladistvých zavedených na národní úrovni. Zároveň byl zkoumán proces realizace jednotlivých projektů. Konkrétní projekty byly analyzovány s ohledem na plán projektu (detailní, zřejmý či blíže nedefinovaný), účel popsané náplně projektu (upřednostňující socializaci, kontrolu či represi), seznam účastníků a školitelů (počet zahrnutých rizikových dětí a počet učitelů), předpokládané výsledky (sociální kontrola, změna chování či přemístění a izolace) a závěrečné výstupy (oficiální hodnocení projektu). Typy projektů a metody realizace pomohly naznačit, jak jsou znalosti koordinátorů převedeny do praxe. Výsledky pak byly porovnány s informacemi získanými prostřednictvím rozhovorů. Data, získaná z kvalitativních rozhovorů, byla poté analyzována prostřednictvím porovnání s oficiálními daty (projekty, zprávy) a také vztažena k teoretickým předpokladům (kriminologická vysvětlení kriminality).

Kvalitativní rozhovory byly uskutečněny s koordinátory projektů prevence na místní úrovni z následujících organizací:

<ul style="list-style-type: none">- Acorus- Dětské krizové centrum- Dětský diagnostický ústav- DOM- MOST- Fond ohrožených dětí- Halt Hestia Pět P	<ul style="list-style-type: none">- Jahoda- Krok, Proxima Sociale- Lata- Prev-Centrum- Tirgon- Střep- Salesiánské středisko
---	---

Příloha II: Podpora od začátku

„Práce s dětmi a jejich rodinami a snižování rizika kriminality a asociálního chování“
*(Support from the Start: Working with young children and their families
to reduce the risks of crime and anti-social behaviour)*

Komplexní přístup „Podpora od začátku“ vymezuje faktory, které mohou ovlivnit budoucí protispolečenské či delikventní chování mládeže. Popisuje je od samotného početí dítěte až do věku jeho dospívání a uvádí příklady preventivních projektů a konceptů prosazovaných ve Velké Británii, které tyto rizikové (resp. ochranné) faktory reflektují.

1. Těhotenství

Celá řada rizikových faktorů ovlivňujících chování a mentální problémy dětí souvisí s těhotenstvím. Nejznámějším z nich je nízká porodní hmotnost, která negativně ovlivňuje zdravý vývoj dětí a v souhře s dalšími faktory také jejich chování. Vědecké studie se zabývaly dalšími faktory, které zřejmě zvyšují hrozbu problematického chování dětí. Tyto různorodé faktory lze zhruba rozčlenit následujícím způsobem:

- stress v průběhu těhotenství,
- kouření a zneužívání dalších drog během těhotenství,
- předčasnost porodu, porodní komplikace a nízká porodní váha,
- těhotenství v mladém věku.

Efektivní zásahy během těhotenství

Nejslibnější asistencí pro těhotnou ženu ve smyslu snížení nebezpečí pozdějšího asociálního chování a posílení ochrany jejích dětí jsou ty, které nabízejí vysokou kvalitu sociální podpory souběžně s předporodní zdravotní péčí. Program porodně asistentsko-rodinného partnerství (*Nurse-Family Partnership*) ve Spojených státech (také označovaný jako Elmira projekt) je dobrým příkladem, protože byl posouzen a ohodnocen jako program s vysokým metodologickým standardem. Jeho účastníci byli rozčleněni podle tří podmínek a jejich děti byly sledovány do věku adolescence (Olds a kol., 1998). Přibližně participovalo 400 matek, ze kterých více než polovina pocházela z domácností s nízkým socio-ekonomickým statusem a 62 % z nich bylo neprovdaných. Matky byly rozčleněny do tří skupin s různými režimy návštěv středního zdravotnického personálu:

- čtrnáctidenní návštěvy doma přibližně hodinu během těhotenství,
- čtrnáctidenní návštěvy doma během těhotenství a jejich pokračování během prvních dvou let po narození dítěte,
- srovnání se skupinou, která neměla návštěvy (= kontrolní skupina).

Rodiny ve zkoumané skupině měly průměrně 9 takových návštěv během těhotenství a 23 návštěv během prvních dvou let života dítěte. Kontrolní skupina obdržela obvyklou prenatální a dětskou péči v nemocničním zařízení. Navštěvující zdravotnický personál se soustředil na následující zkušenosti matky:

- pozitivní se zdravím související chování během těhotenství a prvních let života dítěte,

- kompletní péče o dítě,
- osobní vývoj matky (včetně rodinného plánování, vzdělanostního postupu a příležitostí získat zaměstnání).

Navštěvující zdravotnický personál pomáhal rodinám v získání přístupu ke zdravotní péči a dalším službám a pokoušel se navázat vztahy s dalšími gravidními nebo právě porodivšími členy rodiny a blízkými. Údaje později získané Oldsem a jeho týmem (1986a; 1986b) ukázaly následující:

- Mladistvé matky měly děti s vyšší porodní vahou.
- Kouřící matky omezily své kouření a měly méně předčasných porodů.
- Bylo u nich méně případů zanedbání péče o dítě během prvních dvou let života dítěte.

Toto poslední zjištění je obzvláště důležité, protože ukázalo, že zabránění zanedbání péče o dítě nejenom chrání dítě před špatnými následky krátkodobě, ale vysoce pravděpodobně sebou nese dlouhodobé zisky v souvislosti se snížením pravděpodobnosti, že se dítě zapojí do násilné trestné činnosti nebo se stane jejím předmětem včetně zneužívání (Widom, 1989).

Program porodně asistentsko-rodinného partnerství ukázal, jak byla komplexní sociální podpora pro budoucí matky schopna snížit třikrát až čtyřikrát výše zmíněná prenatální rizika: kouření během těhotenství, předčasnost porodu, porodní komplikace a nízkou porodní váhu, mateřství ženy ze sociálně zanedbaného prostředí. Ačkoli to nebylo měřeno, redukce stresu u nastávající matky také zřejmě sehrála svoji roli.

2. Od narození do dvou let

Z aktuálně se objevujících výzkumů vyplývá, že snížení rizika a posílení ochranných faktorů může být dosaženo podporou rodičů malých dětí. Například badatelé ve Spojených státech zjistili, že v jejich vzorku dětí mohly být zjištěny problémy v chování ve věku pouhých šesti měsíců (Bates a kol., 1991). Jiní vědci zjistili, že vývojově nevhodné chování může být identifikováno u dvouletých dětí a že problémy v chování dětí jsou mnohem stálejší a dlouhodoběji přetrvávající, než se donedávna myslelo (Rose a kol., 1989; Sroufe a kol., 1990; Weinfield a kol., 2000).

Vlivy prostředí

Britská studie 3,530 dvojčat totožného pohlaví, jednovaječných i dvojevaječných, srovnávala dopad prostředí v šesti odlišných typech čtvrtí, a to od čtvrtí zanedbaných až po čtvrti pro bohaté. Ukázalo se, že děti v sociálně zanedbaných čtvrtích byly značně více ohroženy emočními problémy a problémy chování bez ohledu na jakékoli genetické dispozice a že tyto problémy šly rozpoznat u dětí již ve věku 2 let (Caspi a kol., 2000).

Je nepravděpodobné, že tyto chaotické a sociálně zanedbávané čtvrti přímo působí na děti. Dosažitelné důkazy spíše svědčí o tom, že takové prostředí ovlivňuje rodiče a jejich schopnost starat se o děti a tlačí je do stresových situací. V takto v deklasovaných čtvrtích s vysokou mírou zločinu je těžší pro lidi vytvářet lokální společenství a podporovat místní společenské sítě (Sampson, 1997). I když toto na optimismu nepřidává, je důležité si uvědomit, že je možné

dosáhnout podstatnějšího zlepšení situace v životech dětí zlepšením podmínek v jejich rodině a životních podmínek celkově.

Rodinné vlivy

Pro novorozeňata a velmi malé děti je zásadní rozvoj vazby a vztahu na jejich rodiče a další příslušníky rodiny. V období prvních dvou let života dítěte jsou rodiče konfrontováni s těmito výzvami:

- poporodní deprese,
- narušené vztahy,
- nízká úroveň kognitivní stimulace a zpoždění jazykového vývoje,
- drsné a zanedbávající rodičovství,
- špatné zacházení,
- vlastnosti a temperament dítěte.

Dětský rozvojový program (*Child Development Programme*) a Komunitní program matek (*Community Mothers' Programme*)

Ve Velké Británii a Irsku užívá Komunitní program matek (*Community Mothers' Programme*) školených dobrovolných matek, které zajišťují podporu přímo v domácnostech ohrožených matek s dětmi ve věku do 2 let.

Program je rozšířením Dětského rozvojového programu (*Child Development Programme*), který byl od svého počátku v r. 1980 rozsáhle zaveden ve Velké Británii. Nabízí měsíční podporu rodičům od prenatálního období až do jednoho roku života dítěte. Většina návštěv je uskutečněna speciálně školenými zdravotními pracovníky, jejichž cílem je podporovat rodiče ve vypořádávání se s překážkami a problémy v opatrování dítěte. Ačkoli program nebyl primárně zaměřen na zneužívání dětí, studie prokázaly podstatně nižší výskyt zneužívání a zanedbání dětí v rodinách účastnících se programu (Barker a Anderson, 1988; Barker a kol., 1992).

Poradenský servis pro rodiče (*Parent Adviser Services*)

Dalším příkladem slibného britského programu založeného na navštěvování domácností je Poradenský servis pro rodiče (*Parent Adviser Services*) organizovaný v zanedbaných a deklasovaných částech Londýna. Tohoto programu využívají rodiny s předškolními dětmi, je zaměřen na rodiny, jejichž problémem jsou vztahové nebo emoční obtíže rodiče(ů) nebo potíže při výchově dětí. Rodiny jsou obvykle doma navštěvovány školenými pracovníky, v počátku zhruba hodinu týdně. Model poradenství pro rodiče byl převzat v dalších zemích, především v Austrálii, a je dále rozvíjen pro asistenci rodinám se staršími dětmi, včetně teenagerů.

Prevence a vypořádávání se s poporodní depresí

Řada odborných studií ve Velké Británii ukázala, že zajištění individuální na domácnost vázané podpory s týdenní frekvencí po dobu několika měsíců po narození, typicky kolem 8 až 10 schůzek, účinně podporuje vypořádání se matky s poporodní depresí (Holden a kol., 1989; Cooper a kol., 2003).

Monitorování a brzká prevence zpoždění jazykového vývoje

Navzdory kontraverzi s oborem logopedické a jazykové terapie dosáhl *Wilstaar Programme* ve Velké Británii slibných výsledků se speciální „návštěvní intervencí“. Byla založena na monitorování dětí dokonce ve věku teprve 10 měsíců a indikování jejich zpomaleného vývoje mluvy. Ačkoli vstupní monitoring je uskutečňován navštěvujícím zdravotním odborníkem, děti posouzené jako potřebující podporu jsou alespoň jednou v měsíci navštěvovány trénovaným terapeutem, dokud vývoj mluvy dítěte není na úrovni odpovídající jejich celkovému vývoji. Během návštěv je kladen důraz na pomoc rodičům a na předvedení způsobů a podmínek komunikace, v kterých jejich děti budou nejnáze rozlišovat jazykové impulzy a směřovat k interakci.

Program „*K mluvení jsou potřeba dva*“ (*It Takes Two to Talk Programme*) vytvořený kanadským Hanen centrem ukázal možnosti, které jazyková intervence u dětí ve věku 2 až 6 let může mít pro interakci mezi dítětem a rodičem včetně samotného zlepšení komunikačních návyků dítěte. Je založena na osmi týdenních skupinových setkáních a třech individuálních videonahrávacích návštěvách v domácnosti trvajících až dvě hodiny (Girolametto, 1988; Tannock a kol., 1992; Girolametto a kol., 1994).

Doposud jsme se soustředili na úplný začátek ochranného procesu a popsání bariér od narození, které mohou narušit úspěšné utváření vazby na matku, otce a další rodinné příslušníky. Charakter dítěte a zděděné vlastnosti mohou hrát jistou roli, ale je zde celá řada jiných věcí, které mohou mít v dětství zásadní vliv a jejichž podpora může přinést korekci případných nedostatků. Ukazuje se, že monitoring během útlého dětství vede k brzké intervenci, která zabraňuje logopedickým poruchám a zpoždění vývoje řeči zlepšením komunikace mezi matkou a dítětem. Pravidelné domácí návštěvy jsou také účinným prostředkem podpory ohrožených rodin v prvních dvou letech života dítěte.

3. Od tří do osmi let

Od věku tří let dochází k jistému ustálení problémů v chování dětí a lze je i snáze definovat. Následně se nabízí celá řada opatření v této věkové skupině, jejichž účinnost byla dostatečně prokázána. Tato část se zaměřuje na opatření, které učí rodiče specifickým dovednostem, jak předejít nebo zabránit problematickému dětskému chování a jak jej řešit. V minulých dvaceti letech byla účinnost těchto opatření prokázána.

Ne sice všechna, ale mnohá tato opatření, mají kognitivně-behaviorální profilaci.

Prohlubující se znalosti rizik ve školním prostředí vedly k vývoji hodnotících schémat umožňujících určit účinnost programů zaměřujících se na zaměstnance předškolních zařízení a samotné děti v těchto zařízeních. Přesto jsou znalosti v oblasti nekognitivně-behaviorálních intervencí pro tuto věkovou skupinu průkazně účinných praktik a jejich měření omezeny.

Obecněji řečeno lze v těchto souvislostech rozlišit faktory spojené s prostředím, k nimž by pro toto konkrétní věkové období rozsáhle patřila škola. Dalším kritickým faktorem je prostředí rodiny. A samozřejmě je nutné vzít v úvahu i individuální faktory.

Úspěšná opatření:

Programy zlepšování rodičovských dovedností

Programy zlepšování rodičovských dovedností se zaměřují zejména na budování pozitivních rodičovských dovedností, zlepšování schopnosti udržování vztahů a zlepšování modelů jednání mezi dospělými.

Kognitivně-behaviorální programy jsou založeny na principu, že rodičovství a ostatní jednání jsou dovednosti, které mohou být naučeny a vědomě praktikovány. Tohoto je dosaženo ve skupině nebo v individuálně daném prostředí prostřednictvím diskuse, procvičováním rolí, přehráváním modelových situací, případně procvičováním a internalizováním nových dovedností doma. V některých programech patří mezi použité postupy analyzování na video natočeného materiálu o jiných rodičích. Rodiče si pro sebe a své děti určují postupné cíle a učí se schopnosti zacházení a hry s dětmi, učí se budovat si s nimi pozitivní vztahy. Takto je generován prostor pro utváření praktických dovedností omezujících problémové chování např. určením jednoznačných očekávání, při zachování povzbuzování a ocenění v případě naplnění těchto očekávání nebo určení jemných ale znatelných následků problematického chování. Některá opatření řeší další rizikové faktory pomoci rodičům, např. když je nutné řešit problémy v chování dětí dané jejich temperamentem. Další programy se zaměřují na širší rodinu a rizikové faktory spojené s prostředím, tj. sociální podporu, depresi rodičů, partnerské problémy a konflikty.

Tři klíčové příklady

Tato podkapitola přináší detailní popis nejlépe hodnocených a nejrozšířenějších programů ve Spojených státech, Austrálii a Velké Británii.

Jsou to:

A. *Neuvěřitelná léta* (angl. „*The Incredible Years*“, viz. Webster-Stratton a kol.)

B. *Tři P* – Program pozitivního rodičovství (angl. „*Triple P – the Positive Parenting Programme*“, viz. Sanders a kol.)

C. *Trénink rodičovského managementu* (angl. „*Parent Management Training*“ vycházející z „*Living With Children*“, viz. Patterson a kol.)

Neuvěřitelná léta (*The Incredible Years*)

Tento program se během let rozšířil a zahrnul moduly pro děti a učitele stejně jako původní rodičovský program vytvořený Webster-Stratton a jejími kolegy a kolegyněmi v Seattlu ve Spojených státech. Programy jsou založeny na modelových situacích zaznamenaných na video, kdy rodiče shlédnou videozáznam situací, v nichž užívají celou řadu strategií a postupů, jak se vypořádávat s každodenními situacemi ve výchově dětí. Rodičům je doporučováno diskutovat a přehrávat si role pro různé situace, aby byli schopní zvládnout kritické interakce s dětmi více efektivněji. Tento trénink zároveň zvyšuje sebevědomí rodičů, jejich schopnost analyzovat situace a vybrat vhodnou rodičovskou strategii. Skupinový charakter tréninku je důležitý tím, že umožňuje rodičům efektivnější řešení problémů a pomáhá jim zbavovat se izolace v jejich rodičovské roli. Školení skupinový líder aplikují v práci s rodiči kolaborativní, nedidaktický model (Webster-Stratton & Herbert, 1994). To je základním znakem tohoto programu. Zajištění dopravy, hlídání a vaření pro děti a flexibilní rozvrh odráží potřeby a okolnosti a vede k vysoké účasti ve znevýhodněných sociálních skupinách. Základní program klade důraz na rodičovské

dovednosti prohlubující společenskou kompetenci dětí a učí rodiče, jak je pro děti důležitá pozornost nejlépe věnovaná prostřednictvím her. Toto pokrývá také použití vhodného ocenění, určení hranic a nenásilné strategie pro zvládnutí nevhodného chování dětí (např. nevšímání si nebo poslání dítěte na klidné místo na „oddechnutí si“).

Pokročilý program se skládá z dalších 8-10 týdnů kolaborativní skupinové práce, kdy se rodiče učí technikám zvládnání vzteku, vyrovnávání se stresem a problémy v partnerských vztazích. Nedávno byla v neziskovém sektoru uskutečněna zkouška úspěšnosti takového programu zaměřujícího se na řešení problematiky asociálního chování u dětí v Oxfordu. K podobnému monitorování úspěšnosti došlo i v 11 centrech „Sure Start“ v severním Walesu.

Tři P – Program pozitivního rodičovství (*Triple P – the Positive Parenting Programme*)

Rozlišujícím znakem tohoto programu vytvořeného v Austrálii Sandersem a jeho kolegy je pět odlišných úrovní intervence charakteristických zvyšujícím se potenciálem. Jde o programy od univerzálních služeb, které pomáhají každému rodiči, až po klinickou intervenci v rodinách s dětmi nebo adolescenty s vážnou poruchou chování. Těchto 5 úrovní odráží odlišné potřeby rodičů vzhledem k typu, intenzitě a způsobu možné pomoci.

Cílem intervence na všech úrovních je zajistit rodičům dostatečnou úroveň poradenství a podpory. Například v první rovině jde o mediální strategie zajištění informovanosti, posílení významu komunity ve vztahu k rodičovským otázkám, obrácení pozornosti k procesům učení a poznávání chování dětí jako obvyklé a přímé činnosti rodičů. Takovýto program byl testován na Novém Zélandě (Sanders a kol., 2000). Směrem k vyšším úrovním se intenzita opatření zvyšuje s tím, jak se problémy stávají závažnějšími. Na čtvrté úrovni jde již o programy pro děti s identifikovanými problémy v chování kombinované s aktivním tréninkem rodičovských schopností a jejich nejširší uplatnění na chování a okolnosti spojené s tímto chováním. Jde o program 10 schůzek v odborném zařízení nebo doma, program osmi skupinových setkání nebo program svépomocná rodičovská „pracovní kniha“. Na páté úrovni se řeší problémy rodin s problematickými dětmi a zároveň komplikovanou situací rodiny. Takto se asistence rozšiřuje o využití služeb partnerské, případně psychologické, poradny.

Program je charakterizován celou škálou strategií, které mají zabezpečit jeho náležité provádění (*Programme Fidelity*). Personál naplňující program v praxi je kvalifikován pro tuto činnost po absolvování standardního školicího kursu a musí splňovat určené požadavky, což je sledováno. Průvodce „protokolem naplnění požadavků“ předpokládá, že tento personál při procházení jednotlivých lekcí použije vzájemných podpůrných sítí účastníků kurzu. Mezi používanými doručovacími metodami této služby se metoda rodičovských skupin jeví jako nejúspěšnější.

Trénink rodičovského managementu (*Parent Management Training*)

Trénink rodičovského managementu, tj. manuál vytvořený Geraldem Pattersonem (1976) v oregonském Centru sociálního učení, je dlouhodobě etablovaným kognitivně-behaviorálním programem pro trénink rodičů a zlepšení jejich dovedností zvládnout děti. Tento program měl dalekosáhlý vliv na rozvoj většiny ostatních kognitivně-behaviorálních rodičovských programů v různých zemích. Samotný Pattersonův program založený na tomto přístupu byl rozsáhle evaluován a ukázalo se, že je úspěšný v případě dětí s vážnými problémy v chování ve věku 3 až

12 let. Evaluaace nedávnějšího programu pro matky chlapců ve věku 6 až 9 let procházejících rozpadem vztahu nebo rozvodem ukázala po třicetíměsíčním sledování trvalé zlepšení v dodržování disciplíny a prosazení se pozitivních modelů rodičovství (Martinez a Forgatch, 2001).

Dítě a školní programy

Děti na vysokém stupni nebezpečí často trpí poruchami chování ve škole a stejně tak i doma. Z tohoto lze usuzovat, že prevence zaměřující se na obě prostředí může být velice úspěšná v počátečním školním věku, protože vytváří příležitosti k prosazení akceptovatelných vzorců chování souběžně s dovednostmi řešit problémy.

Programy interpersonální a kognitivní dovednosti (Interpersonal and Cognitive Skills Programmes)

Například dvacet pět let starý ICPS program (*I Can Problem Solve*) ve Spojených státech se zaměřuje na prevenci problematického chování asistencí dětem ve věku 3 až 12 let. Asistence se realizuje prostřednictvím učení interpersonálních a kognitivních dovedností, ale zároveň vytváří prostor pro porozumění a respektování pocitů ostatních.

Pokračování *Neuvěřitelných let (The Incredible Years)*

Metody a zásady vytvořené pro *The Incredible Years* byly přizpůsobeny pro asistenci dětem a zároveň byly jako program ‚řízení třídy‘ upraveny i pro učitele. Program pro učitele je obvykle uskutečňován jako 6 jednodenních tréninkových setkání v průběhu šesti měsíců. Učitelé jsou školeni v užití efektivních strategií ke zvládnutí špatného chování, ve vytváření pozitivních vztahů s problematickými dětmi, v posilování sociálních dovedností dětí a kolaborativní spolupráci s rodiči. Navíc jsou učitelé školeni v tom, jak zabraňovat odmítnutí ze strany vrstevníků asistencí agresivním dětem při získání vhodných technik řešení problémů a jejich vrstevníkům v učení se, jak odpovídat náznakům agrese (Webster-Stratton a kol., 2002).

Program Webster-Strattonové v ‚*Dinosaur School*‘ určený pro čtyř až osmileté děti užívá podobného přístupu podpory prohlubování schopností dětí. V něm je důraz kladen na schopnost vypořádat se s problémy. Charakteristickým znakem tohoto programu je, že učitel používá loutku ‚dítěte‘ v životní velikosti při přibližování se adekvátním modelům chování a myšlení dětí. Obsah programu je uspořádán tak, aby se doplňoval s obsahem rodičovského programu a pokrývá takové otázky jako učení se školních pravidel, nalézání přátel, porozumění pocitům, řešení problémů a dosahování nejlepších výsledků ve škole. Oba dva programy – učitelský i rodičovský – byly ohodnoceny velmi pozitivně jako příklad velmi efektivní maloskupinové klinické intervence a celotřídního preventivního programu (Webster-Stratton, 2001; Webster-Stratton & Hammond, 1997).

Sociálně rozvojový projekt v Seattlu (*Seattle Social Development Project*)

Sociálně rozvojový program v Seattlu je příkladem ambiciózního programu, kde trénink přispívající ke zlepšení sociálních kompetencí a rozhodovacích dovedností mezi žáky základních škol byl kombinován s programem zlepšování dovedností rodičů a učitelským kurzem managementu třídy. Program se rozvinul v šestiletou iniciativu s prvky, které se zaměřily na změny spojené s vývojem dětí. Například důrazy rodičovského programu a programu na zlepšení

sociálních dovedností se změnilo od prvotního prosazování pozitivního chování až ke způsobům redukce rodinných konfliktů a vypořádávání se s negativním tlakem vrstevníků v nejpozdější fázi (Hawkins a kol., 1991, 1992; O'Donnell a kol., 1995).

Vysoko-rozsahový předškolní program (*High/Scope Perry Pre-School Programme*)

Předškolní zkušenosti mohou mít pozitivní dopad na životy dětí daleko do věku dospělosti. Rozsáhlý předškolní program nabízený nejdříve znevýhodněným předškolákům v Michiganu v šedesátých letech je založen na přístupu známém jako ‚dětmi iniciované učení‘ (*Child-Initiated Learning*). V sekvenci kroků známé jako *naplánuj, udělej – zhodnot'* (*'plan – do – review'*) jsou děti podporované v tom, aby plánovaly své aktivity a mluvily o tom, co dělaly; aby takto mohly posílit své ‚klíčové poznávací zážitky‘.

4. Devět až třináct let

Jak děti vyrůstají, jejich sociální sítě se rozšiřují a stávají se komplexnějšími, zahrnují rozšiřující se okruh aktérů – individua, vrstevníky, školu a komunitu. Problémy s chováním mohou vyjít odkudkoli v této sociální síti a mohou se udržovat v souvislosti s kýmkoli a čímkoli v této síti. To může vést k vážným problémům – zneužití drog, násilí a delikvenci. Preventivní zásahy směřované do této věkové skupiny proto zahrnují více intenzivních sekundárních služeb (např. lokální rodinná centra, vládou financované sociální služby, poradny, poradní linky pro rodiče a děti) a také terciárních služeb (programy vedené teamy zaměřujícími se na mladé delikventy, soudní pokyny ve vztahu k rodičům, intenzivní dohlížecí a monitorovací programy) vedle méně selektivních univerzálnějších programů spadajících mezi primární. Specifické faktory, které se v tomto specifickém období v životě dětí objevují, jsou dopad nebo vliv školy a s tím související nebezpečí špatných výsledků (tedy vedle faktorů spojených s konkrétním prostředím). Longitudinální studie ukazují, že u dětí, které mají od konce prvního stupně dále špatné výsledky ve škole, je mnohem větší pravděpodobnost, že se zapojí do zločinu, než u těch, které mají obvyklé nebo vynikající výsledky. Nebezpečným faktorem je také nedostatek soustředění se na školní úspěchy, včetně záškoláctví (Anderson a kol., 2001). Závažným nebezpečím je odmítnutí vrstevníky. Asociální děti se takto dostávají do ohrožení, když se ocitnou v izolaci od okolí a vrstevnických skupin (Coie, 1990; Kazdin, 1995; Marshall a Watt, 1999).

Rodinné a rodičovské faktory

Ve věku od 9ti nebo 10ti let děti začínají posuzovat své vrstevníky jako stejně důležité nebo významnější než své rodiče (Reid a kol., 1989). Přesto vlivy svázané s rodinou stále i v tomto věkovém období sehrávají důležitou roli v rozvoji a přetrvávání problematického chování. V tomto smyslu sehrává závažnou roli otázka mezigeneračních vazeb.

Efektivní opatření

Monitorování podpůrných iniciativ a programů směřovaných k prevenci kriminality a asociálního chování mezi mladými lidmi ve věku 9 až 14 let vedlo k identifikaci řady úspěšných na rodinu a školu vázaných programů používaných ve Velké Británii, ačkoli většina byla původně vyvinuta ve Spojených státech (Woolfenden a kol., 2002; Berthet a Jacobs, 2002).

Programy zaměřené na rodičovské dovednosti a schopnosti

Skupinové rodičovské programy, které pomáhají rodičům získat nové dovednosti, včetně nenásilných strategií pro zvládnutí neakceptovatelného a asociálního chování, jsou relevantní i pro věkovou skupinu 9 – 14 let. Například *Neuvěřitelná léta (The Incredible Years)*, popsána výše, byla rozšířena, aby zahrнула návazné a školní programy, které jsou vytvářeny pro rodiče dětí do 10 let, respektive 12 let (Webster-Stratton a kol., 2001). *Tři P – Program pozitivního rodičovství (Triple P – The Positive Parenting Programme)*, charakterizovaný též výše, také zahrnuje narůstající intervenci od narození dítěte až do věku 16ti let a celá řada hodnotících procedur se zaměřila na tuto věkovou skupinu (Sanders, 1999).

Rodinná terapie

Ačkoli *Neuvěřitelná léta (The Incredible Years)*, *Tři P – Program pozitivního rodičovství (Triple P – the Positive Parenting Programme)* a ostatní skupinově založené rodičovské programy prokázaly svoji efektivnost v omezování asociálního chování, terapeutická práce s individuálními rodinami může být užitečná i pro rodiny, které potřebují intenzivnější program na individuální bázi. Proto nepřekvapuje, že mnoho praktických prvků potřebných k prosazení dlouhodobé změny v individuální rodině je obdobných jako v skupinově založených programech (Hutchings a kol., 2002, 2004). Tyto programy pracují s více rodinnými příslušníky včetně rodičů s cílem zlepšit komunikaci v rodině. Zaměřením se na více rizikových faktorů asociálního chování představují úspěšný přístup k rodinám s problematicky se chovajícími adolescenty.

Multi-systemická terapie (Multi-Systemic Therapy - MST)

Multi-systemická terapie (MST) je intenzivní podpůrný program pro mladé lidi ve věku 10 až 17 let a jejich rodiny (Henggeler, 1999). Důsledná evaluace v klinickém i komunitním prostředí ve Spojených státech naznačila, že tato terapie je obzvláště efektivní pro adolescenty s problematickým chováním, včetně násilných delikventů (terapie je zahrnuta mezi modelovými tzv. 'Blueprint' programy ve Spojených státech). MST se soustřeďuje na více rizikových faktorů, které přispívají k asociálnímu chování a intervenuje na všech úrovních s užitím terapeutických technik především směrem k:

- odpoutání od delikventních vrstevníků,
- vybudování pevnějších vazeb na konvenční skupiny, jako je rodina a škola,
- rozvinutí větší sociální a akademické kompetence v adolescenci.

Individualizované terapeutické plány jsou utvářeny ve spolupráci s rodinnými příslušníky. Terapeutické techniky jsou použity k odkrytí prvků, které podporují problematické chování. Identifikované překážky úspěšnému rodičovství, jako jsou problémy s psychickým stavem rodičů nebo zneužíváním drog, se stávají takto předmětem terapie. MST také pomáhá členům rodiny vybudovat podpůrnou síť a používá jejího potenciálu ke změně k lepšímu v chování mládeže. MST je typicky zajišťována v domácnosti, škole a ostatních místech lokálního společenství během přibližně čtyř měsíců. Program je detailněji popsán v manuálu (Henggeler a kol., 1998) a školící kurs zahrnuje 5 dní intenzivního tréninku a následná čtvrtletní 'podpůrná setkání'. MST má dobře dokumentované krátkodobé i dlouhodobé výsledky (od 2 do 5ti let). Multi-systemická terapie je v současnosti užívána v Cambridge členy Proti-přestupkového teamu (*Youth Offending*

Team -YOT) a nový program byl zahájen brandonským Centrem pro poradenství a psychoterapii pro mladé lidi v Londýně.

Funkční rodinná terapie (*Functional Family Therapy - FFT*)

Funkční rodinná terapie je intervenční program pro mladé lidi ve věku 11 až 18 let. Program přináší k ‚sekundární‘ preventivní úrovni a více intenzivní ‚terciální‘ úrovni zahrnující mladé lidi, kteří jsou chronicky zapleteni v kriminálních aktivitách. Rizikové faktory jsou řešeny ve třech terapeutických fázích, které přispívají k pozitivní změně.

1. fáze se zaměřuje na omezení negativní komunikace a beznaděje a zvýšení motivace členů rodiny účastnit se změny.
2. fáze je soustředěna na rozvoj a převzetí individualizovaných plánů změny chování.
3. fáze je zacílena na pomoc rodinám a zevšeobecňování pozitivních změn oproti jiným problémům a situacím, se kterými se tyto rodiny střetávají.

Naplňování modelu z hlediska terapeutického stejně jako rodinné perspektivy je monitorováno prostřednictvím pravidelného vyplňování dotazníků a psaní deníků během terapie.

Multidimenzionální náhradní péče (*Multidimensional Treatment Foster Care*)

Za některých okolností, když například dojde k rozpadu rodinných vztahů a mladí lidé jsou opatrováni sociálními službami, může být nejvýhodnějším řešením i jen dočasně nalézt pro mladého člověka náhradní rodinu. Tento program rekrutuje, školí a dohlíží na náhradní rodiny, které opatrují mladé lidi svěřené jim do péče a připravuje tyto rodiny na tuto náročnou misi vytváření podpůrných vztahů s dospělými a prostředím, které snižuje náchylnost k delikventním vrstevníkům (Chamberlain a Mihalic, 1998).

Intenzivní terapeutický program (*The Intensive Treatment Programme*)

Tento program je rodinnou terapeutickou intervencí vyvinutou a posuzovanou v Severním Walesu (Hutchings a kol., 2004). Rodiče jsou učeni observačním dovednostem, novým rodičovským strategiím a přijímají zadání a domácí úkoly. Program zahrnuje jak strategie pro prohloubení vztahů a zlepšení disciplíny, tak i další komponenty přispívající k prohloubení a úspěšnosti rodičovských programů. Rodiče mohou vidět video-nahrávky jejich interakcí s dětmi. Rodiče si poté zkoušejí osvojit alternativní způsoby zacházení s dětmi.

Školní programy (*School-Based Programmes*)

Úspěšné na školu vázané metody prevence asociálního chování sahají od programů pro zlepšení argumentačních, logických a interpersonálně komunikačních schopností studentů k tréninku učitelů ve zvládnání třídy a ‚celoškolním‘ přístupům vytvářeným za účelem změny étosu dané školní instituce. V rámci některých škol ve Velké Británii probíhaly i rodičovské programy.

Program prosazování alternativních myšlenkových strategií (*Promoting Alternative Thinking Strategie - The PATHS curriculum*)

Jedním z příkladů programů pro zlepšování argumentačních a osobních dovedností v současnosti používaných ve Velké Británii je Program prosazování alternativních myšlenkových strategií (*Promoting Alternative Thinking strategie – PATHS*). Toto je implementováno učiteli po třídním workshopu a program zahrnuje celé třídy základních škol v pětiletých obdobích (od

druhého do šestého roku). Učební osnova *PATHS* zajišťuje učitelům a poradcům systematickou proceduru pro posílení sociálních kompetencí a chápání u dětí. Osnova se zaměřuje na sebekontrolu, emoční porozumění, posílení sebedůvěry, vztahy, schopnosti řešení problémů a kreativní sebevyjádření. *PATHS* má být využíván nejen jako integrální součást školního kurikula, ale má také zahrnout mimoškolní aktivity, aby bylo dosaženo uchycení jeho výsledků též mimo rámec školy (Greenberg a kol., 1998). Srovnávací studie zahrnující 56 základních škol ve Spojených státech zjistila, že ve školách uplatňujících *PATHS* byla koncem první třídy (ve věku 7 let) sociální adaptace zlepšena vzhledem k tomu, že v těchto školách byla:

- nižší agrese mezi vrstevníky podle ocenění samotných vrstevníků,
- menší hyperaktivita (též podle vrstevníků),
- učiteli níže hodnocená úroveň narušování výuky,
- lepší atmosféra ve třídě podle posouzení nezávislých pozorovatelů.

Projekt Charlie (Project Charlie)

Projekt Charlie (Chemical Abuse Resolution Lies in Education) je vzdělávací program o drogách ve Velké Británii, který je založen na tzv. programech ‚životních dovedností‘ ve Spojených státech, které pomáhají dětem vypořádat se s tlakem vrstevníků svádějícím je ke kouření, pití alkoholu a experimentování s ilegálními drogami. Botovin a jeho spolupracovníci (1995) zjistili, že 6 let po participaci v programu studenti, kteří jím prošli ve věku 11 až 14 let, méně zneužívali kanabis, alkohol a tabák ve srovnání s kontrolní skupinou. Program kombinoval šíření zdravotní informace s tréninkem osobních a sociálních dovedností.

Projekt Charlie byl použit pro děti ze základních škol ve věku 8 až 11 let v Londýně a Newcastle-upon-Tyne.

Obnova čtení (Reading Recovery)

Tento ‚tutorial‘ reflektuje rizikový faktor špatných výsledků na základní škole prostřednictvím pomoci dětem, které jsou ve svých třídách na nejnižších stupíncích známkového žebříčku, ve zlepšování jejich schopností četby. Původně byl program vyvinut na Novém Zélandu a zřejmě je to nerozsáhleji implementovaný a zároveň posuzovaný program pro děti se čtecími obtížemi (Hurry, 1996; Pinnell a kol., 1994; Shanahan a Barr, 1995). Přibližně 5000 dětí v Británii ve věku 6 a 7 let se účastní tohoto programu každý rok. Děti participují v individuálních čteních s náležitě školenými zaměstnanci na denní bázi až 20ti týdnů. Cílem je zvýšit u nich čtecí schopnosti alespoň na průměrnou úroveň. Sezení trvají půl hodinu a jejich náplní je čtení knih jak již známých, tak nových, identifikování a osvojování si písmen nebo psaní příběhů.

Program prevence šikany (The Bullying Prevention Programme)

Tento program je příkladem ‚celoškolního‘ přístupu, kdy je změny dosaženo změnou institucionálního étosu dané školy. Cílem je redukovat relaci oběť/iniciátor mezi dětmi na základních a středních školách. Program je charakterizován mnohaúrovňovým přístupem. Všichni studenti participují ve většině aspektů programu, přičemž žáci identifikovaní jako šikanující ostatní nebo jako cíle šikanování jsou předmětem individuálních intervencí (Olweus a kol., 1999). Studenti vyplní anonymní oběť/iniciátor dotazník, které umožňují dojít k odhadu rozsahu šikanování na dané škole. Zaměstnanci školy se účastní půldenního nebo jednodenního tréninku a potom v průběhu začátku programu participují v pravidelných učitelských diskusích

skupinách. Program zahrnuje pravidelná třídní setkání, na kterých se žáci vyjadřují o šikanování a vztazích mezi vrstevníky, a také individuální zásahy proti šikanujícím dětem či opatření ve vztahu k obětem šikanování.

Mentorský program starších bratrů a starších sester (*The Big Brothers & Big Sisters Mentoring Programme*)

Ačkoli je široce používán ve Velké Británii, Spojených státech a jinde, mentorské schéma, kde mladí lidé s obtížemi jsou ve své snaze změnit své životy podporováni dospělým nebo starším vrstevníkem, má spíše nejednoznačnou úspěšnost a efektivitu, jestliže vezmeme v úvahu, že zásadním kritériem je to, zda-li je dobré chování oceněno a negativní jednání s sebou nese důsledky.

5. Jak docílit toho, aby intervence fungovala

Téměř 40 procent dětí s diagnostikovanou poruchou chování trpí závažnými psychosociálními problémy v dospělosti, včetně odsouzení za kriminální činy, zneužívání drog a násilného chování (Coid, 2003). Ačkoli mnoho z asociálních dětí nevyrůstá v nepřizpůsobivé a delikventní dospělé, je zde přece jenom značný prostor pro prevenci a včasnou sociální intervenci. Ještě více vzhledem k tomu, že chronické behaviorální problémy uvnitř minority malých dětí se mohou ustálit tak, že je později obvyklými prevenčními a intervenčními technikami není možné řešit. (Kazdin, 1993).

Klíčové koncepty účinných intervencí do chování v rodině

Jak bylo poznamenáno výše, více než 30 let výzkumu chování v rodině a intervencí do tohoto chování přineslo důkazy, že tyto zásahy jsou efektivní i ve vztahu k dětem s rozsáhle narušeným chováním. Je zde důkaz o pozitivních dlouhodobých výsledcích a efektivitě kriminální prevence (Taylor a Biglan, 1998). Výzkum poukázal na klíčové složky efektivních intervencí. Jeho výsledky mohou být prostředkem k poukázání na to, proč některé zásahy vedou k lepším výsledkům než jiné.

Vzhledem k nezbytnosti určitých složek byly učiněny následující závěry:

- Nové rodičovské dovednosti musí být aktivně procvičovány (Bandura, 1977; Knapp a Deluty, 1989). Přístupy ve formě možnosti reflexe a korekce dovedností po zaznamenání rodičovských praktik na video a procvičování rolí jsou velmi úspěšné při změně modelů chování rodičů (Webster-Stratton, 1998b; Hutchings a kol., 2002; Hutchings a kol., 2004).
- Rodičovské programy musí učit principům spíše než jednoznačně určeným technikám. Když se rodiče učí principům chování, získávají nástroje k rozhodování, co funguje nejlépe pro ně, a zároveň schopnost pozitivně a náležitě se přizpůsobovat novým situacím (McMahon a kol., 1981; Hutchings a kol., 2004). Toto jim umožňuje určovat cíle a dosahovat je (Webster-Stratton & Hancock, 1998).
- Vzhledem k tomu, že rodičovské praktiky bezprostředně souvisí s utvářením a přetrváváním problematického chování dětí, je podstatné, aby rodiče nově nabyté rodičovské praktiky uplatňovali doma (Patterson, 1982; Webster-Stratton a Hancock, 1998).

- Programy by měly zahrnovat obojí – jak (nenásilné) sankce za negativní chování, tak strategie pro budování kladných vztahů skrze hru a ocenění. Činnosti, které pomáhají rodičům prosazovat pozitivní chování prostřednictvím hry a oceňování, ale nejsou směřovány k vypořádávání se s problémovými aspekty chování, mohou vést k brzkému zlepšení, ale pozitivní změny nemusí být udrženy dlouhodobě (Patterson, 1974; Hobbs a kol., 1990).
- Obtíže a problémy ve vztazích mezi dospělými v rodině nemohou být ignorovány. Například, Dadds a kol. (1987) zjistili, že ačkoli intervencí do chování rodiny rodiče a jejich děti získali, program ‚partnerské podpory‘ byl nutný, aby bylo dosaženo dlouhodobějšího zlepšení situace v rodině, v níž měli rodiče partnerské problémy. *Neuvěřitelná léta* byla v tomto zaměření na partnerské problémy průkopníkem (Webster-Stratton, 1994).

Společné faktory úspěšných programů

Napříč mnoha různými disciplinami, včetně medicíny, psychiatrie a výchovy, jsou zde společné faktory, které pomáhají vysvětlit pozitivní a obdobné výsledky získané teoreticky odlišnými intervencemi. Podle Lamberta (1992) společné faktory zahrnují:

- klienty: včetně jejich unikátních představ, hodnot, dovedností, zkušeností, schopností podpořit ostatní, okolností, potenciálu pro změnu a požadované změny, ke kterým v jejich životě již dochází. Účinná terapie mobilizuje klientovy zdroje a jde směrem shodným s hodnotami a vírou klienta,
- vztah klienta a poskytovatele sociální služby: zahrnuje klientovu percepci projevené empatie, akceptování a blízkost terapeuta, klasické poradenské dovednosti (Patterson, 1984).

Tento ‚terapeutický svazek‘ je posilován:

- akceptací klientových cílů jako takových místo pokusů měnit je k obrazu nějakého teoretického modelu,
- užitím terapeutických úkolů ‚na míru‘ - namísto doporučování klientovi zcela se podřídít terapeutem zvolenému modelovému řešení,
- spoluprací s klientem místo nařizování mu,
- využíváním materiálů a příkladů srozumitelných klientovi a pro něho relevantních,
- klientovými očekáváními pozitivních výsledků: klientovo očekávání změny v důsledku účasti v programu je posilováno, když poskytovatelé sociálních programů soustředí pozornost klientů na současné a budoucí volby namísto minulých problémů.

Specifické součásti intervence:

- podpora vztahů a strategií dosahování a udržování disciplíny,
- důraz na učení se ‚principů‘ rodiči,
- video-ukázky povzbuzují diskuzi o řešení problémů,
- procvičování rolí a internalizace nových dovedností,
- domácí zadání, společně se čtením a praktickými úkoly,
- rodičům by mělo být doporučeno vést si deník o jejich praktikách doma a stanovovat si jejich vlastní týdenní cíle,

- rodiče dostávají jednou týdně zpětnou vazbu od skupinových lídrů.

U výše uvedených programů se definuje tzv. ‚implementační spolehlivost‘ nebo-li stupeň souladu mezi původním plánem a jeho aplikací v daném prostředí služeb. Obvykle je posuzováno 5 hlavních komponentů:

- dodržování: posuzování, zda-li je program poskytován tak, jak bylo při jeho vytváření předpokládáno ve vztahu ke všem hlavním komponentům, cílové populaci, pracovníkům a standardům jejich tréninku, praktikám, technikám a použitím zdrojů a potenciálu v předpokládaných lokacích a prostředích.
- expozice: zda-li ‚terapeutická dávka‘ (např. počet rodičovských setkání během kurzu, jejich frekvence a délka) je vhodná vzhledem k původnímu úmyslu programu.
- kvalita poskytování a doručování služeb programu: způsob poskytování a doručení, dovednosti lídrů v použití technik a metod, jejich entuziasmus, připravenost a postoje.
- odezva účastníků a klientů: rozsah, ve kterém je klient zahrnut do aktivit a určování obsahu programu.
- programová diferenciacce: rozsah, ve kterém jsou přítomny všechny unikátní znaky programu, které jsou rozeznatelné, např. procvičování rolí a domácí zadání.

6. Ekonomické výdaje a zisky včasné intervence

Ekonomická zjištění studií nákladů a zisku

V poslední části této přílohy se pokusíme na příkladu třech velmi rigorózně a opakovaně posouzených intervenčních programů ukázat, v čem spočívá jejich ekonomický úspěch, tj. co je jejich prostřednictvím známo o ekonomických nákladech a ziscích programů pro děti mladší třinácti let.

Program porodní asistence a rodinného partnerství (*Nurse-Family Partnership*)

Program porodní asistence a rodinného partnerství (*Nurse-Family Partnership*) původně také označovaný jako Elmira projekt byl realizován v semi-rurálním společenství Elmira ve státě New York v pozdních 70. letech a na začátku 80. let. Byl vytvořen se třemi hlavními záměry: 1) vyrovnat podmínky gravidity a zlepšit stav narozených dětí, 2) zlepšit kvalitu péče rodičů o jejich děti, 3) zlepšit podmínky pro osobní rozvoj matek (Olds a kol., 1993, 158). Do původního programu se zapojilo 400 žen před dosažením třicátého týdne těhotenství. Ženy byly nalezeny jako nevdané nastávající prvorodičky mladší 19 let alternativně vyhledány vzhledem k nízkému socio-ekonomickému statusu. Analýza prostřednictvím náhodného kontrolovaného výběru se zaměřila na srovnání mezi těmi, které byly navštíveny středním zdravotnickým personálem během těhotenství a v poporodním období (skupina s terapií) a těmi, které nebyly v domácnosti navštíveny (kontrolní skupina). V terapeutické skupině došlo ve srovnání se skupinou kontrolní k enormnímu zlepšení v celé řadě indikátorů. Toto zahrnuje zjištění, že ve věku 15 let u dětí matek z terapeutické skupiny docházelo k méně zatčením než u dětí matek z kontrolní skupiny (Olds a kol., 1998).

Analýza nákladů a zisků programu (Olds a kol., 1993) dva roky po jeho skončení nebo když děti dosáhly věku 4 let zjistila, že u matek, které se účastnily ve skupině s terapií, vzhledem

k výdajům spojeným s programem lehce převážily zisky nad výdaji (poměr nákladů a zisku 1,06). Pro celý vzorek, včetně nížce i vysoce rizikových matek, náklady programu převýšily zisky (0.51). Průměrné náklady na jednu do programu zapojenou rodinu dosáhly ve dvouletém období \$3,246 (US\$ v roce 1980) pro celek jako takový a \$3,313 pro vysoce rizikové matky. Z veřejnosti ušetřených peněz u žen s vysokým rizikovým faktorem (\$3,313 na rodinu) největší část (56 procent) byla ušetřena na dávkách tzv. Pomoci závislým dětem (*Aid For Dependent Children – AFDC*). Nižší potřeba jídelních poukázek reprezentovala 26 procent ušetřených veřejných zdrojů, veřejné zdravotní pojištění (*Medicaid*) 11 procent a zvýšený výběr daní 5 procent. V této skupině docházelo k méně případům zneužití a zanedbání dětí ve srovnání s kontrolní skupinou, ale snížená potřeba veřejných agentur chránících děti reprezentovala jenom 3 procenta z celkových úspor (přibližně \$100 na rodinu). Když Aos a kol. (2001) provedl další analýzy nákladů a zisků projektu jen s ohledem na pokles úrovně zločinnosti a soustředil se na vysoce rizikové ženy, zjistil, že i pouhé úspory v trestně-soudním systému a u obětí zločinů pokryly výdaje programu a vedly k pozitivnímu poměru zisku a nákladů 1.54.

Předškolní program s velkým dosahem (*High/Scope Perry Pre-School Programme*)

Předškolní program s velkým dosahem (*High/Scope Perry Pre-School Programme*) byl zahájen v Ypsilanti v Michiganu. Jeho základním předpokladem bylo, že dobré předškolní programy mohou pomoci chudým dětem s lepším startem v jejich tranzici z domácnosti do komunity, a proto jim mohou usnadnit cestu k ekonomické nezávislosti (Schweinhart a kol., 1993, p. 3). Rodiny byly nalezeny podle nízkého socioekonomického statusu a podle toho, že jejich děti zaznamenávaly méně úspěšné školní výsledky. Hlavní intervenční strategií byl program předškolního vysoce kvalitního a aktivního učení s pomocí profesionálních učitelů během dvou let. Učitelé navštěvovali rodiny zhruba jednou týdně, aby zajistili rodičům adekvátní informaci o vzdělání a vprovokovali je k aktivní roli ve vzdělávání jejich dětí.

Externí studie nákladů a zisků programu odhalila pozitivní poměr mezi náklady a zisky (Karoly a kol., 1998). Když zúčastněné děti dosáhly věku 27 let tento poměr byl 2,09 a byl mnohem nižší než poměr vypočítaný Barnettem (1993). To bylo patrné z toho důvodu, že Karoly a kol. (1998) zisky prohlédl pouze z hlediska výdajů a zisků vlády. Ušetřené náklady obětem zločinů, které reprezentovaly většinu pozitivního dopadu programu v analýze Barnetta (1993), nebyly zahrnuty. Aos a kol. (2001) ve své analýze výdajů a zisků též pro věk 27 let zjistil u bývalých účastníků programu, že trestně-soudnímu systému a potencionálním obětem zločinu byla ušetřena částka, která pokryla náklady programu a dosáhla pozitivního poměru 1,50. Důležité je dodat, že potencionální ztráty obětí zločinu byly omezeny na bezprostřední hmatatelné ztráty (např. ztráta majetku). Opomíjení dalších s kriminalitou nesouvisejících pozitivních dopadů redukovalo měřenou ekonomickou efektivitu programu.

Program rozvoje participačních schopností a dovedností (*The Participate and Learn Skills – PALS Programme*)

Program rozvoje participačních schopností a dovedností byl mimoškolní program realizovaný ve městském bytovém komplexu v Ottawě v Kanadě na začátku 80. let. Analýza nákladů a zisků přišla s pozitivním poměrem 2,55. Programové výdaje (operační a výzkumné) a bezprostřední zisky pro tuto intervenci a následná období byly kalkulovány v kanadských dolarech k roku

1983. Kalkulace bezprostředních zisků zahrnuje jenom ty sféry, v nichž byl zaznamenán závažný rozdíl mezi bytovým komplexem vybraným pro tento experiment a kontrolními bytovými komplexy. Jednalo se o tyto oblasti: méně policejní intervence vůči mládeži, méně událostí registrovaných privátní bezpečnostní agenturou, snížení počtu volání hasičského sboru. Během 48 měsíců (intervence, nesledující stále aktivní pointervenční období) výdaje spojené s programem se ustálily na výši 258,694 C\$ a zisky byly odhadnuty na 659,058 C\$ (hlavně pro Správu městského bytového fondu, vzhledem ke sníženým výdajům, omezené potřebě zásahů privátní soukromé agentury a omezení výjezdů hasičského sboru).

Příloha III: Typy ASBO a výsledky výzkumu jejich efektivity

Existují čtyři základní typy ASBO:

1. *ASBO v občanskoprávním řízení* – tato nařízení jsou udělována na základě žádosti u civilního soudu.
2. *ASBO v trestním řízení* – udělena na základě rozsudku trestního soudu. Nejsou součástí výnosu rozsudků, ale jsou dodatkem k hlavnímu nařízení.
3. *Dočasný ASBO* – před hlavním slyšením má soud právo vynést prozatímní nařízení. To může uložit stejná omezení jako finální (úplné) ASBO, včetně trestů za jeho porušení.
4. Nařízení vyššího soudu, kde hlavní řízení zahrnuje v určité formě i protispolečenské chování. Tato nařízení se jen málokdy týkají dětí a mládeže.

Výsledky výzkumu efektivity nařízení ASBO

V roce 2006 zveřejnila Rada spravedlnosti pro mladistvé (angl. „*Youth Justice Board of England and Wales*“, YJB) výsledky výzkumu mapujícího efektivitu nařízení zákazů antisociálního chování.

Cílem výzkumu bylo zjistit:

- Proč bylo ASBO uděleno?
- Jak vnímali klíčoví hráči způsob zavedení a obsah samotných nařízení?
- Jaký je pohled a zkušenosti mladých lidí, jimž bylo nařízení uděleno, a jaké jsou názory jejich rodičů?

Metodologie výzkumu

Výzkum byl proveden ve 42 okresech, kde byla dětem ve věku od 10ti do 17ti let udělena nařízení ASBO. Okresy byly seřazeny podle celkového počtu udělených nařízení a zkoumaný vzorek byl posléze poměrně stanoven ze:

- sedmi okresů z deseti, kde byl mladistvým udělen největší počet nařízení
- tří okresů z jedenácti s nejnižším počtem ASBO

Zdroj dat:

- kvantitativní data ze vzorku 137 mladých lidí, kteří obdrželi nařízení mezi červnem 2004 a červencem 2005,
- kvalitativní hloubkové rozhovory s 59 klíčovými odborníky (koordinátoři protispolečenského chování, civilní soudci, policie),
- kvalitativní hloubkové rozhovory se 45 mladými lidmi, kterým bylo nařízení uděleno, a souhlasili s tím, že budou dotazováni,
- kvalitativní hloubkové rozhovory s 22 rodiči/vychovateli mladistvých, kteří obdrželi nařízení.

Výběr vzorku zaručoval poměrné zastoupení městských a venkovských okresů a zahrnoval černé obyvatelstvo i etnické minoritní skupiny. Vzorek však nemůže být považován za reprezentativní pro celou populaci – vypovídá spíše o mladistvých, kteří byli potrestáni prostřednictvím ASBO. Ve sledované skupině převažovali mladí muži s bílou barvou pleti, 22 % však tvořili černoši a etnické minoritní skupiny.

Většinou se jednalo o mladé lidi ze znevýhodněných sociálních skupin, jako jsou např.:

- jedinci vyrůstající v neúplných či nefunkčních rodinách,
- jedinci s výchovnými a studijními problémy,
- jedinci v minulosti zneužití či týraní a ti, kteří prožili určitou osobní bolestnou ztrátu,
- jedinci bydlící v prostředí s vysokou mírou kriminality, kde je relativně málo možností vyžití úměrných věku dítěte.

ASBO by ve své podstatě mělo být zaměřeno na ty mladé lidi, jejichž protispolečenské chování zapříčiňuje velké problémy v jejich místě bydliště. Z tohoto pohledu se kriminální minulost sledovaných jedinců může jevit jako relativně nízká:

- pětina ze sledovaných jedinců nebyla v minulosti souzena vůbec,
- polovina z nich byla souzena maximálně dvakrát

Obsah a délka nařízení

Většina nařízení byla udělena na minimální zákonem stanovenou délku dvou let, i když v některých okresech byla zaznamenána nařízení na pět a více let. Řada odborníků dotazovaných ve výzkumu byla zastáncem proaktivního přístupu vyměřujícího délku každého nařízení jednotlivě, za rozdílných podmínek a s možností jeho zrušení dříve, je-li to vhodné. Výzkum však nepřinesl žádné důkazy o tom, že by tomu tak bylo v praxi. Jen málo mladých lidí si bylo vědomo možnosti zažádat soud o změnu délky nařízení.

Odborníci se shodují v tom, že obsah nařízení má být správně zacílený a reálný – ne vždy je tomu však v praxi. Soudci i tzv. Skupiny pro provinilé mladistvé (angl. Youth Offending Teams, YOT) často kritizovali podobnou povahu jednotlivých nařízení a byli také znepokojeni tím, že množství a povaha nařízení snížily pravděpodobnost další spolupráce potrestaných jedinců i šanci respektování nařízení. V tomto ohledu bylo jako nejproblematičtější spatřováno nařízení týkající se geografického „vyloučení“ a znemožnění „spolčovat se“ s vrstevníky. Mladí lidé i jejich rodiče uváděli, že zákaz vídat se svými přáteli pro ně mnohdy znamenal vyloučení z běžných denních aktivit. Kvalitativní data potvrdila, že právě tento typ nařízení byl nejvíce porušován.

Efektivita ASBO

Většina odborníků, dotazovaných v rámci výzkumu, se shodovala v tom, že je ASBO účinným nástrojem, pokud je užito správně a náležitě. Pohledy na to, jak je tomu v praxi, se ale značně lišily. Primárně se totiž lišily názory na to, jaká je hlavní funkce nařízení. Zatímco YOT ji spatřovaly ve snaze odvést mladé lidi od antisociálního chování, ostatní odborníci vnímali nařízení spíše jako reakci na stížnosti veřejnosti. Soudci viděli roli nařízení v zajištění rovnováhy mezi potřebami mladých lidí a veřejnosti.

- Zástupci YOT se domnívali, že nařízení bylo vydáno přespříliš a měla tak malý pozitivní vliv na chování jedinců. Často vnímali nařízení jako potencionálně kontraproduktivní a uváděli dokonce, že podkopávají pozitivní intervence, které již byly zrealizovány nebo které mohly být soudu navrženy jako možné.
- Představitelé policie i místní samospráva typicky považovali nařízení za odpovídající a ve většině případů byli přesvědčeni o jejich účinnosti.

- Odborníci z okresů, kde byla nařízení vydávána v malém rozsahu, předpokládali, že rozšířené užití nařízení by jen snižovalo jejich účinnost.
- Navzdory vysoké míře porušení nařízení a rezervám v jejich účinnosti spatřovala většina soudců nařízení jako opatření, jež je hodno zachovat.

Podle zákona o kriminalitě a veřejném pořádku (CDA) je pro zavedení nařízení potřebné, aby bylo prokázáno protispolečenské chování jedince a současně nezbytnost nařízení pro zachování pořádku v dané lokalitě. Nicméně několik z dotazovaných soudců otevřeně přiznalo, že se při rozhodování zaměřili pouze na fakt, že se jedinec dopustil protispolečenského chování, a často si nekladli otázku, zda bylo nařízení nezbytné, či nikoliv (zda si jej jedinec zaslouží, či nikoliv). Většina soudců neměla ani dobré povědomí o tom, jaké další možné cesty represe existují.

Řada odborníků a soudců se shoduje v tom, že účinnost nařízení může být měřena na základě jejich respektování. Téměř polovina sledovaných mladistvých se vrátila k soudu pro porušení nařízení; většina z nich nedodržela nařízení více než v jednom případě. Např. 36 ze 137 mladých lidí se dopustilo trestného činu, za který byli dáni do vazby a jenž měl nějakou spojitost s předmětem daného nařízení. Dalších 17 mladistvých se dopustilo trestného činu, který nebyl s nařízením nijak spjat.

- Zástupci YOT a někteří soudci považovali vysokou míru nerespektování nařízení jako klíčový indikátor toho, že nařízení nebyla účinná a byli znepokojeni tím, že rozšiřující se záznamy v rejstříku trestů (porušování nařízení) zvyšují budoucí možné riziko uvěznění.
- Naopak jiní odborníci a někteří soudci spatřovali v souvislosti s těmi mladistvými, kteří k soudu vráceni nebyli, nařízení jako možné východisko snižování protispolečenského chování.
- Policie a koordinátoři protispolečenského chování se přikláněli spíše k jiným měřítkům měření efektivity, např. na základě názorů veřejnosti.

Zkušenosti mladistvých a jejich rodin:

Mladí lidé dotazovaní v rámci výzkumu se obvykle nesnažili popírat své protispolečenské chování a nezavrhovali případné tresty, ale ve většině případů byli s nařízením a povahou zákazu nespokojeni. Zákazy často vnímali jako nerozumné, mnohdy vyvolávající posměch či neporozumění – což částečně vysvětluje vysokou míru jejich porušování. Postoje vůči nařízení ovlivňuje řada faktorů:

- Hodně mladých lidí neporozumělo do detailů obsahu nařízení.
- Mladiství často otevřeně opovrhovali zákazy, jež do velké míry zasahovaly do jejich životního stylu.
- Všichni dotazovaní mladiství si byli vědomi možnosti porušení nařízení, ale většina z nich buď nevnímala hrozbu uvěznění do vazby jako reálnou nebo ji nepovažovala za dostatečně odstrašující.
- Rodiče (stejně jako někteří odborníci) poukazovali na to, že nařízení často funguje spíše jako „čestný odznak“ než jako označení nepřístojného chování.
- Dokonce i mezi těmi málo jedinci, kteří hodnotili roli nařízení jako pozitivní, panoval názor, že pro naplnění nezbytné je upevnit prostřednictvím různých nástrojů podpory.

Většina mladých lidí a jejich rodin se tedy vůči nařízení stavěla negativně. Jejich stanovisko nicméně posiluje nustrnost kvalitnější a pečlivější volby nařízení a zákazů, zejména potřebu většího důrazu na prevenci antisociálního chování. Možným řešením může být větší zapojení YOT při rozhodování o nařízeních; mj. by mohly zaručit, že nařízení na více než dva roky jsou vydávána pouze v případech, kde je to zjevně ku prospěchu věci.

Závěry výzkumu

Rozvoj efektivních strategií týkajících se protispolečenského chování mladých lidí je komplexní problematikou, která vyvolává celou řadu otázek. Postoje odborníků v této oblasti se do značné míry liší; zejména co se týče jejich hlavního poslání: zda se jedná o ochranu veřejnosti, či zda je primárním cílem opatření přímo práce s mladými lidmi a úsilí o dlouhodobou změnu jejich chování. V budoucnu se tedy lze pokusit o nalezení určité rovnováhy mezi tím, co potřebují (mnohdy znevýhodnění a společností vyloučení) mladí lidé a komunita, ve které vyrůstají.

Výzkum ukázal řadu možností, jak současné strategie usilující o redukci problematického chování vylepšit či dále rozvíjet:

- Zaručit, že ASBO v kriminálním řízení a prozatímní ASBO jsou rezervovány výhradně pro případy, kde je jasně prokázána jejich nezbytnost.
- Vyvarovat se žádostem o nařízení delším než je jejich zákonná lhůta (tj. 2 roky), pokud není potřeba nařízení s delší platností jasně prokázána.
- Účinnost nařízení by mohla vzrůst v případech, že by byla pravidelně přezkoumávána.
- Menší počet (ale jasněji zacílených) nařízení a zákazů by zvýšil jejich efektivitu – činil by je reálnějšími a snížil by riziko jejich porušení.
- Nařízení zakazující kontakt mladých lidí s jejich vrstevníky a veřejným prostorem by měla být užívána střídavě – jejich výsledek je často kontraproduktivní a tato nařízení bývají nejvíce porušována.
- Větší zapojení YOT do procesu rozhodování by mělo zaručit úplné zhodnocení všech možných variant represe.

Příloha IV: Hodnocení realizace projektu

Vzhledem ke komplexnosti projektů sociální intervence je obtížné vymezit jednoznačné kritéria jejich hodnocení. Užitečnou pomůckou by však mohl být seznam otázek týkajících se plánu projektu a samotné realizace, který byl připraven na základě zkušeností hodnotitelů (King, Morris, Fitz-Gibbon, 1987,129). Každý projekt je něčím charakteristický, ale je možné navrhnout soubor obecných otázek, který nám pomůže zaměřit se na hlavní aspekty projektu a stanovit hlavní kritéria hodnocení. Níže navržené otázky mohou také přispět k pochopení klíčových otázek a aspektů plánování a realizace projektu a pomoci pojmenovat jeho slabé a silné stránky. Tento seznam nicméně nemůže obsáhnout všechny otázky týkající se rozdílných projektů realizovaných v různých podmínkách. Může však posloužit jako základní rámec pro vytvoření důkladné hodnotící studie konkrétního projektu.

1. Obecné otázky o projektu:

Pozadí projektu:

- Jaké jsou podmínky projektu (vymezení ekonomických a demografických charakteristik prostředí, ve kterém budeme projekt realizovat: lokalita, cílová skupina, jedinci)?
- Na kolik a na jaký typ jedinců má být projekt zaměřen? Čím jsou charakterističtí (po stránce ekonomické, sociální a individuální) ?
- Jaké jsou materiální podmínky projektu? Kdo jsou jeho klíčoví hráči?
- Jak je zabezpečeno financování projektu (jeho rozpočet) ?
- Zodpovědnost: kdo je zodpovědný za realizaci projektu jako celku a jeho jednotlivých částí?

Vznik projektu:

- Jaká je motivace a záměry vzniku projektu? Kde se zrodila myšlenka zavedení projektu? Jaký je jeho hlavní cíl? Kdo navrhl hlavní linii projektu?
- Byl proveden pilotní výzkum (zhodnocení reálných potřeb) pro zformování návrhu projektu?
- Jakým způsobem byly pojmenovány potřeby účastníků projektu? Jaké jsou jeho priority a jak jsou vymezeny?
- Jakým problémům (administrativním, personálním, ze strany donorů či místní samosprávy) bylo třeba čelit při schvalování projektu?

Cíle projektu:

- Jaké jsou hlavní záměry a cíle projektu, jak jsou specifikovány a proč?
- Jak přispějí jednotlivé navržené aktivity projektu k dosažení vytyčeného cíle?
- Má personál dostatečně na zřeteli hlavní cíle a záměry projektu? Jak jednotliví realizátoři preventivních aktivit vnímají, že může jejich zapojení do projektu napomoci k dosažení cíle a proč?
- Na kolik a na jaké rizikové faktory je projekt (aktivity projektu) zaměřen? Jakým způsobem byly tyto faktory vymezeny a jak budou projektem nebo jeho aktivitami ovlivněny?

- Na jaké ochranné faktory je projekt (aktivity projektu) zaměřen a jak?

Personální zajištění projektu:

- Kdo a kolik lidí se bude účastnit realizace projektu? Jaké jsou jejich role? Jsou přesně vymezeny jejich zodpovědnosti a náplň práce? Odpovídá to realitě?
- Jaká je jejich motivace zapojit se do projektu?
- Jaké techniky a kritéria byly zvoleny pro výběr personálu?
- Byli zaměstnanci projektu vyškoleni v otázkách týkajících se realizace projektu?

Účastníci projektu:

- Jaká je cílová skupina projektu (věk, individuální a sociální charakteristiky, předchozí zkušenost)? Slouží jim projekt tak, jak má? Pokud ne, proč?
- Jaký je rozsah projektu? Jaký je optimální počet klientů, aby mohly být naplněny jeho záměry?
- Jak byli účastníci projektu kontaktováni a vybráni, jakým způsobem byli zapojeni do projektu?
- Jak je zajištěno zapojení nejbližšího okolí (rodiny, školy, vrstevníků) účastníků projektu?
- Jsou aktivity projektu zaměřeny na skupiny nebo jednotlivce? Jak jsou účastníci rozděleni do skupin?
- Je (a jakým způsobem) zajištěn kontakt s klienty projektu po jeho ukončení?

Rozpočet a administrativa:

- Jaké jsou celkové náklady realizace projektu? Jak vysoká je částka na jednoho účastníka? Kolik peněz spotřebuje administrativa projektu?
- Jaké jsou zdroje financování projektu (granty, státní podpora, podpora nadací, podíl realizátorů na spolufinancování)?
- Jak dlouhé časové období pokrývají? Jak se mění rozpočet projektu v průběhu let?
- Jak je zajištěno další financování projektu (kontinuita financování)?
- Jak je zajištěna administrativa projektu? Vznikly nové prostory a pozice? Zastávají administrativní opatření důležitou roli v projektu, nebo ho jen „z týlu“ podporují?

2. Otázky týkající se specifík projektu

Plánované charakteristiky projektu

- Jak detailní je plán projektu? Popisuje průběh realizace krok za krokem?
- Jsou evidovány průběžné výsledky projektu a odpovídají zamýšlenému plánu?
- Jsou hlavní aktivity projektu v souladu s původním plánem a pokud ne, proč?
- Je projekt realizován ve všech zamýšlených oblastech a pokud ne, proč?
- Vyskytly se nějaké problémy při dodržení plánu a kde?
- Jaká rozhodnutí byla učiněna na základě zvážení slabých a silných stránek projektu?

Materiální zajištění projektu:

- Jak byl projekt zajištěn po materiální stránce? Proč bylo zvoleno takovéto vybavení a jak byla při výběru zhodnocena jeho efektivita?

- Jaké další zdroje (doprava, zařízení) byly použity a kdo je poskytl?
- Odpovídá toto zajištění cílům a potřebám projektu?

Otázky týkající se jednotlivých aktivit projektu:

- Jak jednotlivé aktivity odpovídají cílům a záměrům projektu? Jaké jsou rozhodující aktivity a jak jsou realizovány v praxi? Jsou k dispozici informace o stávajících aktivitách?
- Do kterých aktivit jsou účastníci projektu zapojeni a jak intenzivně (kolik hodin, jak často se setkávají s realizátory projektu)?
- Jak řídí realizátoři jednotlivé aktivity? Jakým způsobem motivovali účastníky k tomu, aby se do nich zapojili?
- Jakým způsobem byli účastníci informováni o tom, že aktivity projektu jsou pro ně zajímavé a přínosné?
- Na jakém základě jsou účastníci rozděleni do pracovních skupin? Jaké jsou mezi nimi vztahy?
- Jaká je možnost výběru aktivit? Jak vypadá rozvrh typického dne či týdne? Kolik času je věnováno jednotlivým aktivitám?
- Jakou formou dostávají účastníci zpětnou vazbu o jejich pokroku v průběhu projektu? Jak jsou o něm informováni rodiče či učitelé?
- Vyskytly se v průběhu projektu problémy s rodiči nebo supervizory a pokud ano, jak jsou řešeny? Do jaké míry narušily náplň projektu?
- Jaké problémy se vyskytly při realizaci jednotlivých aktivit a co bylo učiněno k jejich odstranění?

Otázky týkající se hodnocení projektu:

- Je vymezena kontrolní(srovnávací) skupina odpovídající záměrům hodnocení projektu? Pokud ano, jak tato kontrolní skupina vypadá? Jak je zajištěno, že odpovídá charakteristikám zkoumané skupiny? Co ji naopak činí rozdílnou od skupiny účastníků se projektu?
- Jaké jsou hlavní rozdíly v činnosti kontrolní skupiny?
- Jaká je zpětná vazba personálu pracujícího s jednotlivými skupinami?
- Jaké jsou patrné výsledky skupiny účastníků se projektu?
- Jaké jsou hlavní rozdíly ve výsledcích mezi oběma skupinami?

Použitá literatura a prameny

A: Literatura v českém jazyce

- Bližňák, R.: Dynamika kriminality mládeže ČR zachycená ve statistikách PČR a Ministerstva spravedlnosti a analýza faktorů, jež tuto kriminalitu mohou ovlivňovat. Pracovní verze diplomové práce. Praha FSV UK 2006
- Bureš, R.: Směrnice pro prevenci kriminality. In: Holas,J., Večerka,K.: Preventivní aktivity v názorech obyvatel měst. IKSP, Praha 2003
- Bureš, R.: Mezinárodní standardy v prevenci kriminality, *Kriminalistika*, 1/2007
- Carnie,J.K.: Program bezpečnějších měst ve Skotsku. IKSP, Praha 1996
- Cejp, M.: Společenské příčiny a důsledky organizovaného zločinu. Praha, IKSP 1999
- Dolanský, V., Měkota, V., Němec, V.: Projektový management, Praha, Grada Publishing 1996
- Expertní šetření IKSP v oblasti organizovaného zločinu.
- Felson,M., Clarke,R.BV.: Příležitost dělá zloděje. Praktická teorie prevence kriminality. IKSP, Praha 2003
- Graham,J., Bennett,T.:Strategie prevence kriminality v Evropě a Severní Americe. IKSP, Praha 1996
- Gjuričová,J., Systém prevence kriminality v České republice. In: Prevence kriminality ve městech, sborník přednášek. MV ČR – odbor prevence kriminality, 1997
- Holas,J., Večerka,K.: Preventivní aktivity v názorech obyvatel měst. IKSP, Praha 2003
- Kapesní ročenka kriminality v ČR. Policejní prezídium ČR, Praha 2006
- Karabec,Z., Úloha kriminologie při vytváření trestní politiky. In:Význam kriminologického skúmania a jeho využitie pre trestno-právnu prax. Akadémia policajného zboru, Bratislava 2005
- Machonin, P, Tuček, M.: Česká společnost v transformaci. Praha, SLON 1996
- Martinková, M.: Mezinárodní výzkum obětí trestného činu v Praze v roce 2000. Praha IKSP 2002
- Matoušek, O., Kroftova A., Mládež a delikvence, Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže, Portál, Praha 1998, 2003
- Matoušek, O.: Etika dispenzarizace rizikové mládeže a politický kontext, in: Sborník příspěvků ze semináře „Možnosti a meze sociálního inženýrství v oblasti sociálně patologických jevů“, Železná Ruda, 24.- 26.dubna 1997, MČSS, s.45 – 49, Praha 1997
- Musil,J., Úloha trestní politiky při reformě trestního práva. *Trestní právo* 1998/1
- Němec, V.: Projektový management, Praha, Grada Publishing 2002
- Novotný, O., Zapletal, J.a kol.: Kriminologie. Praha ASPI Publishing, 2004
- Nuttal,Ch.:Snižování kriminality: Zhodnocení výzkumných poznatků o způsobech nakládání s kriminálním chováním. IKSP, Praha 2005
- Potůček,M. a kol.: Vize rozvoje České republiky do roku 2015. Praha, CESES 2001

- Prevence kriminality ve městech, sborník přednášek. MV ČR – odbor prevence kriminality, 1997
- Přehled znalostí o násilí mezi mládeží: Trendy, strategie a reakce v členských státech EU. IKSP, Praha 2006
- Rosenaua, D.M.: Řízení projektů, Praha, Computer Press 2002
- Shapland,J., Wiles,P., Wilcox,P.: Cílené snížení kriminality pro místní oblasti. Principy a metody. IKSP, Praha 1977
- Standardy a normy OSN pro prevenci kriminality a trestní soudnictví. In: Holas,J., Strategie prevence kriminality na léta 2004-2007. MV ČR 2004
- Válková, J.: Výzkum obětí trestného činu v České republice. Praha IKSP 1997
- Válková, J. (ed.): Zkušenosti s prevencí kriminality v zahraničí (sb.). IKSP, Praha 1977
- Válková, J. „Jak je u nás bezpečně ? Hlavní výsledky výzkumu obětí trestných činů v ČR“. In: K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v České republice. IKSP a Bílý kruh bezpečí, Praha 1999
- Vágnerová, Marie : Psychopatologie pro pomáhající profese, Portál, 2004
- Večerka, K. a kol.: Prevence kriminality v teorii a praxi. IKSP, Praha 1996
- Večerka, K.: Preventivní aktivity v názorech obyvatel měst. IKSP, Praha 2003
- Večerka, K. a kol.: Výzkum veřejného mínění k problematice prevence kriminality. Pracovní verze zprávy z výzkumu. Praha IKSP 2006.
- Zákon č. 379/2005 Sb. o opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami
- Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách
- Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí
- Zásady pro poskytování dotací ze státního rozpočtu na výdaje realizované v rámci Programu prevence kriminality na místní úrovni, MV ČR 2005
- Závazná metodika systému včasné intervence a týmů pro mládež pro rok 2007. RVPPK, 2006
- Zpráva o plnění úkolů vyplývajících ze Strategie prevence kriminality na léta 2004-2007 za rok 2005. MV ČR 2006
11. kongres OSN o prevenci kriminality a trestní justici. Základní dokumenty kongresu. IKSP, Praha 2006

B. Literatura v anglickém jazyce

- Akers, R.L. *Criminological Theories: Introduction and Evaluation*. Los Angeles: Roxbury Publishing Company, 1994
- Alexander, J. F., & Parsons, B.V., "Short-term Behavioral Intervention with Delinquent Families: Impact on Family Process and Recidivism", *Journal of Abnormal Psychology*, Nr.81, 1973
- Alexander, J. F., Barton, C. Schiavo, R. S., & Parsos, B.V. "Systems-Behavioral Intervention with Families of Delinquents: Therapist Characteristics, Family Behavior and Outcome", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Nr.44, 1976
- Albrecht, Gunter; Otto, Hans-Uwe. *Social Prevention: Theoretical Controversies and Evaluation Strategies*. In ALBRECHT, Gunter; OTTO, Hans-Uwe (ed.). *Social Prevention and the Social Sciences*. Berlin: Walter de Gruyter, 1991
- Anti-social Behaviour Intensive Family Support Projects Department for Communities and Local Government: London, October 2006
- Anti-social Behavior Orders, The Youth Justice Board for England and Wales, 2006
- Aos, S., Phipps, P., Barnoski, R. and Lieb, R. (2001) 'The comparative costs and benefits of programs to reduce crime. A review of research findings with implications for Washington State.' In B.C. Welsh, D.P. Farrington and L.W. Sherman, (Eds.) *Costs and benefits of preventing crime*. Boulder. CO. Westview Press.
- Barker, W., Anderson, R.M. & Chalmers, C. (1992) *Child Protection: the Impact of the Child Development Programme*. Evaluation Document No. 14. Bristol: Early Childhood Development Unit.
- Barker, W. (1994) *Child Protection: the Impact of the Child Development Programme*. Bristol: Early Childhood Development Centre.
- Barker, W. & Anderson, R.A. (1988) *The Child Development Programme: an evaluation of process and outcome*. Bristol: Early Childhood Development Unit.
- Barnett, W.S. (1993) 'Cost-benefit analysis'. In L.J. Schweinhart, H.V. Barnes and D.P. Weikart, *Significant Benefits: The High/Scope Preschool Study Through Age 27*. Ypsilanti, MI High/Scope Press. Preschool Program. Ypsilanti, Michigan: High/Scope Educational Research Foundation.
- Bates, J., Bayles, K., Bennett, D., Ridge, B. & Brown, M. (1991) 'Origins of externalizing behaviour problems at 8 years of age'. In D. Pepler, K. Rubin, (Eds.) *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, N.J: Erlbaum.
- Becker, Howard, *Outsiders*, New York: Free Press, 1963
- Berthet, M.N. & Jacobs, B. W. (2002) *A review of school-based prevention/intervention studies for conduct disorder*. Unpublished report.
- Box, Steven. *Recession, Crime and Punishment*. London: McMillan Press, 1992

- Caplan, G. *Principles of Preventive Psychiatry*. New York: Basic Books, 1964
- Cardella, T (1998) *Delivering Project Benefits Faster using the Theory of Constraints*
- Caspi, A., Taylor, A., Moffitt, T.E., & Plomin, R. (2000) Neighbourhood deprivation affects children's mental health: environmental risks identified in a genetic design. *Psychological Science*. 11, 338-342.
- Chamberlain, P. & Mihalic, S.F. (1998) *Blueprints for Violence Prevention, Book Eight. Multidimensional Treatment Foster Care*, Boulder, Co. Centre for the Study and Prevention of Violence. Chief Secretary to the Treasury (2003) *Every Child Matters*. Cm 5860. London: The Stationery Office.
- Clarke, R., *Situational Crime Prevention*, New York: Harrow and Heston, 1992
- Coid, J (2003) 'Formulating strategies for the primary prevention of adult antisocial behaviour: 'high risk' or 'population' strategies?' in D.P. Farrington & J. Coid (Eds.) *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coie, J.D.(1990) 'Towards a theory of peer rejection'.In S.R. Asher & J.D. Coie (Eds). *Peer rejection in childhood*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Cohen, Stanley, *Folk Devils and Moral Panics*, Cambridge: Polity Press, 1972
- Cohen, Stanley, *Visions of Social Control*, Cambridge: Polity Press, 1985
- Cooper, P.J. & Murray, L. (2003) Controlled trial of the short- and long-term effect of psychological treatment of post-partum depression. 1 Impact on maternal mood. *British Journal of Psychiatry*, 182, 412-419.
- Cullen, Francis T. and Robert Agnew (Eds.), *Criminological Theory: Past to Present, Essential Readings*, Los Angeles: Roxbury Publishing, 1999
- Dadds, M.R. Schwartz, S., & Sanders (1987). Marital discord and treatment outcome in the treatment of childhood conduct disorders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 396-403. Defining and measuring anti-social behaviour, Home Office Development and Practice Report, 2006
- Eklblom, P., Wyvekens, A.: *A partnership approach to crime prevention*, Rada Evropy, Strasbourg 2004
- Farrington, D.P." *Developmental Criminology and Risk Focused Prevention*" in M. Maquire, R. Morgan and R. Reiner (Eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd Edition. Oxford: Oxford University Press, 2002
- Farrington, D.P.: "Offending from 10 to 25 years of age", in K.T. Van Dusen & S. A. Madnik(eds.), *Prospective Studies of Crime and Delinquency*, Boston.: Kluwer-Nijhoff, 1983
- Farrington, D. *Understanding and Preventing Youth Crime*. York:Joseph Rowntree Foundation/York Publishing Services, 1996.
- Farrington, D.*Explaining and preventing crime>the globalization of knowledge*. *Criminology*, 38, 801/824, 2000

- Farrington, D. Psychosocial predictors of adult antisocial personality and adult convictions. *Behavioural Science & the Law*, 18, 605-622, 2000b
- Farrington, D. & Coid, J.W. (Eds), *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour*. Cambridge. Cambridge University Press, 2003.
- Felson, M., *Crime in Everyday Life*, Thousand Oaks, Cal: Pine Forge, 1994
- Freud, S.: *Criminals from a Sense of Guilt*. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press, sv. 14
- Galaway, Burt. *Moving Beyond the Prevention-Intervention Dichotomy in Social Work*. In Albrecht, Gunter; OTTO, Hans-Uwe (ed.). *Social Prevention and the Social Sciences*. Berlin: Walter de Gruyter, 1991
- Girolametto, L.E. (1988) *Improving the Social-conversation Skills of Developmentally Delayed Children: An Intervention Study*. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 53 (May), pp. 156-167
- Girolametto, L.E., Verbey, M. & Tannock, R. (1994) *Improving Joint Engagement in Parent-Child Interaction: An Intervention Study*. *Journal of Early Intervention*, 18 (2), pp. 155-167.
- Greenberg, M., Kusche, C. & Mihalic, S. (1998). *Promoting Alternative Thinking Strategies*. *Blueprints for Violence Prevention*, Book 10. Boulder, CO: Center for the Study and Prevention of Violence, Institute of Behavioral Science, University of Colorado.
- Gottfredson, Michael R. and Hirshi, Travis, *A General Theory of Crime*, CA.: Stanford University Press, 1990
- Hagan, J., "The Class Structure of Gender and Delinquency: Toward a Power-Control Theory of Common Delinquent Behavior", *American Journal of Criminology*, 1985
- Havrdová Egle, "Juvenile Delinquency Prevention in the Czech Republic and Lithuania: Designing an Efficient Strategy of Social Intervention", *Universita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, Katedra veřejné a sociální politiky*, 2005
- Hawkins, J. D., Von Cleve, E., & Catalano, R.F. (1991) *Reducing early childhood aggression: results of a primary prevention program*. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30, 208-217.
- Hawkins, J.D. & Catalano, R.F. (1992) *Communities that Care*. San Francisco: Jossey Bass.
- Hawkins, J.D., Catalano, R.F., & Miller, J.Y. (1992) *Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention*. *Psychological Bulletin*, 112, 64-105.
- Healy, V., Bronner, A.: *New Light on Delinquency and Its Treatment*. New Haven: Yale University Press, 1931
- Henggeler, S.W. (1999). *Multisystemic Therapy: An overview of clinical procedures, outcomes, and policy implications*. *Child Psychology and Psychiatry Review*, 4, 2-10.

- Henggeler, S.W., Schoenwald, S.K. Borduin, C.M., Rowland, M.D. & Cunningham, P.B. (1998). *Multisystemic Treatment of Antisocial Behavior in Children and Adolescents*. New York, NY: Guilford.
- Henry, B. Caspi, A., Moffitt, T. E. & Silva, P.A., Temperamental and familial predictors of violent and nonviolent criminal convictions: age 3 to age 18. *Developmental Psychology*, 32, 614-623, 1996
- Hirshi, T. "Crime and the Family", in James Q. Wilson (ed.), *Crime and Public Policy*, London: JCS Press, 1983
- Hobbs, S.A., Walle, D.L. and Hammersley, G.A. (1990) The relationship between child behaviour and acceptability of contingency management procedures. *Child and Family Behaviour Therapy*. 12, 95-102.
- Holden, J. (1989) Counselling in a GP setting: a controlled study of health visitor treatment of postnatal depression. *British Medical Journal*, 298, 223-226.
- Hope, T. (2005). 'The new local governance of community safety in England and Wales'. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 47 (2), 367-387.
- Hope T. and Karstedt, S. "Toward a New Social Crime Prevention" in Kury, H. and Obergfell-Fuchs j. (Eds.), *Crime Prevention, New Approaches*, Mainz: Weisser Ring, 2003
- Hurry, J. (1996) What is so special about Reading Recovery? *The Curriculum Journal*, 7, 93-108
- Hurry, J. & McGurk, H. (1997). An evaluation of a primary prevention programme for schools. *Addiction Research*, 5, 23-38.
- Hutchings, J., Appleton, P., Smith, M., Lane, E. & Nash, S. (2002) Evaluation of two treatments for children with severe behaviour problems. *Child behaviour and maternal mental health outcomes. Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 30, 303-319.
- Hutchings, J., Lane, E. & Kelly, J. (2004) Comparison of Two Treatments for Children with Severely Disruptive Behaviours: A Four-year Follow-up. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy* 32, 15-30.
- Hutchings, J. & Webster-Stratton, C. (2004) 'Parenting in the community'. In M. Hoghughi and N. Long (Eds.) *Handbook of Parenting*. London. Sage.
- James Q. Wilson, *Crime and Public Policy*, London: JCS Press, 1983
- Josine Junger-Tas, "School Drop-Out and Delinquency" in Gunter Albrecht, Hans-Uwe Otto (eds.), *Social Prevention and the Social Sciences*, Berlin.: Walter de Gruyter, 1991
- Kassebaum, G., Ward, D. A., & Wilner, D. M. *Prison Treatment and Parole Survival*, New York: John Wiley, 1971
- Kazdin, A.E. (1987) Treatment of antisocial behaviour in children. Current status and future directions. *Psychological Bulletin*. 102. 187-203.
- Kazdin, A.E. (1993) Treatment of conduct disorder: progress and directions in psychotherapy research. *Development and Psychopathology*, 5, 277-310.

- Kazdin, A.E. (1995). Treatment of antisocial behaviour in children and adolescents. Homewood IL: Dorsey Press.
- King, Jean A. Lynn Lyons Morris and Carol Taylor Fitz-Gibbon, How to Assess Program Implementation (Newbury Park, California: Sage Publications, 1987).
- Lambert, M.J. (1992) 'Implications of outcome research for psychotherapy integration'. In J.C. Norcross & M.R. Goldstein (Eds.) Handbook of psychotherapy integration (pp. 94-129). New York: Basic Books.
- Lemert, Edwinn M., Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior, New York.: McGraw-Hill, 1951.
- Loeber Rolf; Stauthamer-Loeber, Magda. Prediction. In QUAY, H.C.(ed.). Handbook of Juvenile Delinquency. New York: John Willey&Sons, 1987
- Lorion, R.P; Tolan, P.H., Wahler, R.G. Prevention. In QUAY, H.C. (ed.). Handbook of Juvenile Delinquency. New York: John Willey&Sons, 1987
- Loeber et al, Oppositional deviant and conduct disorder: A review of the past 10 years, Part 1. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 39, 1468-1483, 2000
- Loeber, rR, Green, S.M.&Lahey B.B. (2003) Risk factors for adult antisocial personality in D.P. Farrington & J.W.Coid(eds.) Early Prevention of Adult Antisocial Behavior. Cambridge. Cambridge University Press, pp.79-109, 2003.
- Lösel, F. & Bender, D. (2003) 'Protective factors and resilience' in D.P. Farrington & J.W. Coid (eds.) Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour. (pp. 130-204) Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, J. & Watt, P. (1999). Child Behaviour Problems. Perth, WA: Interagency Committee on Children's Futures.
- Martinez, C.R. Jr & Forgatch, M.S. (2001). Preventing problems with boys' noncompliance: Effects of a parent training intervention for divorcing mothers. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 69, 416-428.
- Marvun E. Wolfgang and Franco Ferracuti, The Subculture of Violence, Calif. Beverly Hills: Sage Publications, 1981
- McMahon, R.J., Forehand, R., Griest, D.L. & Wells, K. (1981) Who drops out of treatment dutiny parent behavioral training? Behavioral Counseling Quarterly, 1, 79-85.
- Meredith, J (2003), Project Management (5th edn), Hoboken: Willey
- Moffitt, T.E. Life-Course-Persistent and Adolescent Antisocial Behavior. In: Psychological Rewiew 100, 1993
- Motuzas, R. "Privalomo mokymo igyvendinimo ir paaugliu nusikalstamumo prevencijos problemas" in Z. Bajoriunas, G. Kvieskiene, and V. Slapkauskas, Mokykla ir Nusikalstamumo, Prevencija, Vilnius.: Leidybos Centras, 1996

- Nils Christie, *Limits to Pain*, Oxford: Martin Robertson & Company Ltd., 1982
- O'Donnell, J., Hawkins, J.D., Catalano, R.F., Abbott, R.D., & Day, L.E. (1995) Preventing school failure, drug use and delinquency among low-income children: long-term intervention in elementary schools. *American Journal of Orthopsychiatry*, 65, 87-100.
- Olds, D., Henderson, C., Chamberlin, R. and Tatelbaum, R. (1986a) Preventing child abuse and neglect: a randomised trial of nurse home visitation. *Pediatrics*, 78, 65-78.
- Olds, D.L., Henderson, C.R. (Jnr), Cole, R., Eckenrode, J., Kitzman, H., Luckey, D., Pettitt, L., Sidora, K., Morris, P. & Powers, J. (1998) Long-term effects of nurse home visitation on children's criminal & antisocial behaviour. *Journal of the American Medical Association*. 280, 1238-1244.
- Olds, D.L., Henderson, C., Tatelbaum, E & Chamberlin, R. (1986b) Improving the delivery of prenatal care and outcomes of pregnancy: a randomized trial of nurse home visitation. *Pediatrics*, 77, 16-28.
- Olds, D.L., Henderson, C.R., Phelps, C., Kitzman, H., & Hanks, C. (1993). Effects of prenatal and infancy nurse home visitation on government spending. *Medical Care*, 31, 155-174.
- Olds, D.L., Hill, P., Mihalic, S.F., & O'Brien, R.(1998) Prenatal and infant home visitation by nurses. A program of research. In D. S. Elliott (ed.) *Blueprint for Violence Prevention*. Boulder, Colorado. Center for the Study and Prevention of Violence. University of Colorado at Boulder.
- Olweus, D., Limber, S. and Mihalic, S. F. (1999) *Bullying Prevention Program Book 9, Blueprints for Violence Prevention*. Boulder, CO: Center for the Study and Prevention of Violence. Institute of Behavioral Science, University of Colorado.
- Patterson, G. R. (1984) Empathy, warmth and genuineness in psychotherapy: A review of reviews. *Psychotherapy*, 21, 431-438.
- Patterson, G.R., Forgatch, M.S., Yoerger, K.L. & Stoolmiller, M. Variables that initiate and maintain an early-onset trajectory for juvenile offending. *Development and Psychopathology*, 10, pp. 531-547, 1998
- Patterson, G. R. (1976) *Living with Children. New Methods for Parents and Teachers*. Champaign, Illinois. Research Press.
- Patterson, G. (1974) 'Retraining of aggressive boys by their parents. Review of recent literature and follow-up evaluation.' In F. Lowey (ed.) *Symposium on the severely disturbed preschool child*. Canadian Psychiatric Association Journal. 19, 142-149.
- Patterson, G. R. Some alternatives to seven myths about treating families of antisocial children. In C. Henricson (Ed.) *Crime and the Family Conference Report. Proceedings of an International Conference Held in London 3 February 1994*. London: Family Policy Studies Centre, 1994

- Pinnell, G., Lyons, C., De Ford, D., Bryk, A. and Seltzer, M. (1994) Comparing instructional models for the literacy education of high-risk first graders. *Reading Research Quarterly*, 29, 9-39.
- Pitts, J. (2001). *The New Politics of Youth Crime: discipline or solidarity?* Basingstoke and New York: Palgrave.
- Project Management Institute Standards Committee: *A Guide to the Project Management Body of Knowledge*, Newtown Square, Project Management Institute 2000
- Quay,H.C. "The Three Faces of Evaluation: What Can be Expected to Work", *Criminal Justice and Behavior*, Nr4, 1977
- Raymond P. Lorion, Patric H. Tolan, Robert G. Wahler, Prevention, in Herbert C. Quay (ed.), *Handbook of Juvenile Delinquency* , New York.: John Wiley&Sons,1987
- Reckless, Walter C. A New Theory of Crime and Delinquency. In WILLIAMS, F.P III; McShane, M.D. *Criminology Theory: Selected Classical Readings*. Cincinnati: Anderson Publishing CO, 1993
- Robins, L.N.&Ratcliff, K.S., "Risk factors in the continuation of childhood antisocial behavior into adulthood", *International Journal of Mental Health*, 1979.
- Rock,Paul, ‘ Sociological Theories of Crime’ in Mike Maquire, Rod Morgan and Robert Roncek, D.W., & Maier, P.A.,” *Bars, Blocs and Crime Revised: Linking the Theory of Routine Activities to the Empiricism of “ Hot Spots”*, *Criminology*, 29, 1991
- Roncek, D.W.,& Lobosco, A. “The Effect of High Schools on Crime in their Neighborhoods”, *Social Science Quarterly*, 64, 1983
- Rose, S.L., Rose, S.A. & Feldman, J. (1989) Stability of behaviour problems in very young children. *Development and Psychopathology*, 1, 5-19.
- Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, 2nd Edition, Oxford: Clarendon Press, 1997
- Redl, F., Windeman, D. *Children Who Hate*. New York: The Free Press, 1951
- Rutter, M. 1978 ‘Family, area and school influences in the genesis of conduct disorder’. In Hersov, L., Berger, M. & Shaffer, D. (eds.) *Aggression and Antisocial Behaviour in Childhood and Adolescence*. Pergamon, 1978.
- Rutter, M., Cox, A., Tupling, C., Berger, M. & Yule, W. Attainment and adjustment in two geographical areas, 1: The prevalence of child psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry*, 126, 493–509, 1975
- Rutter, M., Giller, H. & Hagell, A. *Antisocial Behaviour by Young People*. Cambridge. Cambridge University Press., 1998
- Rutter, M. & Quinton, D. Psychiatric disorder – ecological factors and resistance to psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611,1977

- Sampson, R.J., Raudenbush, W. & Earls, F. (1997) Neighborhoods and violent crime. A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277 (August 15) 918.
- Sanders, M.R. (1999). Triple P-Positive Parenting Program: Towards an empirically validated multilevel parenting and family support strategy for the prevention of behaviour and emotional problems in children. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 2(2), 71-90.
- Sanders, M. R., Markie-Dadds, C., Tully, L. A. & Bor, W. (2000a). The Triple P-Positive Parenting Program: A comparison of enhanced, standard and self-directed behavioral family intervention for parents of children with early onset conduct problems. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 624-640.
- Sanders, M.R., Montgomery, D. & Brechman-Toussant, M. (2000b) Mass media and the prevention of child behaviour problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 939-948.
- Schweinhart, L.J., Barnes, H.V. & Weikart, D.P. (1993) Significant Benefits. The High/Scope Perry Preschool Study Through Age 27. Ypsilanti, Michigan: High/Scope Educational Research Foundation.
- Shanahan, T. & Barr, R. (1995) Reading Recovery: An Independent Evaluation of the Effects of an Early Intervention for At Risk Learners. *Reading Research Quarterly*, 30, 958-997.
- Shaw, R.R. & McKay, H.D. (1969) Juvenile delinquency and urban areas. Chicago. University of Chicago.
- Sherman, L.W., Gottfredson, D.C., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P. & Bushway, S (1997). Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising: A report to the U.S. Congress. University of Maryland.
- Sroufe, L.A., Egeland, B. & Kreutzer, R. (1990) The fate of early experience following developmental change. Longitudinal approaches to individual adaptation in early childhood. *Child Development*, 61, 1363-1373.
- Steinert, Heinz. Techno-Prevention and Conflict Management versus Moral-Authoritarian Control in Criminal Policy. In Otto, Hans-Uwe; Flosser, Gabi (ed.). How to Organize Prevention: Political, Organizational, and Professional Challenges to Social Services. Berlin: Walter de Gruyter: 1992
- Sutherland, E., and Cressey, D., *Principles of Criminology*, Chicago, Ill: Lippincott, 1955
- Sutton, Carole, David Utting and David Farrington (eds.), *Support from the Start: Working with Young Children and their Families to Reduce the Risks of Crime and Antisocial Behavior*, Research Report 524, Department for Education and Skills, UK, 2004
- Tannock, R., Girolametto, L.E. & Siegal, L. (1992) The Interactive Model of Language Intervention: Evaluation of its Effectiveness for Pre-school-aged Children with Developmental Delay. *American Journal of Mental Retardation*, 97 (2), 145-160.

- Taylor, T. K. & Biglan, A. (1998). Behavioural family interventions for improving child-rearing: A review for clinicians and policy makers. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1, 41-60.
- Van Swaaningen R., *Critical Criminology: Visions from Europe*, Sage Publication, 1997
- Van Dijk, J.J.M.: *Criminal Victimization and Victim Empowerment in an International Perspective*. Amsterdam 1997
- Vold, George, Thomas J. Bernard and Jeffrey B. Snypes, *Theoretical Criminology*, Oxford: Oxford University Press, 1998
- Wilson James Q., *Crime and Public Policy*, London: JCS Press, 1983
- Waldo, G.P., Dinitz, S. *Personality Attributes of the Criminal: An Analysis of Research Studies, 1950-1965*. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency* 4 (2): 184-202 (7/1967).
- Webster-Stratton, C. (1994) Advancing videotape parent training: A comparison study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 583-593.
- Webster-Stratton, C. (1994). Randomized trial of two parent-training programs for families with conduct disordered children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52, 666-678.
- Webster-Stratton, C. (1998) Preventing conduct problems in Head Start children: strengthening parent competencies, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 715-30.
- Webster-Stratton, C. (2001). *The Incredible Years Parent, Teacher and Child Training series*. Book eleven: *Blueprints for violence prevention*. Boulder, CO: Institute of Behavioral Science, University of Colorado.
- Webster-Stratton, C. & Hammond, M. (1997). Treating children with early-onset conduct problems: A comparison of child and parent training interventions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65, 93-109.
- Webster-Stratton, C. & Hancock, L. (1998) 'Parent training for young children with conduct problems. Content, methods, and therapeutic process.' In C.E. Schaefer (ed) *Handbook of Parent Training*. New York. NY. Wiley.
- Webster-Stratton, C. Reid, M.J. & Hammond, M. (2001) Preventing conduct problems, promoting social competence: A parent and teacher training partnership in Head Start. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30, 238-302.
- Webster-Stratton, C. & Taylor, T. (2001). Nipping early risk factors in the bud: Preventing substance abuse, delinquency and violence in adolescence through interventions targeted at young children (ages 0-8 years). *Prevention Science*, 2(3), 165-192.
- Weinfield, N.S., Sroufe, L.A. & Egeland, B. (2000) Attachment from infancy to early adulthood in a high risk sample: continuities, discontinuities and their correlates. *Child Development*, 71, 695-700.

- Whitewell, J.R. Historical Notes on Psychiatry. Lewis, H.K., 1936; Strecker, E.A. Fundamentals of Psychiatry, Philadelphia, Pippicott, 1943; Lewis, op.cit., s.66-159; Mann, E.C. Manual of Psychological Medicine and Allied Nervous Disorders. Philadelphia, Blakiston, 1983
- Widom, C. (1989) The cycle of violence. Science, 244, 160-166.
- Williams, F.P. III; McShane, M.D. (ed.). Criminology Theory: Selected Classic Readings. Cincinnati: Anderson Publishing, 1993.
- Woolfenden, S.R., Williams, K. & Peat, J. (2002) Family and parenting interventions in children and adolescents with conduct disorder and delinquency aged 10-17 (Cochrane Review). In: The Cochrane Library, Issue 4. Oxford: Update Software.
- Tolan, P.H. Multivariate Identification of Delinquent Behavior in Males. Dissertation Abstract International, 45, 368B, 1984
- Werner, E.E. & Smith, R.S. Vulnerable but Invincible. New York. McGraw-Hill, 1982
- Werner, E.E. & Smith, R.S. Overcoming the Odds. Ithaca. New York. Cornell University Press, 1992

WWW stránky

<http://www.goldratt.co.uk/succ/> (1.4.2005)

<http://www.dfes.gov.uk/publications/youth/>

<http://www.crimereduction.gov.uk>

<http://www.everychildmatters.gov.uk/>

CENTRUM PRO VEŘEJNOU POLITIKU

Centrum pro veřejnou politiku je nevládní nezisková organizace, která prostřednictvím analytických a vzdělávacích projektů přispívá k domácí i mezinárodní diskusi o bezpečnostních, hospodářských a sociálních otázkách. Centrum v současnosti realizuje mezinárodní projekty v oblasti kriminologie, psychologie a evropských studií.